

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การศึกษา “วัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : กรณีศึกษาธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง” ผู้วิจัยเสนอผลการวิจัยตามประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. สภาพทั่วไปของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง
2. วัฒนธรรมชุมชนที่ปรากฏในชุมชนตะโหมด
3. พัฒนาการและความเป็นมาของรูปแบบวิธีการจัดการธนาคารน้ำในชุมชนตะโหมด
4. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

1. สภาพทั่วไปของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

สภาพทั่วไปของชุมชนตะโหมด ประกอบด้วย สภาพภูมิศาสตร์ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชน สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม สภาพทางเศรษฐกิจ สภาพทางการเมือง และสภาพทรัพยากรธรรมชาติ ข้อมูลดังกล่าวเป็นบริบทพื้นฐานสำคัญ ในการวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในกรณีของการทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมดในปัจจุบันได้

1.1 สภาพภูมิศาสตร์

1.1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

ชุมชนตะโหมดตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเชิงเขาบรรทัด อยู่ห่างจากศาลากลางจังหวัดพัทลุงไปทางทิศใต้ตามเส้นทางถนนสายเพชรเกษม หมายเลข 4 พัทลุง-หาดใหญ่ ระยะทาง 39 กิโลเมตร ห่างจากที่ว่าการอำเภอตะโหมดประมาณ 8 กิโลเมตร ตามถนนสายแม่ขรี-ตะโหมด มีพื้นที่ทั้งตำบลประมาณ 110,405.25 ไร่ (สภาพานวัดตะโหมด, 2543 : 1) มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่าง ๆ (ภาพประกอบ 2) ดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ ติดกับตำบลโคกม่วง อำเภอเขาชัยสน และตำบลคลองเฉลิม อำเภอกงหรา

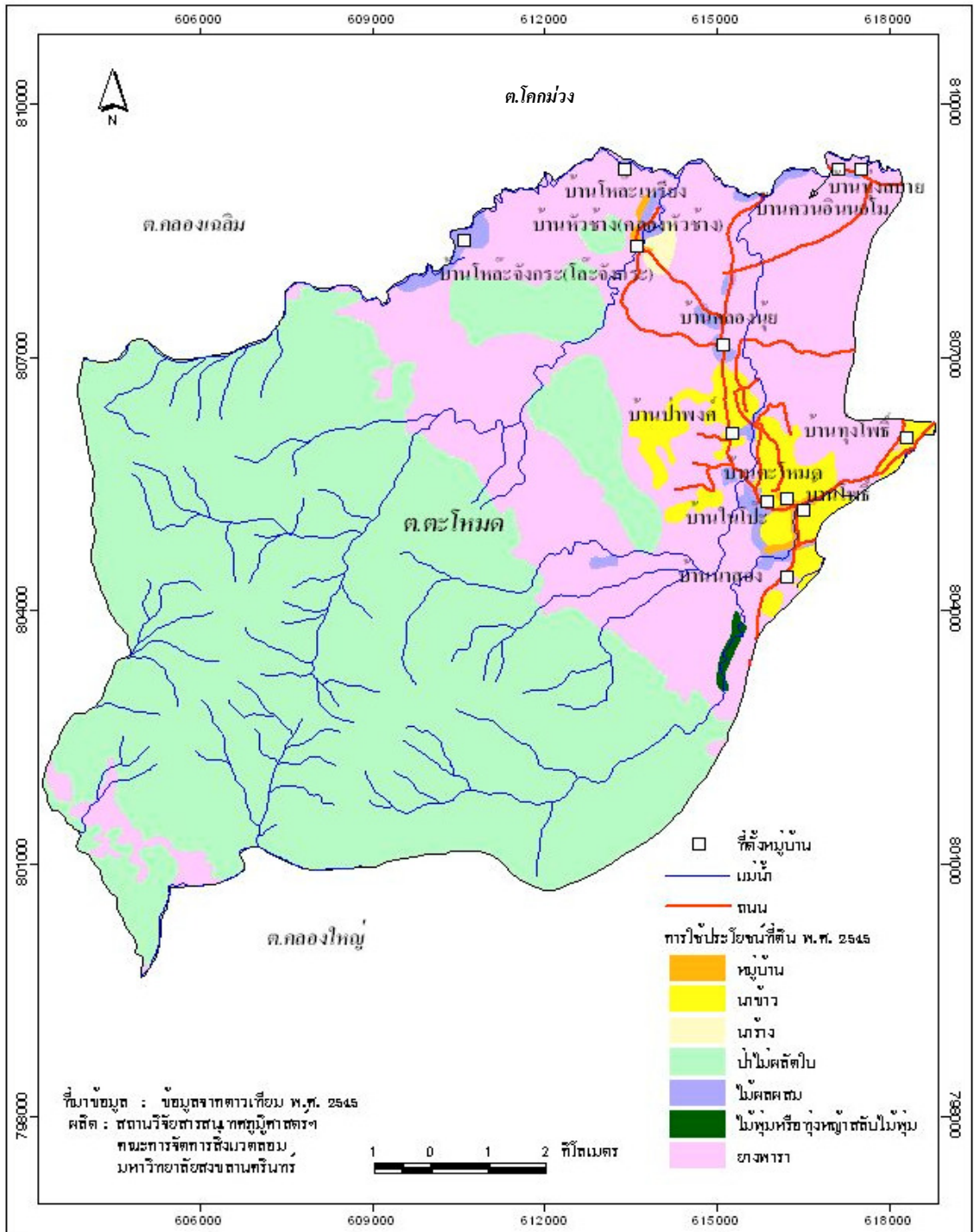
ทิศใต้ ติดกับตำบลคลองใหญ่ อำเภอตะโหมด และเทือกเขาบรรทัด
ทิศตะวันออก ติดกับตำบลแม่ขรี ตำบลคลองใหญ่ อำเภอตะโหมด
ทิศตะวันตก ติดกับเทือกเขาบรรทัด ซึ่งกั้นพรมแดนระหว่างจังหวัดพัทลุงกับจังหวัดตรัง

1.1.2 ลักษณะภูมิประเทศ

เนื่องจากชุมชนตะโหมดตั้งอยู่เชิงเขาบรรทัด ซึ่งเป็นเทือกเขาที่ทอดเป็นแนวยาวจากทิศเหนือลงมาทางทิศใต้ ทำให้พื้นที่ในชุมชนตะโหมดมีลักษณะเป็นเนินเขาและลาดต่ำไปทางทิศตะวันออก สลับกับเนินเขาเตี้ย ๆ และพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำเกษตร พื้นที่แถบนี้ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้และแหล่งน้ำ มีน้ำตกอยู่ในชุมชนตะโหมด 3 แห่งด้วยกัน คือ น้ำตกลานหม่อมจ้อย ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 11 ตำบลตะโหมด บริเวณน้ำตกลานหม่อมจ้อยนี้ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสำนักงานที่ทำการหน่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าบ้านตะโหมด สังกัดกรมป่าไม้ น้ำตกแห่งที่ 2 คือน้ำตกท่าช้าง ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมด น้ำตกแห่งที่ 3 คือน้ำตกหินลาด ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่า หมู่ที่ 6 ตำบลตะโหมด ผืนป่าและน้ำตกทั้ง 3 แห่งดังกล่าว เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารก่อให้เกิดลำคลองที่สำคัญ 4 สาย คือ คลองตะโหมด (จากน้ำตกลานหม่อมจ้อย) คลองกง (จากน้ำตกท่าช้าง) คลองหัวช้าง และคลองโหละจังกระ (จากน้ำตกหินลาด) ส่วนทางทิศตะวันตกของชุมชนตะโหมด มีเขาหัวช้าง เขาตีนป่าและเขาหลักไก่อ ซึ่งมีลักษณะเป็นภูเขาหินปูน

1.1.3 สภาพภูมิอากาศ

เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ และลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ทำให้มี 2 ฤดู คือ ฤดูร้อน ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – เดือนกรกฎาคม และฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนสิงหาคม – เดือนมกราคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,923.3 มิลลิเมตรต่อปี โดยทั่วไปอุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ยประมาณ 27-28 องศาเซลเซียส อุณหภูมิต่ำสุด 23-25 องศาเซลเซียส ความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ย 79% ต่อปี (องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด, 2548: 3)

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงอาณาเขต ที่ตั้ง และลักษณะการใช้ที่ดินของตำบลตะโหนด (พ.ศ.2548)
ที่มา : ศูนย์รีโมทเซนซิงและสารสนเทศภูมิศาสตร์ภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

1.2 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนตะโหมด

ชุมชนตะโหมด จัดเป็นชุมชนที่เก่าแก่มากชุมชนหนึ่งในลุ่มทะเลสาบสงขลา มีประวัติความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งจากตำนานที่เล่ากันมาของผู้เฒ่าผู้แก่และจากหลักฐานวัตถุโบราณที่ค้นพบ จากตำนานที่เล่ากันมาได้กล่าวถึงเส้นทางการค้าขายของชาวอินเดียที่เดินทางมาจากฝั่งทะเลอันดามันในมหาสมุทรอินเดีย (บริเวณอำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง ในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญของฝั่งทะเลอันดามัน ข้ามเทือกเขาบรรทัดทางช่องเขาตระผ่านชุมชนตะโหมดบริเวณบ้านเขาหัวช้าง มีลำคลองหัวช้าง ซึ่งคลองสายนี้ไหลไปรวมกับสายอื่นอีกหลายสายเป็นคลองท่ามะเดื่อไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาบริเวณอำเภอบางแก้ว เชื่อมกับเส้นทางน้ำในทะเลสาบสงขลาที่ใช้เป็นเส้นทางเดินเรือที่สำคัญไปขึ้นที่เมืองสทิงพระ หรือสทิงพารณสี ซึ่งเป็นอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน จากการเดินทางด้วยเส้นทางดังกล่าว จึงเกิดเป็นชุมชนเล็ก ๆ ขึ้น และพัฒนาการเป็นชุมชนตะโหมดในปัจจุบัน โดยมีร่องรอยทางโบราณคดี ปรากฏหลงเหลืออยู่หลายอย่างทั้งที่เป็นวัด เครื่องมือเครื่องใช้และพระพุทธรูปโบราณ นอกจากนี้มีชื่อทำวัด เป็นชื่อทำน้ำของบ้านหัวช้างและถ้าพระอยู่บริเวณเขาหัวช้าง ซึ่งเป็นทางผ่านของเส้นทางเดินนี้ ซึ่งเส้นทางสายนี้ยังเป็นเส้นทางที่ชาวบ้านใช้เป็นเส้นทางเดินป่าล่าสัตว์และหาของป่าจากตะโหมดไปยังฝั่งตะวันตกของเทือกเขาบรรทัดอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ (สภากานวัดตะโหมด, 2543 : 5)

หลักฐานจากวัตถุโบราณคดีชิ้นสำคัญที่ค้นพบในชุมชนตะโหมด เชื่อว่าบ้านตะโหมดเป็นชุมชนเก่าแก่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น พบพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง 20 เซนติเมตร เป็นศิลปะอู่ทอง ขุดพบภายในสระน้ำของวัดเหนือ (ร้าง) ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ทางทิศใต้ของวัดตะโหมดห่างกันไม่มากนัก และมีวัดถ้าพระเป็นวัดร้างตั้งอยู่ที่เขาพระ บริเวณบ้านหัวช้าง ตำบลตะโหมด ซึ่งติดกับเขาหลักไก่อและเขาตินป่า เป็นวัดที่สร้างขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏหลักฐานในบันทึกของเพลาวัดเขียนบางแก้วว่าเป็นวัดหนึ่ง ขึ้นกับคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง บริเวณวัดมีถ้ำแห่งหนึ่งเรียกว่า ถ้ำหัวช้าง ปากถ้ำหันไปทางทิศใต้ เดิมภายในถ้ำมีพระพุทธรูปปั้นปางไสยาสน์หนึ่งองค์ขนาดยาวประมาณ 14 เมตร ฐานพระมีรูปช้างปูนปั้นโผล่แบกฐานเจ็ดเศือกอีกทั้งยังมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย และพระพุทธรูปไม้จำหลักอีกหลายองค์ แต่เป็นที่น่าเสียดายพระพุทธรูปเหล่านี้ได้ถูกทำลายไปเมื่อประมาณ พ.ศ.2484 นอกจากนี้ได้มีการพบขวานหินขัดหรือขวานหินทุบเปลือกไม้เพื่อนำมาทอผ้า โดยพบที่โหล๊ะจันกระ ตำบลตะโหมด (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2529 : 1242 อ้างถึงใน คำนวน นวลสนอง , 2543 : 29)

ส่วนคำว่า “ตะโหมด” มีข้อสันนิษฐานหลายกรณี คือ มาจากคำว่า “ตระ” ตระเป็นชื่อของช่องเขา ซึ่งเป็นเส้นทางโบราณที่ใช้เดินทางจากอำเภอปะเหลียน ข้ามเทือกเขาบรรทัดโดยผ่านช่องเขาซึ่งเรียกว่า ช่องเขาตระและออกสู่ช่องเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด จึงมีการสันนิษฐานว่า

คำว่า “ตะโหมด” น่าจะมาจากคำที่เรียกชองเขา “ตระ” รวมกับคำว่า “โหมด” ตามที่เรียกกันมาในอดีต จึงรวมกันเป็น “ตะโหมด” อีกกรณีหนึ่ง มาจากคำว่า “โตะหมุด” โดยคำบอกเล่าของผู้เฒ่าในชุมชนว่า ผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในครั้งแรกสันนิษฐานว่าเป็นชาวไทยมุสลิม เพราะปรากฏหลักฐานหลายอย่างที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชื่อของชาวไทยมุสลิม เช่น นาปะเจ๊ะ (ที่ตั้งของโรงเรียนวัดตะโหมดในปัจจุบัน) นาโคกแขกเจ็ย หนองโตะอ่อน หนองโตะโล่ง ห้วยโตะเล็ม และห้วยทุ่งแขก และคำว่า “ตะโหมด” ก็เรียกเพี้ยนมาจาก “โตะหมุด” ซึ่งเป็นผู้นำชาวไทยมุสลิมคนแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนตะโหมดบริเวณวัดตะโหมดในปัจจุบัน (สภากานวัดตะโหมด, 2543 : 6) ซึ่งเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมต่าง ๆ และศูนย์รวมทางด้านจิตใจของชุมชนตะโหมด ในอดีตเรียกว่า “โคกสุเหว่า” ซึ่งเป็นสุสานของคนในสมัยนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยพุทธและมุสลิมได้สืบทอดกันเป็นเวลายาวนานจนถึงปัจจุบัน ชุมชนตะโหมดมีทั้งไทยพุทธและมุสลิมอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน แต่บริเวณที่เป็นชุมชนมุสลิมจะอยู่รอบนอกออกไปจากบ้านตะโหมดและบ้านโพธิ์ (วรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548)

แต่พวง บุษรารัตน์ (2542 : 2469) ได้กล่าวถึงเทพสารบรรพ 5 ซึ่งบันทึกไว้ว่ามีเมืองเล็ก ๆ 2 เมืองตั้งอยู่ติดกัน คือ เมืองตระนครอยู่ทางตะวันตก และเมืองโมขพันครอยู่ทางตะวันออก ต่อมา 2 เมืองนี้รวมกัน เรียกชื่อใหม่ว่า “ตระโมขพ” กาลผ่านไปชื่อถิ่นไหลมาเป็น “ตะโหมด” คำว่าตะโหมดมิได้เป็นภาษามลายู เพราะมีชื่อเรียกอยู่ก่อนนานปี พวกแขกอิสลามเพิ่งเข้ามาอาศัยภายหลังอันเนื่องจากกองทัพพม่าลงสมัยปลัดจ้อยผู้ช่วยว่าการเมืองพัตลุงรบชนะนายโจรสลัดแขกชื่อหวันมาลี อพยพพวกแขกผ่านเส้นทางนี้ ปล่อยให้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัยจนถึงปัจจุบัน

1.3 สภาพสังคมและวัฒนธรรม

ชุมชนตะโหมดมีพัฒนาการทางสังคมอย่างต่อเนื่อง สถาบันต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในชุมชนได้สร้างแบบแผนของการดำเนินชีวิต ทำให้สมาชิกในชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ข้อมูลที่สะท้อนสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนตะโหมด มีรายละเอียดดังนี้

1.3.1 ประชากร

ในปี พ.ศ. 2546 ชุมชนตะโหมด มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,700 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งหมด 8,970 คน แยกเป็นผู้ชาย 4,445 คน ผู้หญิง 4,527 คน ส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนขยาย และมีบางครัวเรือนนิยมสร้างบ้านในบริเวณเดียวกันกับบ้านของพ่อแม่ (สภากานวัดตะโหมด, 2547 : 2)

1.3.2 ศาสนา

ชาวตะโหมคส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ คิดเป็นร้อยละ 60 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด รองลงมา คือ ศาสนาอิสลาม คิดเป็นร้อยละ 40 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด มีวัดจำนวน 2 แห่ง คือ วัดตะโหมค และวัดโหล๊ะจันกระ มีมัสยิดจำนวน 5 แห่ง คือ มัสยิดควอนอินนอโม มัสยิดบ้านหัวช้าง มัสยิดหนู่ทรนฮูดา มัสยิดสมบูรณศาสน์ และมัสยิดบ้านหัวยหาร (สภากานวัดตะโหมค, 2547 : 2)

1.3.3 การศึกษา

ชาวบ้านในชุมชนตะโหมคได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษามาตั้งแต่อดีต จะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านได้ร่วมกันบริจาคที่ดินและร่วมกันสร้างโรงเรียนประชาบาล ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาขึ้น นอกจากนี้แต่ละครัวเรือนมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้บุตรหลานได้ศึกษาเล่าเรียนสูงขึ้นไปอย่างเต็มความสามารถ เมื่อจบการศึกษาแล้วส่วนใหญ่จะกลับมาประกอบอาชีพที่บ้าน บางส่วนก็ไปประกอบอาชีพอยู่ในถิ่นอื่น ปัจจุบันนี้มีสถานศึกษาซึ่งประกอบด้วย ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จำนวน 2 แห่ง โรงเรียนระดับประถมศึกษา จำนวน 3 แห่ง โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา 1 แห่งและมีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาอีก 1 แห่ง (สภากานวัดตะโหมค, 2547 : 3) นอกจากนี้แล้ววัดตะโหมคยังจัดให้เยาวชนในชุมชนได้มีการศึกษาหลักธรรมในพุทธศาสนา โดยจัดให้มีการเรียนการสอน และการสอบธรรมศึกษาเป็นประจำทุกปี ส่วนชาวมุสลิมได้มีการจัดการเรียนการสอนให้ลูกหลานได้เรียนรู้เกี่ยวกับหลักคำสอนของศาสนาอิสลามด้วย ชาวบ้านตะโหมคส่วนใหญ่จึงได้รับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันตลอดมา

1.3.4 โครงสร้างพื้นฐาน

1.3.4.1 การคมนาคม การเดินทางสมัยก่อนต้องเดินเท้าเป็นระยะทางหลายกิโลเมตร และหากเดินทางไปพัทลุงจะต้องเดินทางไปขึ้นรถไฟที่สถานีบางแก้ว พักค้างคืนที่บางแก้ว 1 คืน รุ่งเช้าจึงขึ้นรถไฟไปพัทลุง ลักษณะการเดินทางต้องเดินผ่านท้องทุ่งและต้องเอาข้าวห่อไปกินในระหว่างทางเพราะไม่มีร้านค้า ในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 บางแก้วเป็นตลาดหลักในการขายสินค้า การขนส่งสินค้าจะใช้ควายลากเกวียน หรือใช้คนแบก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีการตัดถนนสายพัทลุง – หาดใหญ่ เรียกว่า ถนนยุทธศาสตร์ ตลาดแม่ขริ ขณะนั้นเป็นท้องทุ่งมีบ้านเรือนไม่กี่หลัง แต่เนื่องจากแม่ขริตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างตะโหมคและบางแก้ว และติดกับถนนสายพัทลุง-หาดใหญ่ จึงได้พัฒนากลายเป็นตลาดหลัก ในเวลาต่อมา ในปี พ.ศ.2499 ท่านพระครูอุทิศกิจจาทรและกำนันสวิง ชนะสิทธิ์ ซึ่งเป็นกำนันตะโหมคในสมัยนั้น ร่วมกับพี่น้องชาว

ตะโหมคได้เริ่มทำถนนจากตะโหมคสู่แม่ขริ ถนนบางจุดที่เคยใช้เป็นเส้นทางที่ใช้ควายลากจูง เกวียนมีการเปลี่ยนจากเส้นทางเดิมเป็นเส้นทางใหม่ ฉะนั้นการเดินทางในการส่งสินค้าออกสู่ตลาด หรือการติดต่อคมนาคมด้านต่าง ๆ จึงสะดวกสบายขึ้น โดยในช่วงแรกเป็นถนนดิน มีรถจักรยานยนต์รับจ้าง ต่อมาได้ปรับปรุงเป็นถนนลูกรังจึงมีรถยนต์วิ่ง แต่มีอุปสรรคในการเดินทางในช่วงฤดูฝน คือ รถไม่สามารถวิ่งได้ ส่วนฤดูแล้งจะมีฝุ่นละอองมาก ต่อมาในปี พ.ศ. 2533 มีการลาดยางทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น (สภากานวัดตะโหมค, 2543 : 7)

ปัจจุบันเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในตำบลตะโหมคมีดังนี้ (องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมค, 2548 : 5)

- ถนนสายแม่ขริ – ตะโหมค เป็นถนนลาดยางระยะทาง 12 กิโลเมตร
- ถนนสายแม่ขริ – โหล๊ะจิงกระ เป็นถนนลาดยางระยะทาง 18 กิโลเมตร
- ถนนสายป่าบอน – กงหรา เป็นถนนลาดยางระยะทาง 10 กิโลเมตร
- ถนนสายตะโหมค – น้ำตกหม่อมจู้ย เป็นถนนลาดยางคอนกรีตและดินลูกรังระยะทาง 4 กิโลเมตร
- ถนนสายคลองนุ้ย – ควนอินนอโม เป็นถนนดินระยะทาง 2 กิโลเมตร
- ถนนสายหัวช้าง – โหล๊ะเหรียญ เป็นถนนคอนกรีตและดินลูกรังระยะทาง 2.5 กิโลเมตร

1.3.4.2 ประปา ชาวบ้านในชุมชนตะโหมคมีน้ำประปาใช้ทุกหมู่บ้าน แต่มีใช้ไม่ครบทุกครัวเรือน น้ำประปาส่วนใหญ่เป็นน้ำประปาภูเขา โดยมีต้นน้ำจากน้ำตกหม่อมจู้ย เริ่มใช้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533

1.3.4.3 ไฟฟ้า เริ่มมีการใช้ไฟฟ้าเมื่อปี พ.ศ. 2523 โดยชาวบ้านได้ร่วมสมทบเงินส่วนหนึ่งสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ จนกระทั่งในปัจจุบันมีไฟฟ้าใช้ทุกหมู่บ้าน แต่ไม่ครบทุกครัวเรือน คิดเป็น 2 % ของครัวเรือนที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ (วรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548) บางครัวเรือนที่อยู่ติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด จะใช้แผงโซลาร์เซลล์ในการผลิตไฟฟ้า

1.3.5 โบราณสถานและโบราณวัตถุ

จากการสัมภาษณ์และศึกษาจากเอกสาร แหล่งโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญ มีดังนี้

1.3.5.1 วัดตะโหมด ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง มีเนื้อที่ประมาณ 21 ไร่ พื้นที่ตั้งวัดเป็นที่ราบต่ำกลางชุมชน มีคลองตะโหมดไหลผ่านกลางบริเวณวัด โดยในปี พ.ศ. 2450 หลวงพ่อเปี่ยมมาจากวัดดอนคัน จังหวัดสงขลา ได้มาพักอยู่ในที่ซึ่งเดิมเป็นป่าช้ามาก่อน ต่อมาประชาชนได้ใช้สถานที่แห่งนี้สร้างขึ้นเป็นวัด ตั้งแต่วันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2452 โดยมีพระอธิการช่วย อินทสโรเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ในด้านการศึกษาทางวัดได้เปิดสอนพระปริยัติธรรม ตั้งแต่ พ.ศ. 2485 นอกจากนี้ยังจัดให้มีโรงเรียนประถมศึกษาเปิดสอน พ.ศ. 2464 ระยะเวลาอาศัยศาลาการเปรียญเป็นที่ทำการสอน และทางวัดโดยพระครูอุทิศกิจการเจ้าอาวาสรูปปัจจุบันยังได้จัดสร้างโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยจัดหาที่ดินได้ 38 ไร่ จัดสร้างอาคารเรียนเป็นที่เรียบร้อย และทางวัดยังให้การอุปการะตลอดมา ที่ผ่านมามีเจ้าอาวาสแล้ว 3 รูป คือ รูปที่ 1 พระอธิการช่วย อินทสโร พ.ศ. 2453-2481 รูปที่ 2 พระครูหมุน ธรรมปาโล พ.ศ. 2484 – 2510 รูปที่ 3 พระครูอุทิศกิจการ (จ้วน อุตตมโน) ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา (คำนวณ นवलสนอง , 2543 : 32 ; วรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548)

1.3.5.2 วัดโหล๊ะจันกระ ตั้งอยู่ที่บ้านโหล๊ะจันกระ หมู่ที่ 6 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีที่ดินตั้งวัดเนื้อที่ 36 ไร่ พื้นที่ตั้งวัดเป็นเนินสูง ประชาชนได้ร่วมใจกันสร้างขึ้นเป็นวัดตั้งแต่วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ.2473 วัดได้เปิดสอนปริยัติธรรม ตั้งแต่ พ.ศ.2519 และมีโรงเรียนประถมศึกษาตั้งอยู่ในวัดนี้ 1 โรง วัดโหล๊ะจันกระ มีเจ้าอาวาสมาแล้ว 7 รูป คือ รูปที่ 1 พระขุน พ.ศ. 2473-2479 รูปที่ 2 พระหมี พ.ศ. 2483-2489 รูปที่ 3 พระทิ่ง พ.ศ. 2489 – 2501 รูปที่ 4 พระคำ พ.ศ.2502-2508 รูปที่ 5 พระใบฎีกาพร้อม รูปที่ 6 พระเสียร รูปที่ 7 พระอธิการปลื้ม ภาทวาทุโธ ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ พ.ศ.2518 เป็นต้นมา

1.3.5.3 วัดถ้ำหัวช้าง เป็นวัดร้างตั้งอยู่ที่เขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ปรากฏหลักฐานในเพลาวัดเขียนบางแก้วว่าเป็นวัดหนึ่ง ขึ้นกับคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง บริเวณวัดมีถ้ำแห่งหนึ่งเรียกว่าถ้ำหัวช้าง ปากถ้ำหันไปทางทิศใต้ เดิมภายในถ้ำมีพระพุทธรูปปูนปางไสยาสน์หนึ่งองค์ขนาดยาวประมาณ 14 เมตรฐานพระมีรูปช้างปูนปั้นโผล่แบกฐานเจ็ดเศือก และมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย พระพุทธรูปไม้จำหลักอีกหลายองค์ แต่เป็นที่น่าเสียดายพระพุทธรูปเหล่านี้ได้ถูกทำลายไปประมาณ พ.ศ.2484 (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2529 : 1242 อ้างถึงใน คำานวน นवलสนอง, 2543 : 33)

1.3.5.4 เนินควนโตะละหมาด หรือเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า ศูนย์รวมน้ำใจไทยพุทธ-มุสลิม เป็นสถานที่ฝังศพบรรพบุรุษของชาวบ้านตะโหมดทั้งที่นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม ตั้งอยู่บนเนินควนเส้นทางเข้าออกหมู่บ้าน ในหมู่ที่ 3 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด

จังหวัดพัทลุง ในวันที่ 15 เมษายนของทุกปี ชาวบ้านที่นับถือทั้งศาสนาพุทธและศาสนาอิสลามจะร่วมกันทำบุญระลึกถึงบรรพบุรุษและอุทิศส่วนกุศลเป็นประจำทุกปี (สวาท ทองรักษ์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548)

1.3.5.5 พระพุทธรูปสำริดศิลปะพม่า ชาวบ้านจะเรียกกันว่า “พระหมิด” เป็นพระพุทธรูปที่อดีตเจ้าอาวาสวัดตะโหมด พระอธิการช่วย อินทสโร เป็นผู้นำพระพุทธรูปมาจากประเทศพม่า ขนาดหน้าตักกว้าง 20 เซนติเมตร ที่ฐานพระพุทธรูปมีคำจารึกว่า “พระคุณจรสร้างรูปพระปฏิมากรศักราชล่วง 2443 ปี” ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ศาลาการเปรียญ วัดตะโหมด พระพุทธรูปองค์นี้เป็นที่นับถือของประชาชนในตำบลตะโหมดเป็นอย่างมาก ใครเดือดเนื้อร้อนใจเรื่องอันใดก็ไปบนบาน เชื่อว่าจะได้รับการช่วยเหลือ แต่ผู้ที่ร้องขอก็ต้องเป็นผู้ที่ประกอบกรรมดี มีศีลธรรม และมีการแก้บนด้วยขนมโค (ชัชวาลิ พิชะกุล, 2529 : 1242 อ้างถึงใน คำานวน นวลสนอง, 2543 : 33 ; สวาท ทองรักษ์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548)

1.3.5.6 พระประธานในพระอุโบสถวัดตะโหมด เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยหล่อด้วยสำริด ขนาดหน้าตัก 67 เซนติเมตร สูง 108 เซนติเมตร พระสมุห์ปาน พร้อมด้วยอุบาสกอุบาสิกาสร้างขึ้น ที่ฐานพระพุทธรูปมีคำจารึกว่า “พระสมุห์ปาน พร้อมด้วยอุบาสก อุบาสิกาสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2481” ซึ่งพระสมุห์ปานนั้นเป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง และอดีตเจ้าคณะตำบลท่ามะเดื่อ ตำบลตะโหมด และตำบลเขาชัยสน ต่อมาได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูภาติการ (ปาน ธรรมทินโน) ช่วงพ.ศ. 2463-2503 พระประธานองค์นี้ยังเป็นที่เคารพบูชาของชาวตะโหมดตลอดมา (คำานวน นวลสนอง, 2543 : 33)

1.3.5.7 พระพุทธรูปสำริดศิลปะอุทอง เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง 20 เซนติเมตร ขุดพบภายในสระน้ำของวัดเหนือ (ร้าง) ซึ่งอยู่ห่างจากวัดตะโหมดไปทางทิศใต้ประมาณ 1,500 เมตร พระพุทธรูปองค์นี้นับว่าเก่าแก่ที่สุดที่พบในตำบลตะโหมด ประดิษฐานอยู่ที่กุฏิเจ้าอาวาส พระครูอุทิศกิจจาทร (สภาลานวัดตะโหมด, 2543 : 34)

1.3.6 ประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรม

ชุมชนตะโหมดเป็นชุมชนที่เก่าแก่มีการตั้งถิ่นฐานมาอย่างยาวนาน ประเพณีและความเชื่อในลักษณะต่าง ๆ ของคนในชุมชน สามารถสะท้อนเรื่องราวภายในชุมชนได้เป็นอย่างดี ประเพณีและความเชื่อที่คนรุ่นปัจจุบันยังคงปฏิบัติอยู่ทุกวันนี้ ได้แก่

13.6.1 ประเพณีสองศาสนา เป็นประเพณีเก่าแก่ที่ชาวชุมชนตะโหมดปฏิบัติร่วมกันมาทุกปี และเป็นประเพณีที่มีลักษณะพิเศษ นั่นคือการทำบุญร่วมกันให้กับบรรพบุรุษที่ล่วง

ลับไปแล้วทั้งศาสนาพุทธและอิสลาม โดยใช้สถานที่เดียวกันนั่นคือ เนินควนไต่ะละหมาด หรือ ศูนย์รวมน้ำใจไทยพุทธ-มุสลิม เป็นสถานที่ฝังศพบรรพบุรุษของชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม โดยในวันที่ 15 เมษายนของทุกปี จะมีการจัดพิธีในวันดังกล่าว ลูกหลานที่อยู่ในพื้นที่อื่น ๆ จะกลับมาทำบุญร่วมงานประเพณีสองศาสนา การทำบุญดังกล่าวชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธจะนำอาหารที่ปราศจากเนื้อหมู ซึ่งเป็นอาหารต้องห้ามของศาสนาอิสลามมาทำบุญ โดยจะแบ่งอาหารให้ไต่ะอิหม่ามประกอบพิธีนุหรี¹ตามหลักศาสนาอิสลาม ขณะที่ชาวมุสลิมจะแบ่งอาหารถวายพระสงฆ์ หลังจากประกอบพิธีกรรมเสร็จสิ้นชาวบ้านทั้งไทยพุทธและมุสลิมจะรับประทานอาหารร่วมกัน นอกจากนี้จะมีการแลกเปลี่ยนเทศนาธรรมระหว่างสองศาสนาด้วย นับว่าเป็นประเพณีที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชุมชนตะโหมด แฝงไว้ด้วยการกระชับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ภาพประกอบ 3-4 ประเพณีสองศาสนาที่จัดขึ้น ณ ควนศพทวดไต่ะละหมาด วันที่ 15 เมษายน 2549

1.3.6.2 ประเพณีย้อนยุค เป็นประเพณีที่ชาวตะโหมดจัดขึ้นในคืนวันที่ 13-14 เมษายนของทุกปี จัดมาแล้วประมาณ 7 ครั้ง นับว่าเป็นประเพณีหรือกิจกรรมที่เป็นประติมากรรมใหม่ที่ทางชุมชนจัดให้มีขึ้นควบคู่กับประเพณีสงกรานต์ โดยกลุ่มผู้อาวุโสในชุมชนได้ร่วมกันแสดงวิถีชีวิตในอดีตให้ลูกหลานได้เรียนรู้และเห็นสภาพความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษ ทำให้รู้จักชุมชนของตนเองมากขึ้น เช่น การทำไร่ การทำนํ้ามันยาง การดำข้าว การไถนาด้วยวัว เป็นต้น

¹ พิธีนุหรี หรือคฺหรี เป็นพิธีการทำบุญในวาระต่าง ๆ ของผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามในภาคใต้ โดยประกอบด้วย การสวดมนต์ หรือ “อ่านคฺฮา” ให้เหมาะสมกับวาระนั้น ๆ แล้วเลี้ยงอาหารแก่ผู้เข้าร่วม คำว่า “นุหรี” หรือ “คฺหรี” เป็นคำที่เพี้ยนมาจากภาษามลายูว่า “คอนคฺรี”

1.3.6.3 ความเชื่อเรื่อง “ทวด” เป็นความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ โดยให้ความเคารพนับถือต่อบรรพบุรุษ เช่น ความเชื่อเรื่องทวดหัวช้าง ชาวบ้านเชื่อว่าทวดหัวช้างมีความศักดิ์สิทธิ์ คนในชุมชนจึงมาบนบานศาลกล่าว ให้ทวดหัวช้างได้ช่วยเหลือและคุ้มครอง ใครที่ประพฤติตนไม่ดีไม่เหมาะสม หากกล่าวถึงทวดหัวช้างให้ลงโทษ ผู้นั้นจะต้องปรับปรุงพฤติกรรมให้ถูกต้องเหมาะสมทันที เพราะมีความเกรงกลัวและเคารพทวดหัวช้าง กลัวจะมีอันเป็นไป ลักษณะของความเชื่อดังกล่าวนับเป็นลักษณะเด่นของวัฒนธรรมชุมชนตะโหนด ที่สามารถควบคุมและส่งเสริมให้ชุมชนมีความสงบสุข เป็นสิ่งหรือเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจของคนในชุมชนให้มีความสบายใจ และเป็นกรอบให้คนในชุมชนได้ปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้อง

นอกจากนี้ยังมีตำนานเขาหัวช้าง ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีลักษณะคล้ายนิทานเล่าสืบต่อกันมาตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชน ตำนานเขาหัวช้างนี้ได้ถูกเล่าขานในรูปของบทกลอน ดังนี้

เขาเหลิมเป็นเริ่มที่ช้าง

เขาหัวช้างเอายามาใส่

เขาหลักไก่อกลูกสาวให้

เขาตีนปามาขวางหน้าไว้

เขาหัวช้างกลั่นใจตายกลายเป็นศิลา

(พระครูสุนทรกิจจานุโยค (สัมภาษณ์), 7 กรกฎาคม 2548)

ตามตำนานเล่ากันว่า เขาเหลิม (ตั้งอยู่ในตำบลคลองเจลิม อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง) เป็นหญิงสาวได้ป่วยเป็นโรคเริม (งูสวัด) ที่สีช้าง เขาหลักไก่อ ซึ่งเป็นแม่ของเขาเหลิมประกาศว่าถ้าใครรักษาให้หายได้ จะยกลูกสาวให้ เขาหัวช้างจึงนำยามรักษาจนหาย แต่เขาตีนปากล้ามมาขัดขวาง เขาหัวช้างเสียใจมากจึงกลั่นใจตาย กลายเป็นภูเขาหินจนปัจจุบัน

1.3.6.4 ความเชื่อต่อ “พ่อท่านช่วย” พ่อท่านช่วย คือ พระอธิการช่วย อินทสโร เป็นพระที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสรูปแรกระหว่างปี พ.ศ. 2453 – 2481 ซึ่งเป็นปูชนียบุคคลที่เป็นที่เคารพบูชาของชาวตะโหนดและชาวต่างถิ่นในกิตติศัพท์อันศักดิ์สิทธิ์ของท่าน ไม่ว่าจะใครผู้ใดที่เกิดความเดือดเนื้อร้อนใจ เช่น ของหาย หรือยามต้องการปรารถนาอยากได้สิ่งหนึ่งประการใด ก็บนบานขอพรพ่อท่านช่วยให้ช่วยเหลือ ผู้ที่บนบานมักได้สมปรารถนาแล้วจะมาแก้บนด้วยการปิดทอง ห่มผ้าสี และทำขนมโคถวาย ที่รูปเหมือนของพ่อท่านช่วย ซึ่งประดิษฐานในวิหารพ่อท่านช่วย ณ วัดตะโหนด (สภากานวัดตะโหนด, 2543 : 44)

1.3.6.5 ตำนานเรื่อง “ดินลุม” ที่เล่าสืบต่อกันมาได้กล่าวไว้ว่า “อดีตกาลนานมาแล้ว มีหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ผู้คนขาดศีลธรรมอันดี เอาแต่ทำบาปกรรม ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ประพฤติแต่

กรรมชั่วไม่ใส่ใจในคำสอนของพระผู้เป็นเจ้า กระทำผิดผีผิดป่า ละเลยในกฎของป่า กฎบ้าน ทำอะไรตามใจตนเอง จนเกิดความวุ่นวายโกลาหลทั้งหมู่บ้าน ไม่อาจหาความสงบได้ มีใครตกเดือนก็หาได้เชื่อไม่ พระผู้เป็นเจ้าจึงบันดาลให้หมู่บ้านนี้ยุบต่ำลง จนทำให้คนตายหมดทั้งหมู่บ้าน พื้นที่บริเวณนั้นจึงมีการเรียกติดปากมาจนถึงปัจจุบันว่า ดินลุม” (สภากานวัดตะโหมด, 2543 : 29) ดินลุมที่เกิดขึ้นถือเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เกิดจากการที่ผิวดินยุบตัวลงจากระดับผิวดินเดิม มีขนาดกว้างบ้างเล็กบ้าง ความลึกประมาณ 2-3 เมตร มีอยู่ 3 หลุม ตั้งอยู่ที่ บ้านโหล๊ะหนูน หมู่ 2 ตำบลตะโหมด ดินลุมนี้ชาวบ้านตะโหมดสมัยผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าให้ฟังจนทำให้มีการเล่าต่อ ๆ กันมาว่า เมื่อก่อนสถานที่แห่งนี้เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ แต่ได้ถูกภัยธรรมชาติ หรือการเคลื่อนตัวของระดับผิวดิน ทำให้ผิวดินส่วนนี้ยุบตัวลงไปพร้อมทั้งกลืนหมู่บ้านนี้ไม่น้อยกว่า 6 หลังคาเรือนไปด้วย (สภากานวัดตะโหมด, 2543 : 41) ตำนานเรื่องดินลุมดังกล่าวได้สะท้อนความเชื่อของชาวบ้านให้ปฏิบัติตนเป็นคนดีมีศีลธรรม ไม่กระทำความชั่ว ความเชื่อดังกล่าวมีผลต่อการควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชน ให้ปฏิบัติตนอยู่ในหลักธรรมและกฎกติกาของสังคม

1.3.7 กลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน

จากลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบเครือญาติ ส่งผลให้ชุมชนตะโหมดมีการจัดตั้งกลุ่มองค์กรชุมชนต่าง ๆ อย่างหลากหลายทั้งกลุ่มที่เกิดจากการรวมกลุ่มกันเองและกลุ่มที่ทางหน่วยงานของรัฐจัดตั้ง ซึ่งกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งด้านอาชีพ และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม องค์กรชุมชนที่สำคัญของชุมชนตะโหมด ได้แก่ สภากานวัดตะโหมด กลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมด กลุ่มป่าชุมชนเขาหัวช้าง กลุ่มลำเนาไพร ชมรมผลไม้ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร สหกรณ์กองทุนสวนยาง กลุ่มส่งเสริมอาชีพ กลุ่มระบบวนเกษตรและกลุ่มออมทรัพย์ โดยสภากานวัดทำหน้าที่เป็นจุดศูนย์กลางในการทำกิจกรรมขององค์กรต่าง ๆ ในชุมชน รายละเอียดของสภากานวัดตะโหมด มีดังนี้

สืบเนื่องมาจากวัดตะโหมดเป็นศูนย์รวมพลังศรัทธาของชาวชุมชนตะโหมดมาอย่างยาวนาน อีกทั้งท่านพระครูอุทิศกิจจาทรได้ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านจึงใช้วัดเป็นจุดศูนย์กลางในการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นศูนย์รวมการระดมทุนต่าง ๆ เพื่อนำมาพัฒนาชุมชน และวัดตะโหมดยังคงเคยเป็นสถานที่ใกล้เคียงข้อพิพาทหลายคู่กรณี กิจกรรมต่าง ๆ ได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง สมาชิกในชุมชนจึงรวมตัวกันเพื่อจัดตั้งองค์กรชุมชนให้มีรูปแบบและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น โดยได้จัดตั้งเป็น “สภากานวัดตะโหมด” ขึ้นอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2538 (อุดม พงศ์ศรีวัฒน์ และคณะ, 2544 : 40-43) เพื่อให้สภากานวัดตะโหมดมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น จึงได้มีการประชุมระดมความคิดเห็นร่วมกันเพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร โดยมี

ปรัชญาและวัตถุประสงค์ของสภากานวัดตะโหมด คือ “สร้างปัญญา พัฒนาสังคม ระดมความคิด เพื่อชีวิตประชาชน”

วัตถุประสงค์ของการตั้งสภากานวัดตะโหมดมีดังต่อไปนี้

- 1.) เพื่อช่วยเหลือและสนับสนุนในการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านในทุก ๆ ด้านให้ดียิ่งขึ้น
- 2.) เพื่อสนับสนุนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่
- 3.) เพื่อรักษาและส่งเสริมการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ดีงามของท้องถิ่น
- 4.) เพื่อสร้างความรัก ความสามัคคีในหมู่บ้านให้ทุกคนมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อหมู่บ้านและชุมชน
- 5.) เพื่อนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

สภากานวัดตะโหมดได้แบ่งโครงสร้างการดำเนินงานออกเป็น 3 ส่วน คือ

- 1.) ส่วนของสมาชิกสภากานวัด ซึ่งในปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 150 คน ประกอบด้วยสมาชิกที่นับถือทั้งศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม
- 2.) ส่วนของคณะกรรมการบริหารสภากานวัด โดยมีการคัดเลือกจากสมาชิกทั้งหมดจำนวน 18 คน ดำรงตำแหน่งวาระละ 2 ปี โดยทำหน้าที่กำหนดนโยบายและแนวทางการดำเนินงานให้สอดคล้องในด้านต่าง ๆ ตามลักษณะโครงสร้างทั้ง 4 ฝ่าย คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และด้านสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว
- 3.) ส่วนของคณะกรรมการที่ปรึกษาสภากานวัด โดยมีท่านพระครูอุทิศกิจจาทร ดำรงตำแหน่งประธานคณะที่ปรึกษา ส่วนคณะกรรมการที่ปรึกษา ประกอบด้วย นายอำเภอ ตะโหมด รองผู้กำกับการตำรวจภูธรอำเภอตะโหมด ศึกษาธิการอำเภอตะโหมด และเกษตรอำเภอ ตะโหมด (อุดม พงศ์ศรีวัฒน์ และคณะ, 2544 : 40-43)

สำหรับกิจกรรมและการดำเนินงานของสภากานวัดตะโหมดได้จัดแบ่งเป็น 4 ฝ่าย ดังนี้

- 1.) ฝ่ายเศรษฐกิจ มีบทบาทหน้าที่ในการส่งเสริมให้มีการประกอบอาชีพที่เป็นไปตามฤดูกาล มีศูนย์ส่งเสริมอาชีพในชุมชน มีการรวมกลุ่มเพื่อออมทรัพย์และระดมทุน และมีธุรกิจ

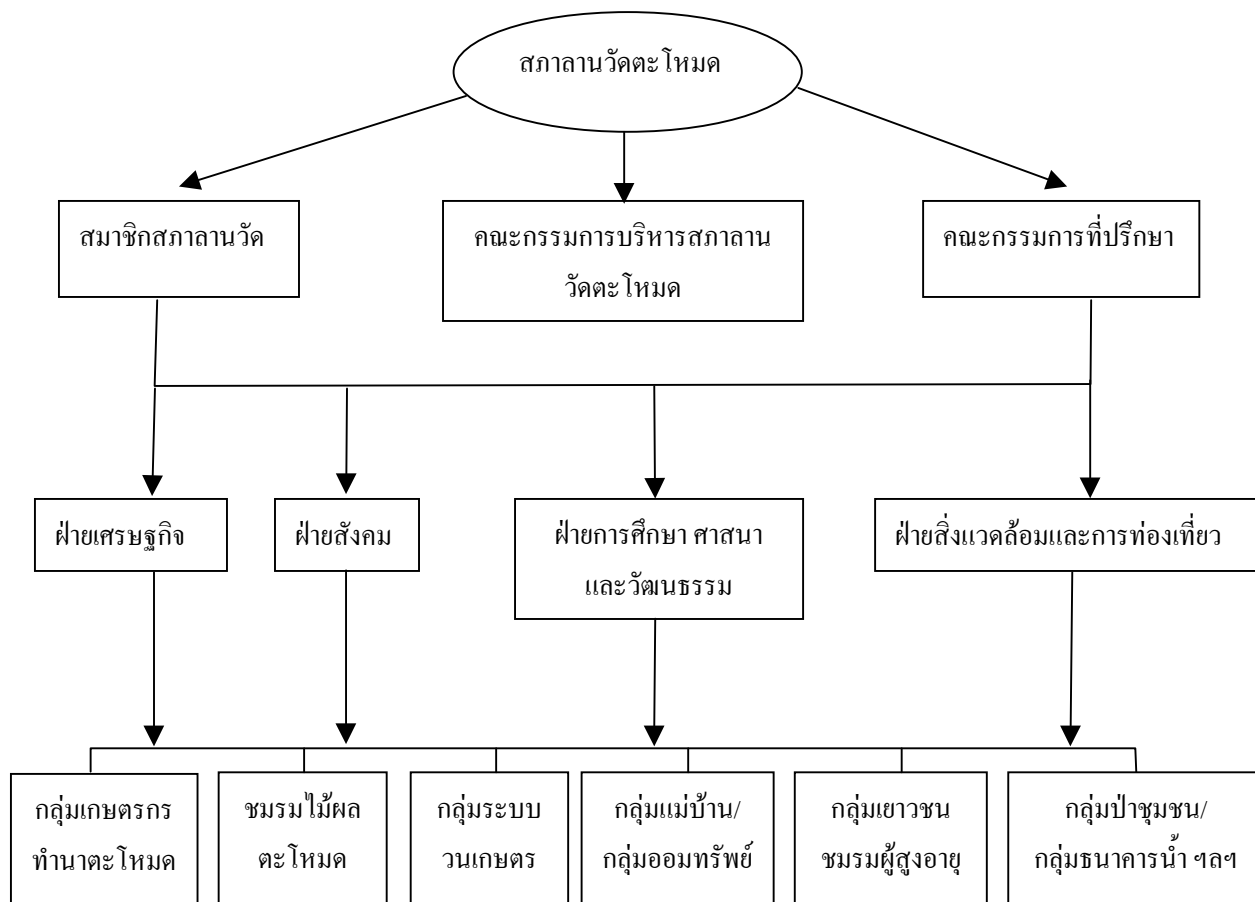
ชุมชน ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมด กลุ่มแม่บ้านตะโหมด กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้านต่าง ๆ และชมรมไม้ผลบ้านตะโหมด

2.) ฝ่ายสังคม ส่งเสริมให้ประชาชนมีสุขภาพอนามัยที่ดี สามารถเข้าถึงบริการของรัฐบาลได้มากขึ้น ประชาชนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีน้ำสะอาดเพื่อใช้อุปโภค-บริโภคอย่างเพียงพอตลอดปี เยาวชนมีการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นและปลอดภัยจากยาเสพติดทุกประเภท โดยเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมพัฒนาและแก้ไขปัญหาด้วย และมีการประกาศเกียรติคุณบุคคลและครอบครัวตัวอย่างทุกปี ซึ่งหน่วยงานที่เข้ามาสนับสนุนและดำเนินการ ได้แก่ เทศบาลตำบลตะโหมด องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการชุมชน ตำรวจชุมชนบ้านตะโหมด กลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มเยาวชนบ้านตะโหมด

3.) ฝ่ายการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม มีหน้าที่ในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปะ วัฒนธรรม เอกลักษณ์ของท้องถิ่น และเสริมสร้างความรู้และจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟู โดยมุ่งหวังจะพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น จัดตั้งศูนย์วัฒนธรรม และจัดกิจกรรมตามวันสำคัญทางศาสนาและประเพณีไทย หน่วยงานและกลุ่มที่ดำเนินการ ได้แก่ วัดตะโหมด โรงเรียนประชาบาล โรงเรียนวัดตะโหมด ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านตะโหมด มัสยิด และกลุ่มพุทธบุตร

4.) ฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว ส่งเสริมและปลูกฝังจิตสำนึกให้ชุมชนรู้คุณค่าและรักทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น จัดภูมิทัศน์ของชุมชนให้สวยงาม โดยเริ่มจากการดูแลบ้านของตนให้ถูกสุขลักษณะ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จัดโครงการคืนต้นไม้สู่ป่า เสนอภาครัฐเพื่อจัดทำทะเบียนต้นไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ จัดทำโครงการป่าชุมชนเขาหัวช้าง และธนาคารน้ำ หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องและสนับสนุน ได้แก่ หน่วยรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบ้านตะโหมด ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวิทยาศาสตร์ชุมชนที่ 15 ป่าชุมชนเขาหัวช้าง และสถานีอนามัยบ้านตะโหมด (อุดม พงศ์ศรีวัฒน์ และคณะ, 2544 : 40-43)

แต่ละฝ่ายจะมีการคัดเลือกสมาชิกสภาถาวรวัดเข้าไปปฏิบัติงานในรูปของคณะกรรมการ และจะมีการแบ่งกลุ่มกันทำงานในแต่ละประเด็นแยกย่อยออกไปอีก เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาได้อย่างหลากหลายและครอบคลุมให้ครบทุกประเด็น ซึ่งโครงสร้างของสภาถาวรวัดตะโหมดสรุปได้ตามภาพประกอบ 5 ดังนี้

ภาพประกอบ 5 โครงสร้างของสภากาณวัดตะโหมค

1.4 สภาพทางเศรษฐกิจ

1.4.1 การประกอบอาชีพ

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนตะโหมคส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก คิดเป็นร้อยละ 80 อาชีพเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ ทำนา ทำสวนผลไม้ ทำสวนยางพาราและทำไร่ เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้มีทั้งที่เป็นที่ราบเชิงเขาและควน มีการทำนาเพื่อพอกินในครอบครัว การทำนาเพื่อขายมีบ้างแต่เพียงส่วนน้อย มีการทำสวนผลไม้เกือบทุกครัวเรือน ไม้ผลที่นิยมปลูก ได้แก่ ทุเรียน ลองกอง ลางสาด มังคุด ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการประกอบอาชีพค้าขายของชำและขายของในตลาดนัดและรับราชการ คิดเป็นร้อยละ 15 และอาชีพรับจ้าง คิดเป็นร้อยละ 5 บางครอบครัวมีการเลี้ยงสัตว์ เพื่อใช้เป็นอาหารและขายบ้างเล็กน้อย สัตว์ที่เลี้ยงได้แก่ วัว หมู เป็ด ไก่และปลา เป็นต้น (สภากาณวัดตะโหมค, 2543 : 4)

1.4.2 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

พัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นข้อมูลสำคัญที่ทำให้เข้าใจถึงปัจจัยการผลิตและความเป็นมาของอาชีพที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยสามารถแบ่งรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระหว่างปี พ.ศ. 2460 ถึง ก่อนการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2503) และช่วงที่ 2 การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2504) ถึงปัจจุบัน ซึ่งรายละเอียดแต่ละช่วงเวลามีดังนี้

1.4.2.1 การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนตะโหมระหว่างปี 2460 - ก่อนการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2503)

ชุมชนตะโหมจัดเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ที่ดิน ป่าไม้ และสายน้ำ เหนือชุมชนอื่น ๆ คนตะโหมคนในปัจจุบันจึงชื่นชมบรรพบุรุษในสมัยนั้นว่าเป็นผู้มีวิสัยทัศน์อันยาวไกลจึงได้เลือกเอาชุมชนตะโหมแห่งนี้เป็นที่อยู่อาศัย เพราะทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่าไม้ และสายน้ำในบริเวณนี้เหมาะและเอื้อต่อการประกอบอาชีพ ทั้งการทำนา การทำสวน และการทำไร่ มีแหล่งน้ำ ห้วย คลอง หนอง บึง ที่เป็นที่อยู่อาศัยของ กุ้ง หอย ปู และปลา สามารถจะจัดหาปัจจัยในการดำรงชีพพื้นฐานได้โดยไม่ขาดแคลน

จากคำบอกเล่าของแกนนำชาวบ้าน (สวาท ทองรักษ์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548) ที่ได้รับการเล่าต่อ ๆ กันมาจากผู้เฒ่าในอดีต คือ ในยุคช่วงประมาณปี พ.ศ. 2460-2470 คราวเรือนในชุมชนตะโหมมีไม่มาก ประมาณไม่เกิน 200 คราวเรือน คนในยุคนี้มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย การยังชีพอาศัยผลผลิตจากป่าเป็นหลัก ยกเว้นข้าวได้จากการทำนาและปลูกข้าวไร่ การทำนามากทำเพื่อบริโภคในครัวเรือน ที่นาเหล่านี้มักจะอยู่ในที่ราบลุ่ม สมัยก่อนที่ยังไม่มีการปลูกยางพารา พื้นที่ป่าโดยเฉพาะป่าในที่ราบจะถูกโค่นถางเพื่อทำไร่ ปลูกข้าว และปลูกพืชผักต่าง ๆ เช่น พริก แตงกวา ฟักทอง มันเทศ ถั่วลิสง เป็นต้น เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วจะปล่อยพื้นที่ให้ว่างเปล่าเพื่อให้ดินมีสภาพสมบูรณ์ แล้วไปหาพื้นที่ทำไร่ใหม่ต่อไปอีก บางคราวจะทิ้งไว้ 2-3 ปี ก็จะกลับมาทำไร่ในที่เดิมอีกหรืออาจจะทิ้งไปเลย ปล่อยให้เป็นที่ว่างใครจะเข้าไปทำก็ได้ (บรรเทิง ศิริมุสิกะ, 2545 : 40) ต่อมาการปลูกข้าวไร่เริ่มลดลง ชาวบ้านหันมาทำนาในที่ราบลุ่มกันมากขึ้น การทำนาในสมัยนั้นตอนบุกเบิกพื้นที่จะใช้แรงงานคนเป็นหลัก อุปกรณ์ในการบุกเบิกพื้นที่นาที่ใช้เป็นประจำ ได้แก่ จอบและพร้า ส่วนการเตรียมดินหรือไถนา ใช้เครื่องไถที่ทำด้วยไม้ และใช้แรงงานวัวหรือควาย

นอกจากนี้ชาวบ้านยังพึ่งพาผลผลิตที่ได้จากป่า เช่น น้ำมันยาง น้ำผึ้งรวง หวาย สมุนไพร ยารักษาโรค สัตว์ป่า เป็นต้น ซึ่งผลผลิตดังกล่าวนับว่าเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัว

เรือน บางครัวเรือนเลือกอาชีพการพึ่งพาผลผลิตจากป่าเพียงอย่างเดียว โดยมีได้มีการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำเกษตรกรรม แม้ในสมัยนั้นยังมีพื้นที่ว่างให้จับจองได้สะดวกก็ตาม แต่ชาวบ้านเหล่านั้นก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เนื่องจากผลผลิตที่ได้จากป่ามีอยู่จำนวนมาก เพราะทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ และชาวบ้านสามารถเก็บหาได้อย่างอิสระเสรี ชาวบ้านจึงดำรงชีพอย่างพอเพียงอยู่กันแบบเครือญาติ ในขณะที่นั้นเมื่อจะดำเนินการใด ๆ ที่เกินกำลังความสามารถของครัวเรือนไม่จำเป็นต้องจ้างแรงงาน ใช้การออกปาก ลงแขกจากเพื่อนบ้านให้มาช่วยลงแรงทำงานโดยไม่คิดค่าแรง และไม่มีเงื่อนไขว่าจะต้องใช้แรงงานคืน มีแต่เลี้ยงอาหารเท่านั้น

การที่ชาวบ้านในชุมชนตะโหมคอาศัยผลผลิตจากป่าเพื่อการดำรงชีพ จึงเป็นช่วงที่คนกับป่ายังอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด ชาวบ้านจึงให้ความเคารพป่า มีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สำนึกในบุญคุณและยำเกรงต่อป่า เช่น เชื่อว่าต้นไม้ใหญ่เป็นที่สิงสถิตของเจ้าป่าเจ้าเขา ชาวบ้านจึงไม่ตัดไม้ใหญ่ และจะขออนุญาตเจ้าป่าก่อนทุกครั้งที่จะล่าสัตว์เป็นอาหาร การหักล้างถางพงจะทำเฉพาะในป่าบนที่ราบเพื่อตั้งบ้านเรือนและทำเป็นที่ดินทำกินเท่าที่จำเป็นเท่านั้น โดยใช้วิธีบุกเบิกด้วยการใช้แรงงานคนเป็นหลัก การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินมีไม่มากนัก และความขัดแย้งของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแทบจะไม่ปรากฏ

จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2464 (สวาท ทองรักษ์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548) ชุมชนตะโหมคเริ่มนำขางพารามาปลูกเป็นครั้งแรก โดยผู้ที่นำขางพารามาปลูกในระยะเริ่มแรกนี้มี นายมีง ชนะสิทธิ์ ได้นำเมล็ดขางพารามาจากตำบลควนลัง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ในช่วงแรกนำมาปลูกไม่กี่ต้นปรากฏว่าเจริญงอกงามดี เป็นที่สนใจของคนตะโหมคพอสมควร แต่คนตะโหมคในสมัยนั้นยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับขางพารา จึงเกิดคำถามขึ้นมากมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องขั้นตอนที่จะเอาน้ำยางออกจากต้นขาง การทำแผ่น และตลาดที่จะซื้อขาย ทำให้การปลูกขางของคนในชุมชนในสมัยนั้นมีเพียงไม่กี่ราย กล่าวคือ ประมาณ 10 ราย และแต่ละรายก็จะปลูกไม่เกิน 5 ไร่ โดยผู้ปลูกเหล่านี้จำกัดอยู่ในเฉพาะผู้นำท้องถิ่นและผู้ที่มีหัวคิดก้าวหน้าเท่านั้น

การปลูกขางของชุมชนตะโหมคในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ยังไม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินมากนัก พื้นที่ปลูกขางในขณะนั้นมีไม่มาก และพื้นที่ปลูกส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่ราบใกล้บ้านเรือน ยังไม่มีการปลูกในพื้นที่ป่าต้นน้ำ คนส่วนมากในสมัยนั้นได้บอกลูกหลานว่า พื้นที่ป่าที่อยู่ทางด้านหลังเขาหัวช้างหรือบริเวณเทือกเขาบรรทัด ซึ่งเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นต้นน้ำลำธารเป็นป่าที่รัฐหวงห้าม บริเวณดังกล่าวยังไม่มีชาวบ้านเข้าไปบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำเกษตรกรรม มีแต่เพียงชาวบ้านเข้าไปเก็บผลผลิตที่ได้จากป่าอย่างต่อเนื่อง

เมื่อเข้าสู่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือที่เรียกว่า สงครามมหาเอเชียบูรพา (พ.ศ. 2484-2489) ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนไม่น้อยทั้งในระหว่างสงครามและหลังสงครามสงบ เป็นยุคข้าวยากหมากแพง ชาวบ้านมีแต่ความหวาดระแวง ไม่กล้าจุดตะเกียงตอนกลางคืนเพราะกลัวระเบิด ช่วงระยะเวลาดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย เมื่อญี่ปุ่นได้ตัดถนนขึ้นหนึ่งสาย เรียกว่าถนนยุทธศาสตร์ (สายพัทลุง-หาดใหญ่) โดยใช้แรงงานของเชลยศึก แต่คนไทยก็ทำเป็นแรงงานจ้างกรุยทางถางโค่นบนเนินเขาควนตลอดแนว แล้วเอาไม้ต้นเล็กปูพื้นถนน ไม้ต้นใหญ่สร้างที่พัก มีชาวบ้านแถบริมทะเลสาบสงขลามารับจ้างญี่ปุ่นจำนวนมาก เมื่อสงครามสงบ ชาวบ้านรอบ ๆ พื้นที่อพยพเข้ามาสร้างบ้านเรือน เพื่อบุกเบิกป่าปลูกยางพาราและพืชอื่นๆ

สำหรับการได้มาซึ่งที่ดินที่ถือครองของชุมชนในสมัยนั้น แม้ว่ารัฐจะมีนโยบายให้ราษฎรสามารถจับจองที่ดินได้ตามกำลังความสามารถและสติปัญญา แต่การบุกเบิกพื้นที่ของชุมชนอยู่ในวงจำกัด เนื่องจากเหตุผลหลายประการ (สวาท ทองรักษ์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548) กล่าวคือ ในสมัยนั้นประชากรยังมีน้อย การบุกเบิกต้องอาศัยกำลังคน ซึ่งทำให้บุกเบิกได้ในขอบเขตจำกัด ประกอบกับในสมัยนั้นกระแสการผลิตเพื่อการขายยังไม่รุนแรง ส่วนใหญ่จะทำเพียงพอมิพอกิน เพราะถ้าทำมากการเอาไปขายก็ยังไม่คุ้มค่างที่กล่าวแล้ว นอกจากนี้ การบุกเบิกป่าของชุมชนในขณะนั้นยังไม่บุกรุกไปถึงป่าทึบใหญ่เพราะป่าในที่ราบ ป่าละเมาะยังมีให้บุกเบิกไม่ขาดแคลน ประกอบกับการเข้าไปบุกเบิกป่าทึบใหญ่นั้นเป็นการเสี่ยงและทำได้ยากมาก มีสัตว์ป่าที่ดุร้ายนานาชนิดคอยทำร้าย และที่สำคัญ ในยุคนั้นมีไข้ป่า (มาลาเรีย) ชุกชุม ผู้คนที่เข้าป่าและกลับออกมาแล้วมีชีวิตถือว่าเป็นผู้โชคดี ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การจับจองที่ดินของราษฎร โดยเฉพาะราษฎรรายย่อยอยู่ในขอบเขตจำกัดเป็นเพราะชาวบ้านที่เข้าจับจองพื้นที่แล้วจะต้องเข้าแจ้งต่อเจ้าหน้าที่ และทางเจ้าหน้าที่จะออก "ใบจอง" มาให้ก่อน หลังจากที่เจ้าหน้าที่เข้าตรวจพื้นที่และพิจารณาเห็นว่าสมควรก็จะออกเป็นใบเหยียบย่ำให้ แต่ในขณะนั้นพื้นที่ชุมชนตะโหนดสังกัดอำเภอปากพะยูนและอยู่ห่างไกลจากอำเภอปากพะยูนเป็นอย่างมาก การคมนาคมไม่สะดวก ทำให้เจ้าหน้าที่เข้ามาในพื้นที่ลำบาก รัฐจึงได้มอบอำนาจให้กับผู้นำท้องถิ่น คือกำนัน ผู้ใหญ่บ้านรับแจ้งการครอบครองสิทธิในที่ดิน จากสาเหตุดังกล่าวทำให้ผู้นำท้องถิ่นเป็นผู้ที่มีบทบาทและมีอิทธิพลมากและมักมีที่ดินที่ถือครองมากกว่ากลุ่มชาวบ้านอื่น ๆ และผู้เฒ่ายังเล่าอีกว่า ชาวบ้านที่ไม่ให้ความสำคัญกับใบเหยียบย่ำในสมัยนั้นก็ยังมีมาก ขอเพียงแต่ให้ตนเองมีที่ทำได้ทำกินก็เพียงพอแล้ว ส่วนชาวบ้านที่ไปยื่นขอใบจองและใบเหยียบย่ำส่วนมากเป็นผู้ที่ค่อนข้างจะมีมุมมองที่คาดการณ์อนาคตได้และเห็นการณ์ไกล

เมื่อกล่าวโดยรวมเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนตะโหนดในช่วงนี้ สามารถสรุปได้ว่า ยังเป็นยุคที่คนและป่ายังอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด ชุมชนตะโหนดอาศัยผลผลิตจาก

ป่าเพื่อการดำรงชีพ ชาวบ้านในยุคนี้จึงให้ความสำคัญต่อพื้นที่ป่าสูงมาก การบุกเบิกที่ดินในยุคนี้ใช้แรงงานคนเป็นหลัก การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจึงมีไม่มากนัก เนื่องจากปัจจัยที่กระตุ้นและผลักดันให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินยังไม่รุนแรงเท่ากับในยุคหลัง โดยเฉพาะหลังจากประเทศไทยเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กระตุ้นให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจ ส่งเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และเร่งให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ มากขึ้น

1.4.2.2 การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนตะโหมดในช่วงการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2504) – ปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนตะโหมดเกิดขึ้นอย่างมากในยุคนี้ เป็นการใช้ที่ดินเพื่อทำสวนยางพาราและไม้ผลเป็นหลัก ส่วนการทำนาเป็นการทำเพื่อยังชีพเท่านั้น เพราะในชุมชนตะโหมดมีพื้นที่ถือครองทำนาค่อนข้างน้อย การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในช่วงนี้ที่สำคัญคือ การบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำสวนยางพารา ซึ่งในช่วงแรกของยุคนี้ยังคงเป็นการบุกเบิกในที่ราบ ยังไม่มีการบุกรุกป่าต้นน้ำลำธาร จนกระทั่งรัฐบาลได้เปิดโอกาสให้บริษัทเอกชนเข้าไปสัมปทานไม้ที่โค่นล้มด้วยในช่วงเกิดวาทภัยครั้งใหญ่ในปี 2505 การสัมปทานครั้งนี้มีการขนย้ายไม้ซุงออกจากป่าหลายปีจึงจะหมด และต่อจากนั้นประมาณปี พ.ศ. 2509-2513 ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 รัฐบาลได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทในด้านการผลิตและการส่งออกมากขึ้น และได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนเข้ามาสัมปทานป่าไม้ในเขตพื้นที่บ้านตะโหมด (สภากาญจนาภิเษก, 2543) จนกระทั่งปี พ.ศ.2525-2527 รัฐบาลได้ประกาศให้สิทธิแก่ราษฎรที่บุกเบิกพื้นที่ป่าหรือพื้นที่สาธารณะ มีการออกเอกสารสิทธิทำกิน และช่วงดังกล่าวเป็นช่วงที่ยางพาราราคาดี ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนจำนวนมากและขยายอาณาเขตการบุกรุกเข้าไปถึงป่าที่เป็นต้นน้ำลำธารมากขึ้น สำหรับการเริ่มทำสวนไม้ผลในชุมชนจริง ๆ แล้วเริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2509 แต่มีเพียง 1-2 รายเท่านั้น โดยมองเห็นว่าไม้ผลจะสร้างรายได้ต่อพื้นที่สูงกว่ายางพารามาก จนทำให้ชุมชนตะโหมดมีไม้ผลเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญและมีชื่อเสียงพื้นที่หนึ่งในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

พื้นที่ของตำบลตะโหมดมีทั้งหมดประมาณ 96,315 ไร่ มีการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรประมาณ 44,986 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 46.69 ของพื้นที่ทั้งตำบลตะโหมด ชาวบ้านใช้ที่ดินในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยคิดเป็นร้อยละของพื้นที่ทั้งตำบลตะโหมด ดังนี้

- สวนยางพารา	35.18 %
- ไม้ผล	6.82 %

- นาข้าว	3.05 %
- พืชไร่	0.82 %
- ไม้ยืนต้น	0.33 %
- พืชผัก	0.28 %

(สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมด, 2545 : 10-16)

1.5 พัฒนาการทางการเมืองและการปกครอง

ชุมชนตะโหมดในช่วงก่อนที่ทางรัฐส่วนกลางจะมีการกำหนดการปกครองส่วนภูมิภาค คนในหมู่บ้านจะปกครองกันเอง โดยผู้ที่อาวุโสและได้รับการยอมรับนับถือให้เป็นผู้ปกครองดูแลความเรียบร้อยภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะเรียกผู้นั้นว่า “หัวเมือง” เทียบเท่ากับผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน ส่วนชุมชนที่มีลักษณะใหญ่กว่าครอบคลุมหลายหมู่บ้านย่อย จะมีผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพและแต่งตั้งให้เป็นผู้นำชุมชน ซึ่งมีฐานะทางการเมืองเหนือกว่าหัวเมือง ชาวบ้านจะเรียกกันว่า “จอม” เทียบได้กับกำนันในปัจจุบัน (สวาท ทองรักษ์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548)

เมื่อ พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชขึ้น เมืองพัทลุงได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 3 อำเภอ หรือ 3 แขวง คือ อำเภอกลางเมือง อำเภออุดร และอำเภอทักษิณ และชุมชนตะโหมดได้มีฐานะเป็นตำบลเมื่อปี พ.ศ.2440 ขึ้นกับอำเภอทักษิณ และในปี พ.ศ. 2445 อำเภอทักษิณได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอปากพะยูน ตำบลตะโหมดจึงไปขึ้นกับอำเภอปากพะยูนตามการเปลี่ยนชื่อของอำเภอด้วย ต่อมาปี พ.ศ.2496 กิ่งอำเภอเขาชัยสนได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอเขาชัยสน ตำบลตะโหมดได้โอนมาขึ้นกับอำเภอเขาชัยสน แต่เนื่องจากว่าตำบลตะโหมดอยู่ห่างไกลจากตัวอำเภอมาก ไม่สะดวกต่อการติดต่อราชการ ประชากรมีจำนวนมากขึ้น บ้านเมืองก็เจริญขึ้น ทางจังหวัดจึงได้เสนอเรื่องขอตั้งกิ่งอำเภอตะโหมดต่อกระทรวงมหาดไทย โดยแยกตำบลตะโหมดออกเป็น 3 ตำบล คือ ตำบลตะโหมด ตำบลแม่ขรี และตำบลคลองใหญ่ ทางคณะรัฐมนตรีได้อนุมัติและประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2520 (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2529 : 1242 อ้างถึงใน คำนวน นวลสนอง, 2543 : 29-30) ในระหว่างการเริ่มแบ่งการปกครองส่วนภูมิภาคดังกล่าว ภายในชุมชนได้มีการแต่งตั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านขึ้นอย่างเป็นทางการ ชุมชนตะโหมดมีกำนันจนถึงปัจจุบันรวมทั้งหมด 9 คน (สถานานวัดตะโหมด, 2543 : 6-7) ดังนี้

- 1.) กำนันหนูดำ (ขุนนะ)
- 2.) กำนันคอน (ขุนตะโหมด)
- 3.) กำนันภู
- 4.) กำนันล้อม ชนะสิทธิ์ (ขุนประณามตะโหมคภัย)
- 5.) กำนันสวิง ชนะสิทธิ์
- 6.) กำนันสมพร ชนะสิทธิ์
- 7.) กำนันเฉลียว ชนินത്യทวงศ์ (ชนะสิทธิ์)
- 8.) กำนันชอบ เพชรหนู
- 9.) กำนันสม อักษรพันธ์

ส่วนพื้นที่การปกครองของตำบลตะโหมดในปัจจุบันประกอบด้วย 12 หมู่บ้าน ได้

แก่

- หมู่ที่ 1 บ้านทุ่งโพธิ์
- หมู่ที่ 2 บ้านหัวช้าง
- หมู่ที่ 3 บ้านตะโหมด
- หมู่ที่ 4 บ้านโพธิ์
- หมู่ที่ 5 บ้านคลองนุ้ย
- หมู่ที่ 6 บ้านโหล๊ะจังกระ
- หมู่ที่ 7 บ้านควนอินนอโม
- หมู่ที่ 8 บ้านโหล๊ะเหรียญ
- หมู่ที่ 9 บ้านป่าพงค์
- หมู่ที่ 10 บ้านทุ่งสบาย
- หมู่ที่ 11 บ้านนาส้อง
- หมู่ที่ 12 บ้านในโป๊ะ

นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่นอยู่ 2 ลักษณะในเขตตำบลตะโหมด คือ เทศบาลตำบล 1 แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล 1 แห่ง ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมดมีหมู่บ้านที่อยู่ในเขตการปกครองทั้งหมดจำนวน 7 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 2 5 6 7 8 และหมู่ที่ 10 ส่วนอีก 5 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 3 4 9 11 และหมู่ที่ 12 มีพื้นที่เพียงบางส่วนเท่านั้นที่อยู่ในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด โดยพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลตำบลตะโหมด

1.6 สภาพทรัพยากรธรรมชาติ

1.6.1 ลักษณะทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโหมด

ชุมชนตะโหมดมีพื้นที่ป่าอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของชุมชน พื้นที่ป่าไม้ในชุมชนแบ่งเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัดและป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งมีหน่วยงานราชการเป็นผู้กำกับดูแล สำหรับพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ได้แก่ พื้นที่ป่าเขาหัวช้าง ป่าเขาตีนป่า ป่าเขาหลักไก่อและป่าเขาพระ

สภาพป่าไม้ของชุมชนตะโหมด (สภากานวัดตะโหมด, 2543 : 15-16) โดยทั่วไปจะมีลักษณะเป็นป่าเขตร้อนชนิดป่าดิบชื้น ซึ่งเป็นป่าที่เกิดขึ้นในบริเวณที่มีฝนตกหนักตลอดปี เป็นพื้นที่ที่มีความชุ่มชื้นสูงมาก เนื่องจากมีลำห้วยจำนวนมาก ต้นไม้มีขนาดสูงใหญ่และมักจะมีพวงพอนช่วยค้ำลำต้นไว้ บริเวณส่วนของลำต้นจะมีกล้วยไม้และเฟิร์นเกาะติดอยู่ พื้นป่ารกทึบด้วยไม้ชั้นล่าง ทั้งหญ้า หมากรูด ปาล์มและเถาวัลย์ พันธุ์ไม้ที่พบโดยทั่วไปในพื้นที่ป่าแถบนี้ (เสิน เพชรทอง (สัมภาษณ์), 28 พฤษภาคม 2548) เช่น ไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้หลุมพอง ไม้ไผ่เขียว ไม้ตะเคียนหิน ไม้กะบาก ไม้พะยอม ไม้ยูง ไม้เกาลัด เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นไม้เศรษฐกิจที่สำคัญและในป่าต้นน้ำลำธารนี้ก็เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลากหลายชนิดเช่นกัน เช่น เสือ แมวลายหินอ่อน สมเสร็จ เลียงผา หมู กิ้ง กวาง ชะนี ค่าง และปลาน้ำจืดนานาชนิด

พื้นที่ป่าต้นน้ำดังกล่าวมีความหลากหลายทั้งพรรณพืชและพันธุ์สัตว์ อีกทั้งยังเป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธารหลายสาย รวมไปถึงน้ำตก และลำคลองสายต่าง ๆ เป็นต้น สำหรับน้ำตกในพื้นที่ตำบลตะโหมด มีอยู่ 2 แห่ง ได้แก่ น้ำตกลานหม่อมจ้อยและน้ำตกท่าช้าง (สภากานวัดตะโหมด, 2543 : 19-20)

1.) น้ำตกลานหม่อมจ้อย ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 11 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง ภายในบริเวณลานน้ำตกหม่อมจ้อย เป็นสำนักงานที่ทำการของหน่วยพิทักษ์ป่าบ้านตะโหมด น้ำตกลานหม่อมจ้อยเกิดจากธารน้ำและลำห้วยต่าง ๆ จากภูเขาในแนวเทือกเขาบรรทัด ลักษณะของน้ำตกลานหม่อมจ้อยเป็นธารน้ำที่ไหลผ่านโขรหินเป็นชั้นเตี้ย ๆ หลายชั้น บางชั้นบางช่วงลาดชัน แต่บางช่วงเป็นแอ่งน้ำ น้ำที่ไหลจากน้ำตกลานหม่อมจ้อยจะไหลผ่านชุมชนตะโหมด ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า คลองตะโหมด

2.) น้ำตกท่าช้าง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง สภาพโดยทั่วไปของน้ำตกท่าช้างจะคล้ายกับน้ำตกลานหม่อมจ้อย คือ เป็นธารน้ำที่ไหลผ่านชั้นหินระดับเตี้ย ๆ ไม่เป็นชั้นน้ำตกที่สูงมากนัก แต่เป็นแนวยาวคดโค้งไปตามแนวเขา บางช่วงแคบ แต่บางช่วงเป็นแอ่งน้ำกว้างและลึก บางช่วงธารน้ำแยกเป็นสองสายแล้วไหลมาบรรจบกันอีกครั้ง

หนึ่งที่เป็นเงาของน้ำตก น้ำตกทำซ่างมีสภาพป่าที่สมบูรณ์มากกว่าน้ำตกลานหม่อมจ้อย เนื่องจากนักท่องเที่ยวไม่นิยมเที่ยวกันมากนัก ถนนที่เป็นทางเข้าไปยังน้ำตกเป็นถนนลูกรัง ผ่านไปตามสวนยางพาราและสวนผลไม้ของชาวบ้าน ชารน้ำตกทำซ่างไหลมารวมกับน้ำตกห้วยจวน แล้วไหลผ่านหมู่บ้าน ชาวบ้านเรียกกันว่า คลองกง

ส่วนลำคลองสายต่าง ๆ ที่ไหลมาจากพื้นที่ป่าต้นน้ำลงสู่ทะเลสาบสงขลา หากไหลผ่านหมู่บ้านใดจะเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป ลำคลองส่วนใหญ่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ทางด้านการเกษตรเป็นสำคัญ ลำคลองของชุมชนตะโหมดมี 4 สาย (คณะกรรมการสถานวัด (สัมภามณ์), 28 พฤษภาคม 2548) ได้แก่

1.) คลองตะโหมด เกิดจากลำห้วยต่าง ๆ และน้ำตกลานหม่อมจ้อยในแนวเทือกเขาบรรทัดด้านทิศใต้ของบ้านตะโหมด ไหลมารวมกันเกิดเป็นลำคลองตะโหมด เส้นทางที่ลำคลองตะโหมดไหลผ่าน ได้แก่ บ้านไร่ตัก บ้านโพธิ์ บ้านใน วัดตะโหมด บ้านออกและบ้านทุ่งโพธิ์ หลังจากนั้นไหลไปยังตำบลแม่จรีไปรวมกับคลองอื่น ๆ

2.) คลองกง เกิดจากน้ำตกทำซ่างและลำห้วยต่าง ๆ เช่น ห้วยจวน ห้วยลำยอด ห้วยลำตรน ไหลรวมกันเป็นคลองกง ไหลผ่านบ้านคลองกง บ้านในโป๊ะ บ้านป่าพง บ้านนาและบ้านคลองนุ้ย และไหลต่อไปรวมกับคลองในตำบลแม่จรี

3.) คลองหัวซ่าง เกิดจากลำห้วยต่าง ๆ คือ ห้วยส้ม ห้วยไทร ห้วยสม ห้วยพงค์ และห้วยนาง ในพื้นที่ป่าเทือกเขาบรรทัดทางด้านทิศเหนือของชุมชนตะโหมด ไหลผ่านพื้นที่บ้านโหล๊ะหนูนและบ้านหัวซ่าง จากนั้นได้ไหลผ่านตำบลแม่จรีรวมกับคลองสายอื่น ๆ

4.) คลองโหล๊ะจันกระเกิดจากลำห้วยต่าง ๆ ไหลผ่านบ้านโหล๊ะจันกระ บ้านโหล๊ะเหรียง บ้านควนอินนอโม บ้านควนล่อน บ้านด่าน โลดและบ้านแม่จรี แล้วไหลรวมกับคลองสายอื่น ๆ

1.6.2 สภาพการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ

ชาวบ้านในชุมชนตะโหมดได้อาศัยผลผลิตที่ได้จากป่าเพื่อการดำรงชีพมาตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานในครั้งแรก ทำให้ชาวบ้านกับป่ามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ชาวบ้านในยุคนี้จึงให้ความสำคัญและนอบน้อมต่อผืนป่าสูงมาก จึงเกิดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สำนักในบุญคุณและยำเกรงต่อผืนป่า การเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการใช้ประโยชน์ในช่วงแรกเริ่มการตั้งถิ่นฐานจึงมีไม่มากนัก อีกทั้งทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่ามีจำนวนมาก ประกอบกับจำนวนประชากรมีไม่กี่ครัวเรือน จึงไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรอย่างชัดเจน

เมื่อมีการสร้างทางรถไฟ ซึ่งเริ่มเปิดใช้ในปี พ.ศ. 2459 (สงบ ส่งเมือง, 2542) ซึ่งรถไฟในสมัยนั้นใช้ระบบไอน้ำ ต้องใช้เชื้อเพลิงไม้ฟืนเป็นพลังงาน รัฐจะซื้อไม้ฟืนเพื่อใช้กับการรถไฟ จึงกระตุ้นให้มีการตัดไม้บุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อหาไม้ขายให้รัฐ แต่การตัดไม้ในสมัยนั้นยังคงทำในป่าที่ราบ เมื่อตัดไม้ออกแล้วก็ปรับพื้นที่เพื่อปลูกข้าวและพืชอื่น ๆ ไว้บริโภคและขาย ได้ประโยชน์จากการใช้ที่ดินหลายต่อ เมื่อชาวบ้านเริ่มเห็นประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น เห็นลู่ทางการใช้ประโยชน์มากขึ้น ทำให้ไม้ต้นใหญ่และต้นเล็กเริ่มถูกทำลายทั้งคนในพื้นที่และนอกพื้นที่ โดยอาศัยรัฐวิสาหกิจที่เอื้ออำนวยผลประโยชน์ และชาวบ้านมักอ้างว่าทำงานหลวง ทำให้ไม้ให้หลวง ในช่วงนั้นชาวบ้านที่ตะโหมดที่ทำไม้ขายให้หลวงหรือการรถไฟ จะขนไม้โดยใช้เกวียนและใช้ควายลาก การตัดไม้ขายในขณะนั้นจึงทำได้ในขอบเขตที่จำกัดมาก

ในปี พ.ศ. 2502 รัฐบาลได้ออกกฎกระทรวง ฉบับที่ 65 ออกตามความในพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พุทธศักราช 2481 อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 10 และมาตรา 26 แห่งพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พุทธศักราช 2481 ซึ่งได้แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า (ฉบับที่ 3) พ.ศ.2497 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรออกกฎกระทรวงไว้ว่า ให้ป่าเทือกเขาบรรทัดแปลงที่ 1 ตอน 3 ในท้องที่ตำบลลงหระ ตำบลชะรัด อำเภอเมืองพัทลุง ตำบลตะโหมด อำเภอเขาชัยสน และตำบลป่าบอน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ภายในแนวเขตตามแผนที่ท้ายกฎกระทรวงนี้เป็นป่าสงวน เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2502 โดยมีพลเอกสุรจิต จารุเสถียร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร ซึ่งมีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี เหตุผลในการประกาศใช้กฎกระทรวงฉบับนี้ เนื่องจากป่าไม้แห่งนี้มีไม้ชนิดดีมีค่าเป็นปริมาณมาก เช่น ไม้ยาง ยุง สยา ตะเคียน มีเนื้อที่ประมาณ 25,000 ตารางกิโลเมตร เหมาะสมที่จะสงวนไว้เพื่อให้มีไม้ไว้ใช้ตลอดไป อันจะเป็นประโยชน์มากยิ่งขึ้นกว่าที่จะแผ้วถางลงเป็นที่เพาะปลูก หรือเพื่อกิจการอย่างอื่นจึงสมควรจัดการสงวนป่าแห่งนี้ไว้ เพื่อประโยชน์แห่งรัฐและประชาชน การประกาศออกกฎกระทรวงฉบับนี้ นับเป็นครั้งแรกที่พื้นที่ป่าในเขตตำบลตะโหมด ได้รับการประกาศเป็นป่าสงวน (พระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า, 2503 อ้างถึงใน คำนวน นวลสนอง, 2543 : 26-27)

ในช่วงปี พ.ศ. 2502-2517 ได้มีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ คือ ปี 2505 เป็นช่วงที่เกิดวาทภัยครั้งใหญ่ เป็นพายุลูกเดียวกันที่ถล่มแหลมตะลุมพุก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ทำให้พื้นที่ป่าไม้ของชุมชนตะโหมดได้รับความเสียหาย ต้นไม้ใหญ่ล้มระเนระนาด หลังจากนั้นไม่นานรัฐบาลได้เปิดโอกาสให้บริษัทเอกชนเข้าไปสัมปทานไม้ที่โค่นล้มเนื่องจากวาทภัย การสัมปทานครั้งนี้มีการขนย้ายไม้ซุงออกจากป่าหลายปีจึงหมด และต่อจากนั้นประมาณ ปี พ.ศ. 2509-2513 รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 สาระสำคัญของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ รัฐได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาค

เอกชนเข้ามามีบทบาทในด้านการผลิตและการส่งออกมากขึ้น ในช่วงนี้เองที่รัฐบาลได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนเข้ามาสัมปทานป่าในเขตพื้นที่ชุมชนตะโหมดอีกครั้งหนึ่ง นับว่าเป็นครั้งใหญ่ที่สุดที่ต้นไม้ถูกโค่นและถูกขนย้ายออกจากป่า ต่อจากนั้นไม่มีการสัมปทานป่าในพื้นที่ชุมชนตะโหมดอีก (คำนำวน นวลสนอง, 2541 : 25-28)

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2518 รัฐบาลได้ออกประกาศให้บริเวณป่าเทือกเขาบรรทัดเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ตามกฎหมายฉบับนี้เป็นการห้ามล่าสัตว์ป่าทุกชนิด ในระยะต่อมารกรมป่าไม้จึงได้จัดตั้งหน่วยพิทักษ์ป่าบ้านตะโหมดขึ้นที่บริเวณน้ำตกลานหม่อมจู้ย ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง การพึ่งพิงป่าของชาวบ้านในชุมชนตะโหมดจึงมีน้อยลง เนื่องจากผลผลิตที่ได้จากป่าลดลงไปมาก ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถหาของป่าเป็นอาชีพหลักได้อีก สามารถพึ่งพาผลผลิตจากป่าได้เพียงเป็นอาชีพเสริม การหาผลผลิตจากป่าที่ยังคงมีถึงปัจจุบัน เช่น น้ำผึ้ง สะตอป่า ลูกเหรี้ง ลูกกอก ลูกทองบั้ง และเห็ด สำหรับสัตว์ป่าก็ยังคงมีการลักลอบล่ากันอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะได้มีการประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแล้วก็ตาม ผู้อาวุโสในชุมชนเล่าว่าการลดลงของสัตว์ป่าเริ่มเห็นชัดเจนมาก เมื่อคนในชุมชนเริ่มมีมากขึ้นคือ ช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา สัตว์ป่าที่ยังพบเห็นมีการล่ากันบ่อยมากคือ หมูป่า และกระเจง (สวาท ทองรักษ์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2531 ทางกรมป่าไม้ได้ทำการขีดเส้นแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติและเขตป่าถาวรใหม่โดยยึดแผนที่ระยะ 1: 50,000 ตารางกิโลเมตร เป็นหลักในการกำหนดแนวเขต จึงทำให้เกิดปัญหาแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติทับที่ทำกินขึ้น เพราะแนวเขตพิกัดทางแผนที่กับพื้นที่จริงเกิดความคลาดเคลื่อนกันมาก เพราะชุมชนชี้แจงว่าเจ้าหน้าที่ไม่ได้ลงไปตรวจสอบพื้นที่จริง เพียงแต่เอาภาพถ่ายทางอากาศเป็นข้อมูลหลักในการขีดเส้น ทั้งที่พื้นที่จริงเป็นพื้นที่นา สวนยางพาราและที่อยู่อาศัย ซึ่งชุมชนได้มาก่อนมี พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติและการแบ่งโซนเมื่อปี 2507 ก็ไม่มีการปักเขตป่าให้ราษฎรทราบ ถือเป็นความขัดแย้งครั้งใหญ่ระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐ ปัญหานี้ได้ยืดเยื้อมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งชาวบ้านในชุมชนตะโหมดได้ต่อสู้เรียกร้องสิทธิ ความชอบธรรมและความถูกต้องมาโดยตลอด และต้องหาทางแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง โดยได้ยื่นเรื่องเสนอต่อนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ทางกรมป่าไม้จึงได้ส่งเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบไปพบผู้นำท้องถิ่นเพื่อหาข้อยุติ โดยทั้ง 2 ฝ่ายได้ตกลงทำบันทึกเพื่อจัดตั้งคณะกรรมการลงไปตรวจสอบพื้นที่จริงและให้ขีดแนวเขตการสำรวจครั้งแรก ซึ่งผลการเจรจาเป็นที่ยอมรับได้ แต่เรื่องก็เงียบหายไปอีก จนกระทั่งเดือนกันยายน พ.ศ. 2546 นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในขณะนั้น ได้เดินทางมาตรวจสอบปัญหาแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติและป่าไม้ถาวรทับที่ดินทำกินในพื้นที่จริง (สมบูรณ์ จิตสารอารักษ์ (สัมภาษณ์), 8 กรกฎาคม 2548)

ซึ่งในปัจจุบันการแก้ไขปัญหานี้ค่อย ๆ คืบหน้า โดยนายรัฐมนตรี พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ได้สั่งการมาทางป่าไม้เขตจังหวัดสงขลา ให้ตรวจสอบแนวเขตใหม่ และให้ชาวบ้านนำหลักฐาน สก.1 ที่มีอยู่เดิมมายืนยัน ถ้าชาวบ้านไม่มีแสดงว่าที่ดินเป็นของป่าสงวนแห่งชาติ ปรากฏว่าสำนักงานป่าไม้เขตสงขลาชี้แจงว่า การตรวจสอบแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติใหม่อีกครั้งนั้นคงทำได้ยาก เนื่องจากไม่มีงบประมาณจ้างเจ้าหน้าที่ให้เดินสำรวจพิกัดแนวเขต ฝ่ายของชาวบ้านโดยสภาตำบลตะโหมดจึงแก้ปัญหาด้วยการให้งบประมาณจำนวน 50,000 บาทในการจ้างเจ้าหน้าที่ดังกล่าวเพื่อแก้ปัญหา

ต่อมาได้เกิดปัญหาใหม่ที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชน นั่นคือ ปัญหาจากโครงการของรัฐที่กำหนดให้พื้นที่บริเวณป่าชุมชนเขาหัวช้างเป็นพื้นที่ก่อสร้างอ่างเก็บน้ำเขาหัวช้าง ซึ่งวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้เพื่อการเกษตรแก่เกษตรกรและแก้ปัญหาอุทกภัยในพื้นที่อำเภอตะโหมด อำเภอเขาชัยสนและอำเภอบางแก้ว เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำและการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามชาวบ้านโดยส่วนใหญ่มีความกังวลว่าหากมีการก่อสร้างโครงการดังกล่าวจริง จะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน และชาวบ้านจะต้องสูญเสียที่ดินทำกินจากการเวนคืน ที่ดินบางส่วนของชาวบ้านคาดว่าจะถูกน้ำท่วม อีกทั้งชาวบ้านเป็นกังวลเกี่ยวกับความไม่โปร่งใสของตัวโครงการที่มีกลุ่มนายทุนและบุคคลจากภายนอกเข้ามามุ่งหาผลประโยชน์ในพื้นที่ป่าเขาหัวช้าง

จะเห็นได้ว่า สาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ล้วนส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนตะโหมดมีปริมาณลดลงและอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ชาวบ้านในชุมชนตะโหมดจึงได้ร่วมกันให้ความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญมาเป็นเครื่องมือในการหล่อหลอมผู้คนให้เห็นความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน การจัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชน การทำธนาคารน้ำ รวมไปถึงการจัดการดิน จึงเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนตะโหมดอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งชุมชนได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

1.6.3 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโหมด

ชุมชนตะโหมดมีพัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมาอย่างยาวนาน ในอดีตชุมชนได้อาศัยภูมิปัญญาในการดูแล จัดการและใช้ประโยชน์มาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนตะโหมดมีปริมาณลดลงและอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม อันเนื่องมาจากสาเหตุและปัจจัยหลายประการ ทั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำเกษตรกรรมมากขึ้น การที่รัฐใช้นโยบายต่าง ๆ เพื่อดึงทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนออกไปปรับใช้ภายนอกและเปลี่ยนไปอยู่ภายใต้

การควบคุมของรัฐ ทรัพยากรจึงร่อยหรือลงเรื่อย ๆ จนถึงขั้นวิกฤติ ในขณะที่ชาวบ้านไม่มีอำนาจตัดสินใจและไม่สามารถเข้าไปจัดการแก้ปัญหาได้ ปัญหาที่เกิดขึ้นจึงส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชาวบ้านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลให้ชุมชนนำโดยสถานวัดตะโหมดเกิดแนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน และให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม ปัจจุบันจึงเกิดการจัดการทั้งป่า ดินและน้ำ

ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ชุมชนตะโหมดมีความสัมพันธ์กับป่าบริเวณเขาหัวช้างมาอย่างยาวนาน ทั้งการพึ่งพิงเพื่อยังชีพและเป็นที่พักพิงทางด้านจิตใจ นั่นคือการให้ความเคารพต่อทวดหัวช้าง ความเชื่อและความเคารพศรัทธาต่อทวดหัวช้างส่งผลให้ชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปแตะต้องทำลายสภาพธรรมชาติในบริเวณป่าเขาหัวช้าง แต่ทั้งนี้พื้นที่ป่าโดยรอบเขาหัวช้างมีการบุกเบิกเพื่อทำเป็นสวนยางพารา จึงเป็นสาเหตุให้กลุ่มแกนนำในชุมชนตระหนักถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ในปี พ.ศ. 2543 ชุมชนตะโหมดโดยการนำของสถานวัดตะโหมด ได้ไปดูงานที่พรุโต๊ะแดงและศูนย์ศึกษาและพัฒนาพิภุลทอง จังหวัดนราธิวาส จากการได้ไปเรียนรู้ถึงสภาพความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าพรุโต๊ะแดง ชาวบ้านจึงเกิดการเปรียบเทียบกับผืนป่าเทือกเขาบรรทัด ซึ่งในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์เช่นเดียวกับป่าพรุโต๊ะแดง แต่ปัจจุบันป่าเทือกเขาบรรทัดถูกบุกรุกและมีสภาพเสื่อมโทรมอย่างมาก จึงเกิดความคิดที่จะอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าในรูปแบบของป่าชุมชน ซึ่งมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับนโยบายของรัฐ นั่นคือ นโยบายแก้ไขปัญหาค้นกับป่าในพื้นที่อนุรักษ์ โดยเน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการป้องกันรักษาป่าด้วยรูปแบบต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของพื้นที่ โดยในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด ซึ่งมีพื้นที่ครอบคลุมป่าในตำบลตะโหมด กรมป่าไม้ได้กำหนดให้เป็นพื้นที่แนวกันชน และจัดทำโครงการส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชนรอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด หลังจากนั้นจึงได้เริ่มดำเนินการประชุมเพื่อจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน โดยแบ่งเป็นกรรมการบริหาร 25 คน กรรมการดูแลป่า 22 คน และกรรมการประชาสัมพันธ์ 14 คน ต่อมาคณะกรรมการชุดดังกล่าวได้ออกสำรวจพื้นที่ของป่าชุมชนและจัดทำแนวเขตครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ และยื่นคำร้องเพื่อจัดตั้งเป็นป่าชุมชนต่อกรมป่าไม้ตามระเบียบที่ว่าด้วยเรื่องป่าชุมชน

วัตถุประสงค์ของป่าชุมชนเขาหัวช้าง คือ

- 1.) เพื่อใช้เป็นที่ศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
- 2.) เพื่อใช้เป็นที่ศึกษาทางสมุนไพร
- 3.) เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหารและยารักษาโรค

- 4.) เพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า
- 5.) เพื่อเป็นการส่งเสริมประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน
- 6.) เพื่อให้มีการจัดการป่าไม้แบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ
- 7.) เพื่อใช้เป็นแหล่งที่พักผ่อนของชุมชนและการท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์

นอกจากนี้ชุมชนได้กำหนดกฎข้อตกลงซึ่งเป็นบทลงโทษสำหรับผู้ที่ทำความเสียหายหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้ที่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชนไว้ในการดำเนินงานป่าชุมชนเขาหัวช้างนั้น ชุมชนโดยการนำของคณะกรรมการป่าชุมชนมีแนวทางในการจัดการป่าชุมชนที่เน้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติขึ้น เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชนและบุคคลทั่วไป (ชยุต อินพรหม, 2547 : 94-100)

การจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างและการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่คณะกรรมการได้เพิ่มขึ้น เช่น มีการอบรมวิทยากรนำชม การสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยการสนับสนุนความรู้ทางวิชาการจากสาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และจัดระบบการจัดการเพื่อรองรับการท่องเที่ยว เช่น ลูกหาบ การทำอาหาร ที่พัก การขนส่ง ฯลฯ โดยดึงผู้นำที่มีความรู้ทางภูมิปัญญาด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนและเจ้าหน้าที่ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 15 มาเป็นผู้นำในการจัดการทางด้านการท่องเที่ยว ซึ่งจะเห็นได้ว่าการจัดการป่าชุมชนทำให้เกิดกิจกรรมอันเชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรอย่างอื่นตามมา

นิคมเกษตรกรรมนาแค เป็นการจัดการทรัพยากรดินที่เป็นผลต่อเนื่องมาจากการจัดการป่าชุมชน โดยสภาพลานวัดตะโหมดและกลุ่มแกนนำเล็งเห็นว่า ผลกระทบอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นมาจากการจัดการป่าชุมชน คือ กลุ่มคนที่ล่าสัตว์ในพื้นที่ป่าไปขายจะขาดรายได้ เพราะไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้อย่างเสรีแล้ว จึงควรวางวิธีแก้ปัญหาให้คนกลุ่มนี้ด้วย เพื่อสร้างความมั่นคงในอาชีพ นอกจากนี้การเกิดขึ้นของนิคมเกษตรกรรมนาแค เพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าและยังเป็นความพยายามของชุมชนที่จะแก้ปัญหาคุณภาพของดิน เนื่องจากดินในบริเวณนา

แคมีคุณภาพต่ำและภูมิประเทศเป็นเนินสลับกับป่าพุงเก่า ไม่เหมาะกับการทำนาทำไร่สัก แต่ถ้าวางทำไร่นาสวนผสม ได้แก่ การปลูกพืช การเลี้ยงปศุสัตว์ และการเลี้ยงปลา จะมีความสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่นั้นและมีความคุ้มค่ามากขึ้น กลุ่มแกนนำจึงได้ระดมความร่วมมือจากชาวบ้านที่มีที่ดินในเขตนาแคได้ประมาณ 1,000 ไร่ และตกลงร่วมกับชาวบ้านเพื่อจะทำไร่นาสวนผสม

อย่างไรก็ตาม พื้นที่นิคมเกษตรกรรมมาแต่ยังคงมีปัญหาที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข และกลายเป็นอุปสรรคในการดำเนินโครงการ คือ การทับซ้อนของที่ดินชาวบ้านกับแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งเป็นปัญหามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 ทำให้โครงการนิคมเกษตรกรรมมาแต่ยังไม่ได้รับการอนุมัติจากสำนักงานเกษตรจังหวัดพัทลุงและไม่ได้รับการสนับสนุนด้านสาธารณูปโภคอื่น ๆ เช่น การสนับสนุนรถตัดดินเพื่อขุดบ่อเลี้ยงปลา การทำเหมืองส่งน้ำ การติดตั้งไฟฟ้า เป็นต้น (ชยุต อินพรหม, 2547 : 102-105)

ธนาคารน้ำ เป็นการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนตะโหมด โดยชาวบ้านให้ความสำคัญกับการจัดการแหล่งน้ำต้นทูนบริเวณลำห้วย ลำธารและลำคลองที่ไหลมาจากพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาบรรทัด การทำธนาคารน้ำดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องมาจากการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ทางแกนนำในสถานีวิจัยมองว่าการจัดการป่าควรดำเนินการควบคู่ไปกับการจัดการน้ำและดิน จึงจะทำให้เกิดการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นองค์รวมและมีประสิทธิภาพ ประกอบกับภายในชุมชนตะโหมดและชุมชนใกล้เคียงเกิดปัญหาขาดแคลนน้ำในการอุปโภคและบริโภคในช่วงฤดูแล้ง การทำธนาคารน้ำจึงเริ่มขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2545 นำโดยพระสงฆ์วัดตะโหมดเป็นผู้เริ่มดำเนินการสร้างธนาคารน้ำตัวแรก โดยได้นำภูมิปัญญาในการทำนาบนห้วยมาปรับใช้เป็นธนาคารน้ำรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับธนาคารน้ำผู้วิจัยจะกล่าวอย่างละเอียดในประเด็นต่อไป

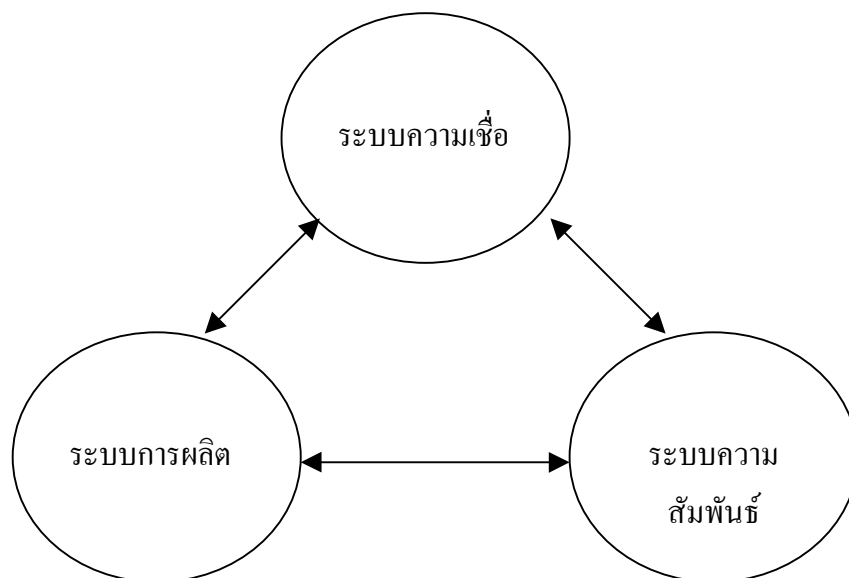
จะเห็นได้ว่าระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโหมดโดยการนำของสถานีวิจัยตะโหมด มีวิธีการจัดการอย่างเป็นองค์รวม ทั้งการจัดการป่า ดินและน้ำ ซึ่งชุมชนมองว่า ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ไม่สามารถแยกส่วนในการจัดการได้ และกระบวนการจัดการจำเป็นต้องอาศัยภูมิปัญญาและฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญที่จะทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน สอดคล้องกับความต้องการและมีทรัพยากรใช้ได้อย่างยั่งยืน

2. วัฒนธรรมชุมชนที่ปรากฏในชุมชนตะโหมด

ชุมชนตะโหมดเป็นชุมชนที่มีรากฐานทางวัฒนธรรมมั่นคง มีการสะสม สืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่ ผลิดิตซ้ำและผลิดิตใหม่ เพื่อปรับปรุงเสริมแต่งให้สอดคล้องตามยุคสมัยและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นความงอกงามทางวัฒนธรรมที่ยังคงรากฐานเดิมไว้ แม้จะมีการปะทะ

ของวัฒนธรรมสองกระแส คือ วัฒนธรรมภายนอกกับวัฒนธรรมชุมชน แต่ชุมชนก็ได้ทั้งวัฒนธรรมซึ่งเป็นรากฐานเดิมทั้งหมด มีการปรับใช้สิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาให้สอดคล้องกับยุคสมัยใหม่ โดยการอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนารูปแบบ วิธีการของประเพณี หรือพิธีกรรมใหม่ ๆ ขึ้นมา ซึ่งบางครั้งยังคงคุณค่าที่สะท้อนเนื้อหาอันแท้จริงของชาวบ้านลงไปในแต่ละกิจกรรม

วัฒนธรรมชุมชนของชุมชนตะโหมดที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน สามารถวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดในการวิจัยเกี่ยวกับโครงสร้างทางวัฒนธรรมชุมชนซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ มิติของระบบการผลิต ระบบความสัมพันธ์และระบบความเชื่อ (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ , 2533)

ภาพประกอบ 6 แสดงโครงสร้างทางวัฒนธรรมชุมชน

ที่มา : สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533 : 14

2.1 ระบบการผลิตของชุมชนตะโหมด

จากการศึกษาพบว่า ระบบการผลิตภายในชุมชนตะโหมดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ในแต่ละยุคสมัย แต่การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของชุมชนจะอาศัยรากฐานความเป็นชุมชนที่มีระบบการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดวิธีการผลิตในการอธิบายระบบการผลิตของ

ชุมชนตะโหนด เพื่อสะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์ทางการผลิตของชุมชนจากอดีต (1 ศตวรรษที่ผ่านมา) จนถึงปัจจุบัน ทำให้เห็นภาพวัฒนธรรมชุมชนอันเกี่ยวข้องกับระบบการผลิตได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงแยกอธิบาย ดังประเด็นต่อไปนี้

2.1.1 ระบบการผลิตของชุมชนตะโหนดระหว่างปี พ.ศ. 2450 – ก่อนการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2503)

2.1.2 ระบบการผลิตของชุมชนตะโหนดในช่วงการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2504) - ปัจจุบัน

2.1.1 ระบบการผลิตของชุมชนตะโหนดระหว่างปี พ.ศ. 2450 – ก่อนการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2503)

ระบบการผลิตเดิมของชุมชนตะโหนด (ในช่วง 1 ศตวรรษที่ผ่านมา พ.ศ. 2450) เป็นระบบการผลิตเพื่อยังชีพหรือเพื่อยู่ออกิน อาศัยผลผลิตจากป่าเป็นหลัก ยกเว้นข้าวได้จากการทำนาและปลูกข้าวไร่ การปลูกข้าวของชาวบ้านส่วนมากจะทำเพื่อให้เพียงพอที่จะบริโภคในครัวเรือน และบริโภคได้ไปจนถึงฤดูเก็บเกี่ยวในปีหน้า ส่วน “กับข้าว” สามารถหาได้ตลอดฤดูกาลตามท้องทุ่ง ห้วยหนองคลองบึงและป่าเขา การเข้าไปหาอาหารในป่าของชาวบ้าน จึงคล้ายกับการไปจ่ายตลาดแบบหนึ่ง เพียงแต่ไม่ต้องใช้เงินตรา

ผลผลิตที่ได้จากป่า นับเป็นที่มาของปัจจัย 4 อันเป็นปัจจัยจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ในครัวเรือน ยารักษาโรครวมไปถึงแหล่งอาหารที่สำคัญของครัวเรือน นอกจากนี้ผลผลิตจากป่าบางชนิด สามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน ได้แก่ น้ำมันยาง น้ำผึ้งรวงและหวาย โดยเฉพาะน้ำมันยางถือว่าเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นตัวเงินแหล่งหลักของชาวบ้าน การจัดแบ่งทรัพยากรดินยางซึ่งเป็นแหล่งผลิตน้ำมันจึงเป็นเรื่องสำคัญ ดินยางเป็นไม้ยืนต้นขึ้นอยู่ตามภูเขาและที่ราบเชิงเขา ในสมัยนั้นคนที่ทำน้ำมันยางมักจะแบ่งพื้นที่การหาน้ำมันยางกันเองไม่เกิดปัญหาความขัดแย้งแต่อย่างใด คนหนึ่งจะทำยางประมาณ 100 ต้น ต้นยางที่ขุดเจาะน้ำมันได้ต้องมีลำต้นขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางไม่น้อยกว่า 75 -100 เซนติเมตร การขุดเจาะใช้ขวานเจาะลำต้นที่ตำแหน่งสูงจากพื้นดินประมาณ 1 เมตร หลุมที่ขุดเจาะลึกประมาณ 8 นิ้ว กว้างประมาณ 1 ฟุต การตักน้ำมันยางใช้ตักอาทิตย์ละ 2 ครั้ง จะเห็นได้ว่าในช่วงที่ทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ และความต้องการยังมีไม่มาก ชาวบ้านสามารถจัดการกับทรัพยากรที่เป็นของส่วนรวมได้โดยไม่เกิดปัญหา เพราะเป็นการจัดสรรทรัพยากรโดยใช้หลักคุณธรรมและความเท่าเทียมในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (คณะกรรมการสภาพานวัดตะโหนด (สัมภาษณ์), 28 พฤษภาคม 2548)

ปัจจัยการผลิต ปัจจัยสำคัญที่สุดของการเพาะปลูกคือ “ที่ดิน” แต่ละครัวเรือนจะครอบครองที่ดินให้เพียงพอต่อการผลิตของครัวเรือน นอกจากนี้ “น้ำ” เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของชาวบ้าน การเลือกทำเลในการตั้งบ้านเรือนและการเพาะปลูกจึงต้องคำนึงถึงแหล่งน้ำ จึงก่อให้เกิดรูปแบบในการจัดการน้ำของชุมชน เช่น การทำทำนบน้ำห้วยหรือการทำเหมืองใส่ไก่อ

การจัดสรรผลผลิต ระบบการผลิตภายในชุมชนตะโหมด เป็นระบบที่วางพื้นฐานอยู่บนการพึ่งตนเองในระดับสูง มีการจัดสรรผลผลิต กล่าวคือ ส่วนหนึ่งไว้เป็นอาหารในครัวเรือน ส่วนหนึ่งใช้ทำบุญ ส่วนหนึ่งไว้ทำพันธุ์ ส่วนหนึ่งสำรองไว้เผื่อยามขาดแคลน และส่วนหนึ่งใช้เสียภาษีให้กับรัฐ นอกจากนี้ระบบการผลิตดังกล่าวยังไม่ทำลายระบบนิเวศเพราะเป็นระบบเกษตรธรรมชาติที่ไม่ใช้สารเคมี และเครื่องจักรกลขนาดใหญ่ แต่เน้นการใช้แรงงานคนและสัตว์กับเครื่องมือขนาดเล็กที่ผลิตเองได้ ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนที่พบในท้องที่อื่น ๆ ของไทย งานใดที่คนเดี่ยวหรือครอบครัวเดี่ยวไม่สามารถทำได้ทันกับฤดูกาล เช่น การดำนาและการเก็บเกี่ยว ก็มีการระดมหลาย ๆ ครอบครัวมาลงแขก ออกปากกินวานกัน ระบบการผลิตชนิดนี้จึงไม่ต้องจ้างแรงงาน ไม่ต้องลงทุนในรูปตัวเงิน

การแลกเปลี่ยนผลผลิตภายในชุมชนและระหว่างชุมชน มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตเพื่อความพอเพียง ผลผลิตจากป่าเหล่านี้มักจะนำไปขายให้กับชุมชนแถบทะเลสาบ โดยการสัญจรทางน้ำ ในขณะที่ลำคลองถือได้ว่าเป็นเส้นทางสายหลักของคนตะโหมดไปสู่ทะเลสาบ ชาวบ้านที่ต้องการนำของป่าไปขายจะต่อแพไม้ไผ่ล่องไปตามลำคลองสู่ทะเลสาบ ในระหว่างการเดินทางก็จับปลาในลำคลองเป็นอาหารซึ่งในขณะนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก เมื่อขายของป่าได้เงินก็จะซื้อของกินของใช้ที่ชุมชนจำเป็นต้องใช้แต่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้กลับมา เช่น กะปิ เกลือ น้ำตาลเหลว น้ำตาลแว่น หม้อดิน และหลังจากมีทางรถไฟสายใต้ ซึ่งเริ่มเปิดใช้ในปี พ.ศ. 2459 (สงข. ส่งเมือง, 2542) มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการค้าขายมากขึ้นและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินมากขึ้น เป็นลำดับ ตลาดหลักของผลผลิตจากชุมชนตะโหมดก็คือตลาดหารเทา และตลาดบางแก้ว ซึ่งตลาดทั้งสองอยู่ใกล้กับสถานีรถไฟ หลังจากนั้นไม่นานการเอาของไปขายที่ตลาดใช้วิธีเดินเท้าเปล่า หาบบ้างตุนบ้างใช้เวลาสองวันเต็มๆ แต่หากคนใดมีของมากๆ จะว่าจ้างพาหนะหอนวน¹-เกวียนลากด้วยควาย บางครั้งจะเอาขางพาราไปขายที่ตลาดหาดใหญ่ เงินจากการขายขางก็ซื้อของที่จำเป็นซึ่งไม่มีในท้องถิ่นเอามาขายในชุมชน เช่น ฝ้ายลาย กางเกง เสื้อสำเร็จรูป และอื่น ๆ

¹ เครื่องบรรทุกที่ชักลากโดยวัวหรือควาย มีการประกอบขึ้นอย่างง่าย ๆ ทำด้วยไม้ (วรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548)

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ถนนสายยุทธศาสตร์ พัทลุง-หาดใหญ่ ได้ถูกสร้างขึ้น ในขณะที่บ้านแม่ขริเป็นท้องทุ่งและต้นไม้ขึ้นอยู่ห่าง ๆ มีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนไม่กี่หลังคาเรือน แต่เนื่องจากแม่ขริซึ่งตั้งอยู่จุดศูนย์กลางระหว่างตะโหมดกับบางแก้วและติดกับถนนสายยุทธศาสตร์ จึงได้เปิดตลาดนัดขึ้นเพื่อรองรับผลผลิตจากชุมชนตะโหมดทั้งผลผลิตจากป่า ยางพาราและพืชผัก ผลไม้ นับว่าเป็นผลผลิตที่สำคัญของชุมชนตะโหมดในยุคนั้น ได้มาซื้อขายกันนับแต่นั้นเป็นต้นมา ตลาดแม่ขริเริ่มคึกคักขึ้น ในขณะที่เดียวกันตลาดบางแก้วก็เริ่มซบเซาลง เพราะกลุ่มลูกค้าเป้าหมายหลักหันมาใช้บริการตลาดแม่ขริแทน ถนนสายพัทลุง-หาดใหญ่ได้เปิดให้รถประจำทางวิ่ง การเดินทางไปที่พัทลุงหรือหาดใหญ่ ก็ไม่จำเป็นต้องไปขึ้นรถไฟที่บางแก้วอีก

2.1.2 ระบบการผลิตของชุมชนตะโหมดในช่วงการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2504) - ปัจจุบัน

หลังจากประเทศไทยเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มุ่งให้เกิดนโยบายด้านการทำเกษตรที่มุ่งผลิตเพื่อขาย เน้นการปลูกพืชเศรษฐกิจสำคัญ ๆ เพียงสองถึงสาม ชนิดและเน้นผลผลิตต่อพื้นที่สูงด้วยการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ใช้ปุ๋ยเคมี ใช้พันธุ์พืชส่งเสริมของรัฐและพึ่งตลาดภายนอก สร้างแรงกดดันต่อชุมชนโดยผ่านทางกลไกราคา การผลิตเพื่อขายและส่งออก รวมทั้งการแย่งชิง ทำลายฐานการผลิตของชุมชนจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจึงเพิ่มมากขึ้น

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทุนกับชุมชนในสายตาของคนทั่วไปจะเข้าใจว่าชุมชนต่าง ๆ ถูกเชื่อมโยงเข้าสู่โครงข่ายและกลายเป็นระบบย่อยระบบหนึ่ง ภายใต้โครงสร้างของระบบทุนนิยมโลกไปแล้วอย่างเบ็ดเสร็จ รัฐและทุนโดยเฉพาะตำราเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของวาทกรรมดังกล่าว รัฐไม่เคยมองว่าชุมชนยังมีตัวตนและอัตลักษณ์ของตนเองอยู่อย่างมั่นคงนั่นเอง แท้จริงแล้วชุมชนต่าง ๆ จะมีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อกระแสทุนนิยมที่ลွ่งล้ำเข้าสู่ชุมชนค่อนข้างจะหลากหลายตามอัตลักษณ์ของแต่ละหมู่บ้าน แต่สามารถจำแนกได้สามลักษณะใหญ่ ๆ คือต่อต้าน ออมชอม และยอมรับ แต่เนื่องจากชุมชนเคยเป็นแอ่งวัฒนธรรมใหญ่ของชาติ และสามารถดำรงรักษาความเป็นชนชาติและวัฒนธรรมมาอย่างยาวนาน ดังนั้นเมื่อถูกกดดันจากกระแสทุนนิยมไม่ว่าจะผ่านทางกลไกราคา การผลิตเพื่อขาย การใช้ปุ๋ยเคมี เครื่องจักร เครื่องทุนแรงสมัยใหม่ ก็จะมีการใช้ทุนทางสังคมโดยเฉพาะวัฒนธรรมชุมชนผลิตซ้ำสร้างภูมิปัญญาขึ้นมาใหม่ต่อต้าน หรือพินิจพิจารณาสิ่งใหม่ ๆ ที่ลွ่งล้ำเข้าไปด้วยภูมิปัญญาของตนว่าสามารถรับได้เพียงใดแค่ไหนด้วยความลังเล และถ้าขัดแย้งกับความเชื่อดั้งเดิมก็จะต่อต้านไม่ยอมรับ โดยเฉพาะในชุมชนที่พึ่งพิงการเกษตรสูง (สงบ ส่งเมือง, 2546 : 384-385)

ในปัจจุบันระบบการผลิตในแต่ละชุมชนของประเทศไทยจึงมีรูปแบบการผลิต 4 รูปแบบด้วยกัน (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533 : 56-58) คือ ระบบการผลิตแบบยังชีพ ระบบการผลิต

แบบกึ่งยังชีพ ระบบการผลิตเพื่อขาย และระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม ซึ่งแต่ละชุมชนชนบทไทยเข้าสู่ระบบการผลิตแต่ละแบบไม่พร้อมกัน หรือบางชุมชนมีระบบการผลิตหลายแบบผสมกันไป

สำหรับชุมชนในภาคใต้โดยทั่วไปมีระบบการผลิตที่ไม่ใช่ระบบทุนนิยมทั้งหมด แต่ยังคงไว้ซึ่งลักษณะการผลิตแบบยังชีพ ซึ่งในงานวิจัยของ สงบ ส่องเมือง (2546) เรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา พบว่า เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้มีลักษณะของระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่อย่างหนาแน่น ครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต มีเป้าหมายการผลิตเพื่อการดำรงอยู่ เป็นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน หรือไว้ขายเพื่อให้สามารถแลกเปลี่ยนกับสินค้าอย่างอื่น และเนื่องด้วยสภาพภูมิศาสตร์ของภาคใต้ ซึ่งมีฝนตกชุกและแผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ค่อนข้างมากกว่าพื้นที่ภาคอื่น ๆ ระบบเศรษฐกิจชุมชนของภาคใต้ใหญ่กว่าระบบทุนและบางชุมชนพัฒนาเป็นระบบธนาคาร โดยระบบเศรษฐกิจชุมชนภาคใต้เป็นระบบที่ส่งผ่านทางสายญาติมิตร สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียง ซึ่งตรงข้ามกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนที่มุ่งแข่งขันและเอารัดเอาเปรียบกัน

ระบบการผลิตของชุมชนตะโหนดในปัจจุบัน ภายในชุมชนตะโหนดเองมิได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตเพื่อขายหรือการผลิตแบบอุตสาหกรรมตามกระแสการพัฒนาข Δ หมด ชุมชนได้ปรับเปลี่ยนโดยยึดรากฐานความเป็นชุมชนที่มีระบบการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ชาวบ้านในชุมชนตะโหนดเกือบทุกครัวเรือนจะครอบครองที่ดินในการทำนาเพื่อการยังชีพเท่านั้น แต่ละครอบครัวจะครอบครองที่ดินเพื่อการเกษตรประมาณ 30 ไร่ เฉลี่ยพื้นที่ทำนาประมาณ 5 ไร่ต่อครอบครัว (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหนด, 2546) และพื้นที่ที่เหลือจะจัดสรรสำหรับทำสวนยางพาราสลับกับการทำสวนผลไม้ เมื่อถึงฤดูกาลทำนาจะเปลี่ยนไปทำนา (ดูภาพประกอบ 7) ดังนั้นในแต่ละครัวเรือนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเหล่านี้ตลอดทั้งปี บางครัวเรือนจะยึดอาชีพทำสวนยางพาราเป็นหลัก และทำสวนผลไม้ด้วยทำนาเป็นอาชีพเสริม ระบบการผลิตของชุมชนตะโหนดโดยภาพรวมจึงเป็นแบบกึ่งยังชีพ แม้ระบบการผลิตเพื่อขายที่เกิดขึ้นในชุมชนตะโหนด เป็นเพียงเพื่อขายนำเงินมาซื้อสินค้าในครัวเรือนเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตให้ใหญ่โต หรือให้มีกำไรสูงสุดจนร่ำรวยมั่งคั่ง

คนในชุมชนตะโหนดได้ให้ความสำคัญต่อการทำเกษตรผสมผสานหรือเกษตรกรรมธรรมชาติ เป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากกระแสที่ได้รับการกดดันส่งเสริมจากภาครัฐและทุนที่เน้นการผลิตเพื่อขายและส่งออกเกือบสิ้นเชิง มาสู่การผลิตที่หลากหลายเพื่อความพอเพียงเป็นอันดับแรก เหลือจากกินก็นำไปขาย และผลิตแทบทุกอย่างที่กินได้ ตามลักษณะความเหมาะสมของพื้นที่และรักษาระบบนิเวศให้ยั่งยืนด้วย จะเห็นได้จากการที่แกนนำชุมชนในสถานาวัดตะโหนดได้ร่วมกันรณรงค์ให้คนในชุมชนหันมาปลูกพืชหลาย ๆ ชนิดในสวนเดียวกัน หรือเรียกการทำสวนในลักษณะนี้ว่า “สวนสมรม” ซึ่งชาวบ้านบางส่วนได้ทำสวนสมรมมานานแล้ว นอกจากนี้ในสวนยางพารามีการปลูกพืชอื่นเสริมด้วย พืชที่ปลูกส่วนใหญ่มีเป้าหมายเพื่อเอาไว้บริโภคเองในครัวเรือน จึงมีทั้งผลไม้ พืชผักสมุนไพร พืชกินใบพืชกินหัวนานาชนิด เช่น สะตอ ลูกเนียง ละมุด ลางสาด ลองกอง จำปาอะ มังคุด ขนุน ทุเรียน ฯลฯ นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้ชาวบ้านที่ทำสวนลด ละเลิกใช้ปุ๋ยและสารพิษ หันไปใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยชีวภาพ ใช้สมุนไพรกำจัดศัตรูพืชและใช้การถางกำจัดวัชพืช ลดการใช้ยาฉีดหญ้า และยังส่งเสริมให้ปลูกไม้ยืนต้นเพิ่มเติมในสวนยางพาราและสวนผลไม้ ปลูกพืชชุ่มน้ำเพิ่มตามริมห้วย ลำคลอง หนอง บึง เพื่อเพิ่มความชุ่มชื้น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านถือเอากระบวนการและกลไกตามธรรมชาติเป็นครูหรือแบบอย่างในการทำการเกษตร เพราะเป็นระบบที่มีประสิทธิภาพสูงสุด โดยเฉพาะไม่มีของเสียต้องกำจัดอย่างเกษตรกรรมกระแสหลัก และเป็นการรักษาให้ระบบธรรมชาติมีความยั่งยืน ช่วยลดภัยธรรมชาติได้ โดยเฉพาะภัยแล้งและน้ำท่วม

นโยบายส่งเสริมการทำสวนยางของภาครัฐในอดีต มักมุ่งเน้นให้เกษตรกรปลูกยางแบบเชิงเดี่ยว เพื่อให้สามารถเพิ่มผลผลิตได้อย่างเต็มที่ แต่ผลข้างเคียงที่เกิดขึ้นต่อนโยบายดังกล่าวกลับทำให้ระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพลดลง แต่สำหรับเหตุผลในการปลูกยางพาราของชาวบ้านเกิดจากความจำเป็นเพื่อปกป้องวิถีชีวิตแบบพอเพียงด้วยเหตุผลสองประการ (สงบ ส่งเมือง , 2546 : 263) คือ ประการแรก เพื่อเสริมเศรษฐกิจพอเพียงให้เข้มแข็งขึ้นในยุคที่ต้องพึ่งพาเงินตรามากขึ้น ประกอบกับยางพาราเป็นพืชที่ปลูก ดูแล รักษาง่ายไม่ยุ่งยาก จะมีปัญหาที่เฉพาะคนกรีดยางเท่านั้น ประการที่สอง เพื่อหารายได้เป็นค่าใช้จ่ายประจำ เพราะไม้ผลที่ปลูกร่วมกับยางพาราส่วนใหญ่จะผลิตรายได้และสุกตามฤดูกาล เมื่อขายผลไม้ก็ได้เงินก้อนไว้สำหรับเป็นเงินเก็บหรือเงินออม

สำหรับการส่งเสริมให้ปลูกยางพาราของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางปัจจุบันเริ่มปรับเปลี่ยนนโยบายใหม่ จากเดิมมีเงื่อนไขว่า การได้รับเงินสนับสนุนจากราชการจะต้องโค่นทิ้งพืชเก่าทั้งหมด ซึ่งเป็นการทำลายระบบธรรมชาติ ทางกองทุนสงเคราะห์การทำสวน

ยางเริ่มรับทราบถึงปัญหาระบบนิเวศที่เกิดขึ้น จึงเริ่มให้ความสำคัญต่อระบบนิเวศ การลงทุนจากกองทุน ฯ จึงไม่จำเป็นต้องโค่นไม้อื่น สามารถเว้นไว้เพื่อความหลากหลายและในกรณีของสวนยางที่ขอเงินกองทุนไว้แล้ว สามารถปลูกพืชชนิดอื่น ๆ เสริมได้ตามความเหมาะสม จะเห็นได้ว่าภาครัฐเริ่มเห็นความสำคัญต่อการทำเกษตรผสมผสานของชาวบ้านที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต

ปัจจัยการผลิต การจัดสรรน้ำซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของชุมชนตะโหมดถูกปรับเปลี่ยนไปจากในอดีตที่ชาวบ้านให้ความสำคัญต่อการเลือกทำเลในการตั้งบ้านเรือนและการเพาะปลูกที่ต้องคำนึงถึงแหล่งน้ำ และการใช้ภูมิปัญญาในการนำน้ำมาใช้ประโยชน์ แต่ปัจจุบันพื้นที่ป่าต้นน้ำถูกบุกรุกเพื่อเพิ่มพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้น ทำให้ทรัพยากรป่าต้นน้ำเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว ปัญหาวิกฤติเกี่ยวกับน้ำจึงเกิดขึ้นกับชุมชนตะโหมด แม้จะเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำก็ตาม โดยเฉพาะปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงหน้าแล้งและปัญหาน้ำท่วมในช่วงหน้าฝน ชาวบ้านจึงเริ่มเห็นความสำคัญของทรัพยากรน้ำต่างมองว่าควรให้ความสำคัญต่อการจัดการน้ำ และต้องมีแบบแผนหรือการจัดการอย่างเป็นระบบ เพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤติน้ำและป้องกันการเพิ่มทุนเกี่ยวกับน้ำซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ปัจจุบันชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับระบบการจัดการน้ำเพื่อเพิ่มปริมาณและระยะเวลาในการกักเก็บน้ำให้มากที่สุด เพื่อให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าและทั่วถึงกัน

ความสัมพันธ์ทางการผลิต ภายในชุมชนตะโหมดได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบในการต่อรองจากภาคทุน โดยการสร้างระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตในรูปของกลุ่ม ชมรม ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองราคาสินค้า ในกรณีของชุมชนตะโหมด ได้มีแกนนำชุมชนเริ่มจัดตั้งกลุ่มปรับปรุงคุณภาพยางแผ่น เพื่อกระตุ้นให้ชาวสวนยางผลิตยางแผ่นชั้นดี และรวมกันขายสามารถต่อรองราคากับพ่อค้า ต่อมาได้ขยายไปสู่การจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมด ได้ผนวกกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับยางเข้าไปในกลุ่มนี้ด้วย เช่น การปรับปรุงคุณภาพยางแผ่นดิบ การรวบรวมกันขายยางแผ่น การบริการขายปัจจัยการผลิตในราคาที่สมาชิกไม่เสียเปรียบ และการให้สินเชื่อแก่สมาชิก ด้วยความมุ่งมั่นของผู้นำกลุ่มและความร่วมมือของสมาชิก ส่งผลให้กลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมดนี้ ได้รับรางวัลกลุ่มเกษตรกรดีเด่นระดับประเทศถึง 3 ครั้ง (วรรณ ชุนจันทร์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548) นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งชมรมไม้ผลตะโหมด เพื่อให้ความรู้แก่สมาชิกที่มีอาชีพทำสวนไม้ผลในด้านวิชาการ ด้านตลาดและสร้างเสริมประสบการณ์การทำสวนไม้ผล โดยทางกลุ่มร่วมกับสถานีวิจัยตะโหมดรวบรวมผลผลิตของเกษตรกรและจัดจำหน่ายให้ในราคาที่สูงกว่าท้องตลาด แต่ทั้งนี้จะให้สมาชิกบริหารจัดการกันเอง เพื่อให้สมาชิกได้รับประสบการณ์ในการจัดการด้านตลาดและนำไปพัฒนาการตลาดของชมรมต่อไป ส่วนกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของแม่บ้านที่ต้องการหารายได้เสริมให้กับครอบครัว โดยการผลิตน้ำ

พริกใบทำมัง และขนมชนิดต่าง ๆ จนสามารถขยายตลาดมียอดขายเพิ่มขึ้นทุกเดือน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนตะโหมด ซึ่งมีหลายกลุ่มทั้งกลุ่มที่รัฐจัดตั้งให้และกลุ่มที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันจัดตั้งกันเอง กลุ่มออมทรัพย์ที่ชาวบ้านร่วมกันบริหารจัดการกันเอง มีเงินหมุนเวียนจำนวนไม่น้อย เช่น กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้านประชาบำรุง มีสมาชิกกว่า 200 คน การสร้างกลุ่มออมทรัพย์ดังกล่าว เป็นการสร้างสถาบันทางการเงินที่เป็นของชุมชน นอกจากจะเป็นแหล่งเงินทุนของชุมชนแล้วยังได้สร้างพลังของชุมชน เพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้สามารถพึ่งพาตนเอง โดยลดการพึ่งพาจากรัฐ และระบบทุนภายนอกได้เป็นอย่างดี

การแลกเปลี่ยนผลผลิต ในปัจจุบันการแลกเปลี่ยนผลผลิตได้ถูกปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบเงินตราในรูปของ “ตลาดนัด” ทำให้มีผลผลิตมาแลกเปลี่ยนมากขึ้น และสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของเครือข่ายหมู่บ้านในช่วงสมัยปัจจุบัน แต่ยังมีจุดประสงค์เพื่อความพอเพียง และมีลักษณะความเป็นตลาด “น้ำใจ” (สงบ สว่างเมือง, 2546 : 33) เป็นตลาดในระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน ภายในชุมชนตะโหมดเอง จะมีตลาดนัดบริเวณใกล้กับวัดตะโหมดในช่วงเย็นของทุกวัน ซึ่งจะมีชาวบ้านในชุมชนนำผลผลิตมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกันเอง และจะมีพ่อค้าแม่ค้าจากชุมชนละแวกใกล้เคียงนำสินค้าหรือผลผลิตที่ชุมชนตะโหมดไม่มีมาวางขาย เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูป เครื่องใช้ อุปกรณ์ต่าง ๆ และสินค้าอื่น ๆ ชาวบ้านสามารถเลือกซื้อสินค้าได้อย่างอิสระเสรีและสามารถต่อรองราคาได้ตามปฏิสัมพันธ์และอรรถศาสตร์ของคู่ค้า ซึ่งเป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่เดิม รอบชุมชนตะโหมดมีตลาดนัดชุมชนเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ มีกันทุกตำบล บางตำบลมีหลายแห่งกระจายไปตามหมู่บ้านและมีนัดหลายวันในรอบหนึ่งสัปดาห์ ตลาดนัดที่เกิดขึ้นจึงแสดงให้เห็นถึงการแลกเปลี่ยนระบบการผลิตของชุมชนในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

จะเห็นได้ว่าระบบการผลิตภายในชุมชนตะโหมดเป็นระบบการผลิตแบบกึ่งยังชีพ ชุมชนยังคงพื้นฐานการผลิตโดยอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่า ดินและน้ำ โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของชุมชนตะโหมด น้ำซึ่งเป็นแหล่งต้นทุนสำคัญที่ชุมชนมีมาตั้งแต่อดีต และได้อาศัยน้ำเพื่อการผลิตมาอย่างยาวนาน อย่างไรก็ตามปัญหาวิกฤติน้ำได้เกิดขึ้นเกือบทุกพื้นที่ ไม่ละเว้นแม้แต่พื้นที่ป่าต้นน้ำ หากชุมชนไม่มีแบบแผนหรือการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ อาจนำมาซึ่งปัญหาการขาดแคลนน้ำ หรือต้องลงทุนสูงเพื่อให้ได้น้ำซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คนในชุมชนตะโหมดจึงต้องเรียนรู้และปรับใช้ฐานวัฒนธรรมชุมชน เพื่อให้เกิดการจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามรูปแบบการผลิตของชุมชนตะโหมดมิได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตตามกระแสทุนทั้งหมด เพราะต้องคำนึงถึงศักยภาพของชุมชนและฐานทรัพยากร โดยเฉพาะน้ำเป็นสำคัญ แต่ภายในชุมชนเองมีการนำรูปแบบการผลิตจากนโยบายของรัฐ

มาปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับรูปแบบการผลิตเดิมของชุมชนได้อย่างลงตัว ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

2.2 ระบบความสัมพันธ์

2.2.1 ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติ สืบเนื่องมาจากระบบครอบครัวในชุมชนตะโหมดเป็นระบบครอบครัวขยาย ลูกที่แต่งงานมีครอบครัวแล้วยังคงอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ส่วนลูกคนอื่น ๆ ที่แยกครอบครัวไปก็มักจะสร้างบ้านหลังใหม่อยู่ในบริเวณเดียวกัน จนกลายเป็นกลุ่มบ้านหรือที่เรียกกันว่า “หย่อมบ้าน” และชาวบ้านจะมีชื่อเรียกหย่อมบ้านนี้ตามลักษณะของสภาพแวดล้อมในสถานที่นั้น ๆ เช่น บ้านทุ่งโพธิ์ บ้านโน้โ๊ะ บ้านป่าพงค์ เป็นต้น เกือบทุกคนในแต่ละหย่อมบ้านจะเป็นญาติกันโดยสายเลือด นอกจากนี้สังเกตได้ว่าชุมชนตะโหมดมีการตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลานาน ดังหลักฐานที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น ภายในชุมชนตะโหมดจึงมีกลุ่มตระกูลหลักอยู่ประมาณ 3 กลุ่ม (ชยุต อินพรหม, 2547 ; วรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548) คือ

- 1.) กลุ่มนามสกุล “ชนะสิทธิ์” เป็นกลุ่มนามสกุลที่สืบทอดต่อกันมาในการเป็นผู้นำชุมชน มีการรับช่วงการเป็นกำนันตำบลตะโหมดถึง 4 รุ่น
- 2.) กลุ่มนามสกุล “เขียวจีน” เป็นกลุ่มนามสกุลของพระครูอุทิศกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดตะโหมด
- 3.) กลุ่มนามสกุล “ขุนจันทร์” เป็นกลุ่มนามสกุลของนายวรรณ ขุนจันทร์ ผู้นำอาวุโสของสภากาชาดวัดตะโหมด

กลุ่มตระกูลทั้ง 3 กลุ่มนี้ เป็นตระกูลหลักที่มีส่วนสำคัญทำให้เกิดการพัฒนาชุมชนตะโหมดมาอย่างยาวนาน ลูกหลานของแต่ละตระกูลมีการแต่งงานกันจนทั้งหมู่บ้านเป็นเครือญาติที่ใกล้ชิดกันมากขึ้น ทำให้การประสานงานภายในครอบครัว รวมทั้งการประสานความร่วมมือระหว่างกลุ่มเป็นไปอย่างราบรื่น มีการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันบนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติ

ความเป็นสังคมเครือญาติทำให้สมาชิกแต่ละคนในชุมชนสนใจและห่วงใยในความเป็นไปในชีวิตของสมาชิกคนอื่น การเกิด การแก่ การเจ็บและการตายจึงเป็นเรื่องสำคัญของชุมชน ไม่ใช่เรื่องของครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งเท่านั้น ไม่เพียงแต่ความเป็นไปของคนอื่น ในเรื่องของความเป็นมา คนในชุมชนตะโหมดยังให้ความสนใจใ้ถามคนบ้านอื่นที่ได้พบกัน ว่าอยู่

บ้านไหนเป็นลูกเต้าเหล่าใคร เป็นลูกเป็นหลานของคนที่เขารู้จักหรือเปล่า หากพอรู้จักอยู่บ้างจะก่อให้เกิดความรู้สึกใกล้ชิดในทันที เสมือนเป็นญาติคนหนึ่งของตน

การจัดระบบงานภายในครัวเรือน ในแต่ละครอบครัวมีการจัดระบบงานและความรับผิดชอบให้แก่สมาชิกของครอบครัวแต่ละคน เช่น ผู้ชายต้องทำงานใช้แรงงานหนักและเลี้ยงภรรยา ในขณะที่ผู้หญิงจะทำงานบ้านและร่วมใช้แรงงานในนาและสวนบางอย่าง ส่วนลูก ๆ จะช่วยงานพ่อแม่ในส่วนที่พอมีกำลังทำได้ เช่น ช่วยตักน้ำ เลี้ยงสัตว์ เก็บยางและงานบ้านอื่น ๆ คนเฒ่าคนแก่หรือปู่ย่าตายาย มีหน้าที่ให้คำปรึกษา ช่วยเลี้ยงดู อบรม สั่งสอนทางจริยธรรมและถ่ายทอดคุณค่ารวมทั้งวิชาความรู้ของชุมชนที่สืบทอดกันมาให้กับเด็กรุ่นใหม่ พ่อแม่และญาติพี่น้องมีฐานะเป็นครูของลูกหลานไปในตัว โดยวิธีการถ่ายทอดความรู้แบบนำไปปฏิบัติ กระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่ผ่านการปฏิบัติเป็นสำคัญ และสิ่งที่เรียนรู้ก็คือวิชาต่าง ๆ ที่จำเป็นในการทำมาหากิน ในการอยู่ร่วมสัมพันธ์กับผู้อื่นรวมทั้งกับธรรมชาติ สถานที่ในการถ่ายทอดวิชาความรู้ของชุมชนจึงเป็นที่บ้าน ตามท้องไร่ท้องนา ตามป่าเขา ห้วยหนองคลองบึง

แต่ระบบการศึกษาที่ผ่านมามักแยกผู้เรียนออกจากชุมชนที่อาศัยอยู่ โดยมุ่งเน้นให้เรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องราวที่ไกลไปจากชุมชนของตน ทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และรู้จักชุมชนของตนน้อยลง เมื่อผ่านระบบการศึกษามาแล้วกลับถูกดึงเข้าสู่ระบบทุน ดึงปัญญาชนออกไปจากชุมชน เพราะความรู้ที่ได้เรียนรู้ไม่เหมาะสมกับบริบทในชุมชนของตน แต่เหมาะสมกับบริบทของภาคเมืองมากกว่า ปัจจุบันการจัดการศึกษาเริ่มปรับเปลี่ยนเพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ชีวิตจริงของตนเองและท้องถิ่น ทำให้รู้จักท้องถิ่น เกิดความรักและความภาคภูมิใจ การจัดการศึกษาในปัจจุบันจึงมุ่งเน้นให้โรงเรียนกับชุมชนเป็นผู้ร่วมกันจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อเป็นแนวทางให้เยาวชนในชุมชนรู้จักท้องถิ่นซึ่งเป็นฐานรากของตนมากยิ่งขึ้น ชุมชนตะโหมดเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีความสำคัญต่อระบบการศึกษา จึงได้ร่วมกับโรงเรียนประชาบำรุงจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น “ตะโหมดศึกษา” เพื่อต้องการให้เยาวชนในตะโหมดได้รู้จักเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชนของตนมากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดความรักและความภาคภูมิใจในถิ่นฐานของตนเอง นับเป็นรูปแบบของการจัดการศึกษาสนองตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่และสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 (สภากานวัดตะโหมด, 2543 : คำนำ) นอกจากนี้ทางสภากานวัดตะโหมดได้ร่วมกันจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เยาวชนได้มีส่วนร่วมและเรียนรู้เกี่ยวกับชุมชน เช่น งานประเพณีย้อนยุค เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งของชุมชน ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงวันสงกรานต์ มีการแสดงย้อนยุควิถีชีวิตของคนในชุมชนตะโหมด เพื่อให้ลูกหลานในชุมชนได้รู้จักและนับเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวของชุมชนโดยผ่านงานประเพณี

การจัดการภายในชุมชน ก่อนที่ทางรัฐส่วนกลางจะมีการกำหนดการปกครองส่วนภูมิภาค ชุมชนตะโหมดมีระบบการบริหารภายในชุมชนของตนเองอยู่ก่อนแล้ว โดยมีผู้อาวุโสซึ่งได้รับการยอมรับนับถือให้เป็นผู้ปกครองดูแลความเรียบร้อยภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะเรียกผู้นั้นว่า “หัวเมือง” เทียบเท่ากับผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน ส่วนชุมชนที่มีลักษณะใหญ่กว่าครอบคลุมหลายหมู่บ้านย่อย จะมีผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพและแต่งตั้งให้เป็นผู้นำชุมชน ซึ่งมีฐานะทางการปกครองเหนือกว่าหัวเมือง ชาวบ้านจะเรียกกันว่า “จอม” เทียบได้กับกำนันในปัจจุบัน (สวาท ทองรักษ์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548) ซึ่งหัวเมืองและจอมส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโสที่ชาวบ้านเคารพ และมีบทบาทสำคัญ เมื่อระบบกำนันและผู้ใหญ่บ้านมีขึ้นในปี พ.ศ.2440 (ตามพระราชบัญญัติปกครองส่วนท้องถิ่น รศ.116) (ชาติ ศิลปรัศมี, 2529 : 13) กำนันและผู้ใหญ่บ้านก็ยังขอคำปรึกษาจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน เนื่องจากชาวบ้านเป็นผู้เลือกบุคคลให้ดำรงตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้าน ผู้ที่ได้รับคัดเลือกส่วนใหญ่ มักมีลักษณะของความเป็นผู้นำตามธรรมชาติอยู่ด้วย แต่ในกรณีที่ผู้นำทางการไม่เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนก็มักจะเกิดปัญหาความขัดแย้งตามมาเสมอ ที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบันในชุมชนตะโหมดมีผู้นำเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน กรณีของความขัดแย้งอันเกิดจากผู้นำจึงมีให้เห็นน้อยมาก

การแก้ไขและคลี่คลายความขัดแย้งในชุมชนตะโหมด เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีความสำคัญในวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน ความถูกต้องตามตัวบทกฎหมายในบางกรณีอาจไม่ใช่เรื่องสำคัญ หากความถูกต้องนั้นเป็นตัวทำลายความสงบและสันติของชุมชน การแก้ไขความขัดแย้งในชุมชนตะโหมดเดิมมีพระเจ้าอาวาสวัดตะโหมดและผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนที่ชาวบ้านทั้งหลายนับถือเป็นผู้พิจารณา การพิจารณานั้นจะใช้หลักคุณธรรมและจารีตที่ถือปฏิบัติต่อกันมา จุดมุ่งหมายของการแก้ไขข้อขัดแย้งอยู่ที่การทำให้คู่กรณีสามารถประนีประนอมและอยู่ร่วมกันในชุมชนนั้นต่อไปได้

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนตะโหมดก็ยังอาศัยคำปรึกษาแนะนำจากพระสงฆ์ ไต้ะอิหม่ามและผู้อาวุโสในชุมชนเป็นลำดับแรกก่อนเสมอ หากคลี่คลายได้ก็จะไม่พึงกระบวนการตามกฎหมาย แต่ถ้าเป็นความขัดแย้งที่ยากต่อการจัดการภายในชุมชนก็จำเป็นต้องพึ่งกระบวนการตามกฎหมาย แต่ก็คงไว้ด้วยหลักการประนีประนอมเสมอมา นอกจากปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว ปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน เช่น ปัญหาด้านสาธารณสุข ปัญหาด้านการศึกษา ปัญหาด้านอาชีพ รวมไปถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ชาวบ้านในชุมชนตะโหมดจะนำปัญหาดังกล่าวมาร่วมปรึกษาหารือกันในวัดตะโหมด ซึ่งปฏิบัติกันมาตลอด โดยมีผู้นำสองศาสนาคอยให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เช่น เมื่อทางมัสยิดต้องการความช่วยเหลือไม่ว่าจะเป็นในด้านทุนทรัพย์ กำลังคนหรือการระดมความคิด ทางไต้ะอิหม่ามจะประสานมาทางวัด

ตะโหมด พระสงฆ์จะคอยเป็นผู้ประสานความร่วมมือในการให้ความช่วยเหลือหรือเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในขณะที่เดียวกันทางวัดเมื่อมีกิจกรรมหรือต้องการความช่วยเหลือจะประสานไปทางโต๊ะอิหม่าม จะได้รับการตอบรับและยินดีเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ แม้กิจกรรมเหล่านั้นจะจัดขึ้นในวัดก็ตาม ทำให้วัดตะโหมดเป็นศูนย์รวมของผู้คนในชุมชนทั้งสองศาสนา ก่อให้เกิดการเรียนรู้แลกเปลี่ยน และเกิดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน จึงเกิดการรวมกลุ่มต่าง ๆ ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะกลุ่มสภาสถานวัดตะโหมด เป็นกลุ่มใหญ่ที่คอยประสานงานในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ภายในชุมชน และเชื่อมประสานร้อยรัดผู้คนในชุมชนให้มีความสามัคคี มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ และก่อให้เกิดการเรียนรู้ พัฒนาทั้งคนและชุมชนได้อย่างยั่งยืน ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นจุดแข็งที่สำคัญของชุมชนตะโหมด

บทบาทของผู้อาวุโสในชุมชนตะโหมด มีส่วนสำคัญที่ทำให้ตะโหมดมีความเป็นชุมชนและอยู่กันอย่างสงบและสันติในปัจจุบัน จากการศึกษาชุมชนและจากเอกสาร ตะโหมดศึกษา : หลักสูตรท้องถิ่นชุมชนตะโหมด (สภาสถานวัดตะโหมด, 2543) พบว่าผู้อาวุโสที่เป็นแกนนำสำคัญในตะโหมดมีอยู่ 2 ท่านด้วยกันที่เป็นกำลังหลักและมีความโดดเด่นในการพัฒนาชุมชนตะโหมดคือ

1.) นายเฉลียว ชนินทุยทวงศ์ (ชนะสิทธิ์) อดีตกำนันตำบลตะโหมด เกิดที่บ้านออก หมู่ที่ 3 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนพัทลุง อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง เคยรับราชการเป็นครูประจำโรงเรียนและลาออกมาประกอบอาชีพส่วนตัว ในปี 2516 ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 ตำบลตะโหมด และในปี 2519 ได้รับเลือกให้เป็นกำนันตำบลตะโหมด ท่านเคยร่วมจัดตั้งหอสมุดประชาชน ร่วมก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมด ร่วมกับพระครูอุทิศกิจจาทรขอจัดตั้งโรงเรียนประชาบาล ติดต่อกับส่วนราชการสร้างทำนบกั้นน้ำคลองกง นำไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน และขอจัดตั้งสุขาภิบาลตะโหมด (สภาสถานวัดตะโหมด, 2543 : 50-51)

2.) นายวรรณ ขุนจันทร์ ปราชญ์ชาวบ้านของตำบลตะโหมด เกิดเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2476 ที่บ้านท่าน้ำ หมู่ที่ 3 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง จบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนวัดตะโหมด สอบได้นักธรรมเอกจากสนามสอบธรรมอำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง สอบได้เกษตรกรแผนโบราณและได้รับสัมฤทธิ์บัตรจากมหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช นายวรรณ ขุนจันทร์ มีประวัติการทำงานให้กับชุมชน คือ ปี 2519 เริ่มเป็นแพทย์ประจำตำบล และได้รับรางวัลดีเด่น 5 ครั้งในปี 2526 2529 2531 และ 2532 ปี 2521 เป็นผู้จัดการกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมด โดยบริหารจนทำให้กลุ่มดังกล่าวได้รับคัดเลือกให้เป็นกลุ่มเกษตรกรดีเด่น

ระดับชาติ 3 ครั้ง ในปี 2526 2529 และ 2535 ปี 2528 ได้รับเกียรติบัตรผู้ประสบความสำเร็จจากสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดพัทลุง ปี 2529 ได้รับคัดเลือกจากมูลนิธิธารน้ำใจให้เป็นคนไทยตัวอย่าง และได้รับโล่รางวัลจากกรมการปกครองในฐานะเผยแพร่เกียรติคุณของนักปกครอง ปี 2532 ได้รับเกียรติบัตรจากกรมส่งเสริมการเกษตรในฐานะผู้อุทิศตนเพื่อส่งเสริมงานด้านการเกษตร ปี 2536 ได้รับโล่รางวัลจากสมาคมวิทยาศาสตร์การเกษตรแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ในฐานะผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่วงการเกษตร (สถาดานวัดตะโหมด, 2543 : 51-52) และปี 2544 ได้รับรางวัลอนุสรณ์สงขลานครินทร์ 2544 ในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์ให้กับชุมชนภาคใต้

2.2.2 ระบบความสัมพันธ์ภายนอกชุมชน นอกจากระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนดังที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้น ระหว่างชุมชนกับชุมชนก็มีระบบความสัมพันธ์เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาตั้งแต่อดีต อันเนื่องมาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์มีผลทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างชุมชนในแต่ละพื้นที่ โดยเฉพาะในเรื่องของผลผลิตที่แต่ละชุมชนอาจมีไม่เหมือนกัน หรือถ้ามีเหมือนกันแต่จำนวนมากน้อยไม่เท่ากัน โดยเฉพาะข้าว ชุมชนตะโหมดถือว่าเป็นชุมชนในเขตเขาควน หรือชุมชน “หมู่เขา” (มานะ ชูวิช่วย, 2546 : 54) สามารถปลูกไม้ผลและหาของป่า เช่น น้ำมันยาง น้ำผึ้ง พืชและเปลือกไม้ที่ใช้ย้อมสี ฟิน สมุนไพร ฯลฯ ซึ่งผลผลิตเหล่านี้เป็นที่ต้องการของชุมชนในเขตที่ราบหรือชุมชน “หมู่นา” และชุมชนชายฝั่งหรือชุมชน “หมู่เล” เพราะผลผลิตเหล่านี้ชุมชนทั้งสองไม่สามารถผลิตได้ ส่วนชุมชนตะโหมดต้องการเกลือ กะปิ กุ้งแห้ง ปลา รวมไปถึงข้าว ซึ่งมีความต้องการในบางครั้ง เนื่องจากมีพื้นที่ในการทำนาจำกัด ความต้องการผลผลิตในการยังชีพที่แตกต่างกัน จึงก่อให้เกิดความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยกันโดยการแลกเปลี่ยนผลผลิต ก่อให้เกิดเครือข่ายการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน โดยการสัญจรทางน้ำ ในขณะที่นั้นถ้าคลองถือได้ว่าเป็นเส้นทางสายหลักของคนตะโหมดไปสู่ทะเลสาบ ชาวบ้านที่ต้องการนำของป่าไปขายจะต่อแพไม้ไผ่ล่องไปตามลำคลองสู่ทะเลสาบ ในระหว่างการเดินทางก็จับปลาในลำคลองเป็นอาหารซึ่งในขณะนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก เมื่อขายของป่าได้เงินก็จะซื้อของกินของใช้ที่ชุมชนจำเป็นต้องใช้แต่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้กลับมา เช่น กะปิ เกลือ น้ำตาลเหลว น้ำตาลแว่น หม้อดิน การสัญจรทางน้ำเริ่มมีน้อยลง เมื่อเกิดเส้นทางเกวียนเดินทางด้วยเท้า จวบจนเกิดเส้นทางถนนเมื่อประมาณครั้งศตวรรษที่ผ่านมา

การเดินทางเพื่อแลกเปลี่ยนผลผลิต ก่อให้เกิดระบบเกลอขึ้นระหว่างครอบครัวต่างหมู่บ้าน เพราะการเดินทางต้องค้างคืนในหมู่บ้านอื่น จึงเกิดการผูกเกลอกันไว้ การมัดเกลอระหว่างครอบครัวต่างหมู่บ้านมักยืนยาวหลายชั่วอายุคน ชาวบ้านจะพักค้างคืนกับเกลอของตน แบ่งปันหรือแลกเปลี่ยนผลผลิตกับเกลอที่เรือน ความเป็นเกลอเป็นความสนิทสนมเหมือนพี่น้อง คือ เป็นเสมือนญาติกันจริง ๆ ส่งเสริมให้หมั่นไปมาหาสู่และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อแขกไปพักอยู่กับเกลอนั้น ยิ่ง

พนักงานเจ้าของบ้านยิ่งดีใจ แสดงว่าเพื่อนรักเขามาก เมื่อฝ่ายที่มาจะกลับ เจ้าของบ้านจะให้ของที่ตนมียู่อกลับไป มักจะมากกว่าที่ตนได้รับมา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์, 2540 : 82-83) ระบบเกลตที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนตะโหมดและหมู่บ้านอื่น ยังมีให้เห็นจนถึงปัจจุบัน นอกจากการผูกเกลตเพื่อการแลกเปลี่ยนผลผลิตในอดีตที่ผ่านมา เป็นผลสืบทอดความเป็นเกลตทางด้านจิตใจโดยส่งผ่านมายังลูกหลานทั้งสองฝ่าย ความเหนียวแน่นของความเป็นเกลตยังมีให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน แม้ความสัมพันธ์แบบเกลตที่เกิดขึ้นในวันนี้มิได้เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนผลผลิตแล้วก็ตาม แต่เป็นความผูกพันกันระหว่างจิตใจ อย่างชาวบ้านตะโหมดท่านหนึ่งได้เล่าให้ฟังว่า “ในสมัยหนุ่ม ๆ มักจะไปเที่ยวหาเกลตบริเวณบ้านห่านโพธิ์ บ้านควนโก (อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง) บางครั้งไปอยู่เป็นเดือนเสมือนบ้านตัวเอง ได้กอดคอกันเกี่ยวกับเกลตในงานวัดเป็นประจำ บางครั้งเกลตก็มาเที่ยวที่บ้าน มาอยู่กันหลายเดือน จนได้เมียจากที่นี่กลับไป ปัจจุบันก็ยังคบหากันอยู่ หากมีงานสำคัญจะออกปากคนในหมู่บ้านไปร่วมงานด้วย” (เสิน เพชรทอง (สัมภาษณ์), 28 พฤษภาคม 2548) ในกรณีทั่วไปเจอลูกหลานของเกลต เมื่อสืบสาวว่าเป็นลูกหลานของเกลตที่ตนรู้จัก จะเกิดความรู้สึกผูกพันเสมือนลูกหลานของตนและจะคอยให้การช่วยเหลือตลอดเวลาในขณะพบเจอกัน

ในปัจจุบันระบบความสัมพันธ์ภายนอกของชุมชนตะโหมดกับชุมชนอื่น ๆ ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ไปจากเดิม ในอดีตระบบความสัมพันธ์ขึ้นอยู่กับแลกเปลี่ยนผลผลิตเป็นส่วนใหญ่ ปัจจุบันมีหลายปัจจัยที่ก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็น กิจกรรมที่ทางชุมชนจัดขึ้นและได้เชิญชุมชนอื่น ๆ เข้าร่วมกิจกรรม โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นจุดเริ่มต้นในการประชาสัมพันธ์ไปยังชุมชนอื่น ๆ แต่ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนตะโหมดกับภายนอกชุมชนที่แตกต่างไปจากชุมชนทั่วไป คือ การเข้ามาขององค์กรภายนอกทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน และชุมชนอื่น ๆ โดยผ่านทางสถานวัด ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นได้จากการยอมรับในการทำกิจกรรมและการดำเนินงานต่าง ๆ ของชุมชนตะโหมด โดยเฉพาะด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งธนาคารน้ำและป่าชุมชน

จะเห็นได้ว่าระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกชุมชนตะโหมด ยังคงลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่มีการสืบทอดและปฏิบัติสัมพันธ์กันมาตั้งแต่อดีต แม้ในปัจจุบันระบบความสัมพันธ์ไม่ได้แตกต่างไปจากอดีตมากนัก การปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ยังคงอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ชุมชนตะโหมดในปัจจุบันจึงมีความเป็นชุมชนเครือญาติอย่างเหนียวแน่น ลักษณะความเป็นชุมชนเครือญาติดังกล่าว เป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญ นำไปสู่ความร่วมมือในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะปัญหาทรัพยากรธรรมชาติทั้งด้านดิน น้ำและป่า ในกรณีของธนาคารน้ำที่เกิดขึ้นได้นั้น เป็นเพราะคนในชุมชนต่างให้ความสำคัญร่วมกัน ไม่ถือเป็นธุระของ

คนอื่นหรือคนใดคนหนึ่ง เพราะความเป็นเครือญาติ จึงต้องแสดงความร่วมมือ เพื่อมิให้เกิดปัญหา และการขาดแคลนน้ำในชุมชนของตน

2.3 ระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อ

2.3.1 ระบบศาสนา ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนตะโหมดส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ รองลงมานับถือศาสนาอิสลาม มีการปฏิบัติกิจวัตรตามหลักศาสนาที่ตนเองนับถือ แต่ที่น่าสังเกตก็คือ ชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธ ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์แฝงอยู่ในความเชื่อและวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับชุมชนอื่นในสังคมไทย จึงมีการแสดงออกมาในลักษณะของพิธีกรรม เช่น การตั้งศาลพระภูมิ การสวดบ้าน เป็นต้น

ระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อที่ชาวบ้านปฏิบัติอยู่ จึงเป็นการผสมผสานระหว่างศาสนาหลักและความเชื่อแบบดั้งเดิม สำหรับศาสนาพุทธได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน อาจเนื่องมาจาก ประการหนึ่ง ศาสนาพุทธสามารถให้คำอธิบายสนับสนุนความเชื่อและคุณค่าบางอย่างที่ชาวบ้านถือปฏิบัติกันอยู่แต่เดิมได้ เช่น ชาวบ้านให้คุณค่ากับการมีเมตตา มีความกรุณาช่วยเหลือผู้อื่นที่ได้รับทุกข์ มีความชื่นชมยินดีในความสุขและความสำเร็จของผู้อื่น ศาสนาพุทธมีหลักคำสอนที่สอดคล้องกับคุณค่าที่ชาวบ้านถือปฏิบัติอยู่ ยังมีหลักธรรมอื่น ๆ อีกจำนวนมากที่สามารถให้คำอธิบายสนับสนุนคุณค่าเดิมและการปฏิบัติตนที่มีอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนได้ ประการที่สอง พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนายินยอมที่จะประนีประนอมกับพิธีกรรมตามความเชื่อเดิมของชาวบ้าน เช่น พระสงฆ์ยอมรับนิมนต์ไปร่วมพิธีสวดไล่ผีร้าย อุทิศส่วนกุศลให้ผีดี หรือการเจิม การรดน้ำมนต์ ตามคติความเชื่อแบบพราหมณ์ที่แทรกตัวอยู่ในความเชื่อของชาวบ้านก่อนที่ศาสนาพุทธจะเข้ามา (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533 : 27) นอกจากนี้บทบาทของพระสงฆ์ในการประยุกต์คุณค่าและหลักธรรมทางศาสนามาใช้ในงานพัฒนา ซึ่งมีตัวอย่างพระนักพัฒนาเกิดขึ้นมากมายในสังคมไทย เนื่องจากพระสงฆ์มีภาวะที่พร้อมในการช่วยเหลืองานพัฒนาชุมชน ดังที่ประเวศ วะสี (2532) ได้กล่าวไว้ว่า “การพัฒนาสมัยใหม่ได้ทิ้งพระสงฆ์ไป แต่ท่านก็ยังอยู่ในวัด ซึ่งมีอยู่ประมาณ 30,000 วัด มีพระสงฆ์กว่า 3 แสนรูป ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มหาศาลของสังคมไทย เพราะมีทั้งที่ดิน มีทั้งอาคาร มีทั้งเครื่องมือ มีทั้งบุคลากร คือ พระ มีทั้งงบประมาณ คือ เงินทองข้าวของที่ชาวบ้านถวาย มีทั้งศรัทธาของประชากรซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญ ”

พระสงฆ์ในวัดตะโหมดเป็นพระนักพัฒนาที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนตะโหมดมาอย่างยาวนานและต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ได้ประยุกต์เอาคุณค่าและตีความหลักธรรมต่าง ๆ ออกมาได้อย่างสมสมัย จนก่อให้เกิดการพัฒนาทั้งทางวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจและ

ทรัพยากรธรรมชาติ และที่สำคัญเป็นที่พึ่งทางใจให้กับคนในชุมชนตะโหมคในเกือบทุกเรื่อง พระสงฆ์วัดตะโหมคที่มีบทบาทสำคัญต่อชุมชน ได้แก่

1.) พระครูอุทิศกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดตะโหมคในปัจจุบัน สถานะเดิมชื่อ จ้วน เขียวจัน เกิดเมื่อปี 2467 เดิมอยู่บ้านท่าน้ำออก หมู่ที่ 3 ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนวัดตะโหมค อุปสมบทเมื่อวันที่ 18 มิถุนายน 2488 ณ วัดตะโหมค สอบไล่ได้นักธรรมชั้นโทเมื่อปี 2492 ต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดตะโหมค เจ้าคณะตำบลตะโหมค พระอุปัชฌาย์ และเจ้าคณะอำเภอตะโหมค ตามลำดับ ท่านมีความมุ่งมั่น ทุ่มเทพลังกาย พลังใจ พลังทรัพย์ และพลังสติปัญญาทุกด้านที่จะพัฒนาวัดตะโหมคให้เจริญมั่นคง เป็นศูนย์กลางแห่งศรัทธาของฆราวาสชาวตะโหมคและชาวบ้านใกล้เคียง ท่านมีความสนใจใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษา และมีวิสัยทัศน์กว้างไกลในทางการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม นอกจากงานปกครองภายในวัดในฐานะเจ้าอาวาสแล้ว ท่านยังเป็นที่พึ่งสำคัญของชุมชน โดยได้อุทิศตนในการพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ เช่น การดำเนินการตัดถนนสายตะโหมค-แม่ขรี และการตัดถนนเชื่อมเส้นทางภายในชุมชน ซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี 2498 เป็นต้นมา การดำเนินการจัดหางบประมาณเพื่อสร้างอาคารเรียนขนาด 4 ห้องเรียนให้โรงเรียนวัดตะโหมค เมื่อปี 2512 ต่อมาในระหว่างปี 2521-2526 ท่านดำเนินการสร้างโรงเรียนมัธยมศึกษาของชุมชนขึ้น ชื่อ โรงเรียนประชาบำรุง (สภากานวัดตะโหมค, 2543 : 46-50)

2.) พระครูสุนทรกิจจานุโยค รองเจ้าอาวาสวัดตะโหมค สถานะเดิมชื่อ พระล่องเพชรหนู เกิดเมื่อปี 2494 จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนวัดตะโหมค อุปสมบทเมื่อปี 2514 และสอบได้นักธรรมชั้นเอกจากสำนักเรียนวัดตะโหมค นอกจากนี้ยังได้รับสัมฤทธิ์บัตรจากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช มีความชำนาญพิเศษด้านงานเผยแผ่และองค์กรฆราวาส พระครูสุนทรกิจจานุโยคอุทิศตนเพื่องานพัฒนาชุมชนในหลาย ๆ ด้าน ทั้งงานด้านการศึกษา งานเผยแผ่ งานสาธารณูปการ งานการศึกษาสงเคราะห์และงานสาธารณสงเคราะห์ โดยท่านได้ทำงานร่วมกับพระครูอุทิศกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดตะโหมคอยู่เสมอ ทำให้ท่านได้เรียนรู้วิธีการทำงานจากเจ้าอาวาส ซึ่งถือเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตนเพื่อชุมชนเสมอมา (พระครูสุนทรกิจจานุโยค, 2545 อ้างถึงใน ธฤยวรรณ นนทพุทฺธ, 2545 : 130-131)

3.) พระครูสังฆรักษ์วิชาญ ปสนุนจิตโต ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดตะโหมค เกิดเมื่อปี 2499 จบการศึกษานิติศาสตร์บัณฑิต จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช อุปสมบทเมื่อปี 2526 และเป็นนักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดตะโหมค เป็นพระภิกษุผู้ทรงจำพระปาติโมกข์ พระธรรมทูตทั่วไปเขตอำเภอตะโหมค พระนักเผยแผ่จังหวัดพัทลุง ครูสอนพระปริยัติธรรมสำนักเรียนวัด

ตะโหมด เลขานุการหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลตะโหมด ประธานพระธรรมทายาทรุ่นที่ 13 เลขานุการเจ้าคณะตำบลตะโหมด เลขานุการสถานานวัดตะโหมด และกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โรงเรียนประชาบำรุงและโรงเรียนวัดตะโหมด และมักได้รับนิมนต์ให้เป็นวิทยากรในการอบรมหรือการบรรยายพิเศษทั้งในและนอกชุมชนอยู่เสมอ (พระครูสังฆรักษ์วิชาญ ปสนุนจิตโต, 2545 อ้างถึงใน ธฤยวรรณ นนทพุทธ, 2545 : 131)

พระสงฆ์ทั้ง 3 รูป เป็นพระนักพัฒนา และเป็นผู้นำฝ่ายสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ทำให้วัดเป็นที่พึ่งพิงสำคัญของชุมชน เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเป็นศูนย์กลางในการพบปะพูดคุยของชุมชนและบุคคลภายนอก นอกจากบทบาทหลักในการเผยแผ่หลักธรรม ยังอุทิศตนเพื่อให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ โดยร่วมกับผู้นำอาวุโสในชุมชน ก่อให้เกิดสถานานวัดตะโหมดขึ้น ในปี 2538 ประกอบด้วยองค์กรย่อย อยู่ 3 องค์กรด้วยกัน คือองค์กรชาวบ้าน องค์กรทางศาสนาและองค์กรทางราชการ สถานานวัดตะโหมดจึงเป็นแหล่งช่วยเหลือและสนับสนุนการพัฒนาชุมชนตะโหมดในทุก ๆ ด้าน โดยมีทั้งหน่วยงานราชการและเอกชนเข้ามาร่วมพบปะพูดคุย นอกจากนี้สถานานวัดตะโหมดมีวัตถุประสงค์ที่จะรักษาและส่งเสริมการศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของท้องถิ่น และเพื่อนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาความเป็นอยู่ให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น การดำเนินงานของสถานานวัดได้แบ่งออกเป็น 4 ฝ่ายด้วยกัน คือ ฝ่ายสังคม ฝ่ายการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ฝ่ายเศรษฐกิจและฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว

กิจกรรมเด่น ๆ ที่ทางสถานานวัดตะโหมดได้ร่วมดำเนินการ คือ ได้จัดประกายทางความคิดและเป็นที่ปรึกษาในการดูแลจัดการป่าในรูปของ “ป่าชุมชน (community forest)” ในเขตป่าชุมชนเขาหัวช้าง ซึ่งอยู่ในเขตบ้านป่าพงส์ หมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมด รวมพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ และยังได้จัดประกายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำภายในชุมชนตะโหมด ก่อให้เกิดการทำ “ธนาคารน้ำ (water bank)” เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในชุมชน และแนวคิดดังกล่าวได้ขยายไปยังพื้นที่ใกล้เคียงกันในบริเวณเทือกเขาบรรทัด นอกจากบทบาทด้านทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวแล้ว ทางสถานานวัดตะโหมดยังเป็นแกนกลางในการจัดกิจกรรมในงานประเพณีประจำปีของชุมชน ได้แก่ งานทำบุญขึ้นปีใหม่และงานวันแม่ มีกิจกรรมการปลูกต้นไม้ การนำผลไม้จากสวนมาจัดจำหน่ายให้กับผู้บริโภคโดยตรง นอกจากนี้ยังมีงานวันสงกรานต์หรือเรียกกันว่า “วันว่าง” มีการจัดแสดงย้อนยุค รดน้ำผู้อาวุโสในชุมชน และจัดงานประเพณีสองศาสนา เป็นการทำบุญระหว่างชาวพุทธกับชาวมุสลิมที่มีบรรพบุรุษร่วมกัน ณ ควนศพทวดโต๊ะละหมาด บริเวณดังกล่าวเป็นทั้งสถานที่ฌาปนกิจศพของชาวพุทธและกุโบร์ของชาวมุสลิม ซึ่งอยู่ในพื้นที่ติดกัน ในวันงานประเพณีสองศาสนา ศาสนิกทั้งไทยพุทธและมุสลิมจะนำอาหารคาวหวานที่ไม่ผิดหลักศาสนาอิสลามมาร่วมกัน

ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ความศพทวดโตะละหมาด แต่ละศาสนาต่างทำพิธีตามศาสนาของตน ซึ่งชาวไทยมุสลิมได้มีการถวายอาหารแก่พระสงฆ์ด้วยเช่นกัน พอทำบุญแล้วเสร็จชาวบ้านที่นับถือทั้งสองศาสนาจะมารับประทานอาหารร่วมกันบนความศพทวดแห่งนี้ โดยไม่มีการแบ่งแยกศาสนาระหว่างกัน

วัดตะโหมด จึงมีความหมายสำหรับคนในชุมชนตะโหมดในสองลักษณะด้วยกัน คือ ประการแรกเป็นความหมายในเชิงพื้นที่ เนื่องจากวัดตั้งอยู่ใจกลางของชุมชน จึงเป็นสถานที่นัดพบและเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมไปถึงเป็นสถานที่ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งกิจกรรมทางศาสนาและกิจกรรมอื่น ๆ ประการที่สอง มีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ คือ เป็นศูนย์รวมจิตใจ โดยมีสถานาวัดตะโหมด เป็นองค์กรชุมชนที่คอยเชื่อมประสานให้เกิดกิจกรรมและความร่วมมือระหว่างชาวพุทธและมุสลิม นอกจากนี้พระสงฆ์และโตะอิหม่ามทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องเหล่านี้ก่อให้เกิดความรู้สึกในความเป็นชุมชนเดียวกันให้กับสมาชิกในชุมชนตะโหมดทั้งชาวพุทธและชาวมุสลิม

การนับถือศาสนาที่ต่างกันของคนในชุมชนตะโหมด ไม่ได้เป็นสิ่งกีดกันในการทำกิจกรรมชุมชนร่วมกัน เนื่องจากต่างมีความเชื่อร่วมกันว่าเป็นลูกหลานของโตะละหมาด บรรพบุรุษเดียวกันของชุมชน ส่งผลให้ความสัมพันธ์ของชาวพุทธและชาวมุสลิมในตะโหมดยังคงแน่นแฟ้นมาจนถึงปัจจุบัน ชาวพุทธในชุมชนถือว่าเป็นคนส่วนใหญ่ของตำบลยางเคาและให้เกียรติชาวมุสลิม และการแต่งงานระหว่างชาวพุทธและชาวมุสลิมนับเป็นการสร้างความสัมพันธ์แบบเครือญาติกันมากยิ่งขึ้น (วรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์), 1 กรกฎาคม 2548) แม้จะนับถือกันต่างศาสนา แต่ก็มีใจความเข้าใจในประเพณีวัฒนธรรมของกันและกันเป็นอย่างดี ความสัมพันธ์อันดีของชาวพุทธและชาวมุสลิมในชุมชนตะโหมด ถือเป็นเอกลักษณ์สำคัญของชุมชน

2.3.2 ระบบความเชื่อดั้งเดิม ระบบความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏในชุมชนตะโหมด ได้สะท้อนให้เห็นในรูปแบบวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา จนมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งลักษณะเด่นของความเชื่อดั้งเดิมมีอยู่ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ การให้คุณค่ากับธรรมชาติที่แวดล้อมตัว และการให้ความเคารพแก่บรรพบุรุษและสิ่งที่บรรพบุรุษได้ส่งสมถายทอดมา

2.3.2.1 การให้คุณค่ากับธรรมชาติที่แวดล้อมตัว ชาวบ้านแสดงออกโดยการให้ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณต่อสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติหรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ชาวบ้านในตะโหมดที่อยู่ใกล้กับป่าต้นน้ำ เชื่อว่าบริเวณป่าแก่ (ป่าทึบที่มีต้นไม้ใหญ่) จะมีทวดซึ่งเป็นเจ้าป่า คอยดูแลรักษาอยู่ หากกระทำการใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นการทำสวน ทำไร่ ใกล้กับบริเวณ

ดังกล่าว หรือก่อนเข้าป่าจะต้องบอกกล่าวขอขมาลาโทษต่อทวดหรือเจ้าป่าเจ้าเขาเสียก่อน (อุ้ม สวัสดิ์ศิริ (สัมภาษณ์), 8 สิงหาคม 2548)

นอกจากนี้ชาวบ้านในตะโหมคยังมีความเชื่อเกี่ยวกับทวดหัวช้าง ซึ่งทวดหัวช้างเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านตะโหมคทั้งชาวพุทธและชาวมุสลิมมาตั้งแต่อดีต เชื่อกันว่า ศพของทวดหัวช้างฝังไว้ที่บ้านเขาหัวช้าง ในอดีตชาวบ้านมักมาบนบานเพื่อฝากแก้วและควายซึ่งชาวบ้านถือเป็นทรัพย์สินที่มีค่าไว้ อย่าให้ถูกขโมยหรือถูกเสือกิน โดยมีสิ่งแก้บน คือ เทียน 3 เล่ม หรือรูปปั้นช้าง นำไปวางไว้บนหลุมศพ ทวดหัวช้างถือเป็นศาลยุติธรรมของชุมชนในอดีตอีกด้วย กล่าวคือการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ใจของคนที่ถูกกล่าวหาจากคนอื่น ๆ ในชุมชนสามารถมาสาบานตนต่อทวดหัวช้างได้ โดยมีความเชื่อว่าหากใครมีความกล้าหาญที่จะเข้ามาสาบานตน แสดงว่าไม่ได้ทำความผิดตามที่ถูกกล่าวหา ในขณะที่ใครก็ตามที่ไม่กล้าสาบานตน แสดงว่าได้ทำความผิดจริง (พระครูสุนทรกิจจานุโยค (สัมภาษณ์), 8 กรกฎาคม 2548) นอกจากนี้ทวดหัวช้างยังเป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้านในการดำรงชีวิตไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากินและความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชนมาตั้งแต่อดีต ชุมชนตะโหมคมีธรรมเนียมปฏิบัติในการเข้าป่ามาตั้งแต่อดีตว่า เมื่อใดก็ตามที่จะเดินทางเข้าสู่เขตเทือกเขาบรรทัด ซึ่งต้องผ่านเขาหัวช้างทุกคนต้องทำความเคารพต่อทวดหัวช้างก่อนเสมอ โดยการขออนุญาตและอธิษฐานต่อทวดหัวช้างให้ช่วยปกป้องรักษาจากภัยอันตรายในการเดินทาง

ปัจจุบันความเชื่อต่อทวดหัวช้างยังมีอยู่ ชาวบ้านในชุมชนจะมาบนบานศาลกล่าวให้ทวดหัวช้างช่วยเหลือในการทำมาหากินและช่วยควบคุมดูแลลูกหลานให้ประพฤติในทางที่เหมาะสม หากบุคคลใดมีความประพฤติไม่ดี เมื่อกกล่าวถึงทวดหัวช้างให้ลงโทษ ผู้นั้นจะต้องปรับปรุงพฤติกรรมให้ถูกต้องเหมาะสมทันที เพราะมีความเกรงกลัวและเคารพต่อทวดหัวช้าง ลักษณะของความเชื่อดังกล่าวสามารถควบคุมและส่งเสริมให้ชุมชนมีความสงบสุข เป็นสิ่งหรือเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจของคนในชุมชนให้มีความสบายใจ และเป็นกรอบให้คนในชุมชนได้ปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้อง

ความเชื่อที่ปรากฏจากการจับฝิ่ง เป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่สะท้อนการให้คุณค่าต่อธรรมชาติ แต่ละขั้นตอนของการจับฝิ่งจะแสดงออกถึงความเชื่อที่มีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ จนก่อให้เกิดพิธีกรรม ก่อนการจับฝิ่งจะมีการไหว้ไม้ เครื่องเช่นประกอบด้วย ไม้ตัวผู้ ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า เทียน หมาก พลู แล้วเริ่มต้นจากการบวงสรวงภูมิเทพยดาหรือเรียกโดยทั่วไปว่าขุมขุมเทวดา เมื่อสวดคาถาขุมขุมเทวดาเสร็จแล้ว นักจับฝิ่งจะขออนุญาตและขอพรจากเจ้าที่ เจ้าทาง เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าห้วย เจ้าคลอง เจ้าหนอง เจ้าบึง เทพารักษ์ผู้รักษาต้นไม้และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่ตน

นับถือ ใต้อนุญาตและช่วยเหลือให้การจับผีครั้งนี้ประสบความสำเร็จและมีความปลอดภัย การไหว้ไม่จะทำให้คนจับผีเกิดกำลังใจ มีจิตใจที่เข้มแข็ง หากจิตใจอ่อนแอก็อาจทำให้เกิดอันตรายได้ และการจับผีนั้นทุกคนจะต้องมีจิตใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำงานเป็นหมู่คณะ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำด้วยความรอบคอบระมัดระวังและไม่ประมาท เมื่อถึงขั้นตอนการเก็บน้ำผึ้ง จะต้องกล่าวคาถาและบอกไหว้เทวดาประจำทิศทั้ง 4 เมื่อจับผีเสร็จแล้วก็จะมีการตั้งเครื่องสังเวทภูมิเทวดา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “การตั้งโหมลุน” โดยนำน้ำผึ้งรวงที่ดีที่สุดใส่ภาชนะหรือใบตองที่ทำเป็นกระทงตั้งไว้บนห้างหรือร้าน แล้วกล่าวเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายดั่งที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น ให้กลับไปสิงสถิตอยู่ที่เดิม แล้วจึงนำน้ำผึ้งที่เก็บได้กลับบ้าน (คำนำถน นวลสนอง, 2541 : 38-41)

ระบบความเชื่อดั้งเดิมที่ชุมชนตะโหมคมีต่อเรื่องราวต่าง ๆ ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงการเคารพในความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติและยอมรับพลังอำนาจของธรรมชาติเหนือมนุษย์ สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือให้คนในชุมชนได้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในครรลองที่เป็นที่ยอมรับและเป็นรากฐานสำคัญของความเป็นชุมชนที่เหนียวแน่นของชุมชนตะโหมคตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2.3.2.2 การให้ความเคารพแก่บรรพบุรุษและสิ่งที่บรรพบุรุษได้ส่งสมถายทอดมา ชาวบ้านแสดงออกโดยการบูชาและยำเกรงบรรพบุรุษ แม้ว่าบรรพบุรุษจะล่วงลับไปแล้วก็ตาม โดยชาวบ้านเชื่อว่าในตัวมนุษย์ทุกคนมีวิญญาณอยู่ แม้ร่างกายจะตายไป แต่วิญญาณก็ยังล่องลอยอยู่ และสามารถให้คุณให้โทษกับผู้ที่ยังอยู่ได้ ดังนั้นในครอบครัวแต่ละครอบครัวจะมีผีบรรพบุรุษประจำครอบครัวอยู่ เรียกว่า “ผีตายาย” ชาวบ้านตะโหมคจะแสดงออกถึงความเคารพต่อบรรพบุรุษด้วยการจัดงานบุญในวันสารทเดือนสิบ หรือเรียกกันว่า ประเพณีรับส่งตายาย ประเพณีรับส่งตายายทำให้คนในชุมชนตะโหมคแสดงออกถึงความกตัญญูในบรรพชน ก่อให้เกิดการพบปะกันของญาติพี่น้อง แสดงความรักเป็นห่วงสอบถามสารทุกข์สุกดิบซึ่งกันและกัน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังให้ความเคารพต่อพ่อท่านช่วย (พระอธิการช่วย อินทสโร) เจ้าอาวาสรูปแรกของวัดตะโหมค ซึ่งเป็นที่เคารพและศรัทธาของชาวบ้าน แม้ท่านจะมรณภาพไปแล้วแต่ชาวบ้านก็ยังให้ความเคารพจนถึงปัจจุบัน โดยชาวบ้านเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพ่อท่านช่วยว่า หากใครที่มีความเดือดเนื้อร้อนใจ เช่น ของหาย หรือปรารถนาสิ่งใดจะมาบนบานขอพรที่หน้ารูปเหมือนของท่าน หากสมหวังตามปรารถนาจะต้องแก้บนด้วยการปิดทองหรือห่มผ้าสีและถวายขนมโค

ประเพณีสองศาสนาเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้านทั้งศาสนาพุทธและศาสนาอิสลามให้ความเคารพต่อบรรพบุรุษร่วมกันของตน ตามความเชื่อที่สืบทอดกันมา แม้จะนับถือกันคนละศาสนาก็ตาม เป็นการแสดงออกถึงความรักความสามัคคีของคนในชุมชนและ

แสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษด้วยการสืบทอดและอนุรักษ์ความดีของบรรพบุรุษ สะท้อนให้เห็นถึงการเคารพรากเหง้าของตนเอง

ระบบการผลิต ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันและระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อที่ปรากฏในชุมชนตะโหมดดังกล่าว เป็นสิ่งยืนยันได้ว่าชุมชนตะโหมดยังมีวัฒนธรรมชุมชนที่เหนียวแน่น แม้ในปัจจุบันยังคงไว้ซึ่งความเป็นชุมชน สามารถสะท้อนอัตลักษณ์ของตนเองได้อย่างแจ่มชัด มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์แต่ละยุคได้อย่างสมสมัย โดยมีได้ละทิ้งรากฐานเดิมของชุมชน ส่งผลให้ชุมชนตะโหมดสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการพัฒนามัยใหม่และสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน รากฐานของวัฒนธรรมชุมชนที่ดำรงอยู่นั้นจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำมาใช้เพื่อพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ให้เกิดความยั่งยืน โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนสามารถพิสูจน์ตัวเองได้ในระดับหนึ่งแล้วว่า สามารถดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ด้วยตนเองทั้งการจัดการดิน น้ำและป่า เช่น การจัดการป่าชุมชน การจัดทำธนาคารน้ำ และการร่วมกันทำเกษตรธรรมชาติ ก่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งต่อธรรมชาติและความเป็นชุมชนที่ดำรงอยู่ได้ในปัจจุบัน

3. พัฒนาการและความเป็นมาของรูปแบบวิธีการจัดการธนาคารน้ำในชุมชนตะโหมด

3.1 ความเป็นมาของการทำธนาคารน้ำ

ชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนหนึ่งที่อยู่บริเวณป่าต้นน้ำเชิงเขาบรรทัดและได้ใช้ประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าต้นน้ำมาอย่างยาวนาน แต่เมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมาชุมชนตะโหมดเป็นพื้นที่หนึ่งที่ประสบกับปัญหาน้ำท่วมในช่วงหน้าฝน และปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงหน้าแล้ง นับวันปัญหาเหล่านี้ยิ่งทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนตะโหมดและชุมชนใกล้เคียง เพราะจำเป็นต้องอาศัยน้ำในการอุปโภค บริโภคและการผลิตในภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม ยิ่งในปัจจุบันความต้องการน้ำมีเพิ่มขึ้น ในขณะที่เดียวกันสภาวะขาดแคลนน้ำเกิดขึ้นเกือบทุกพื้นที่ ประกอบกับรัฐได้มีโครงการให้สร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้าง ซึ่งเป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในพื้นที่ตำบลตะโหมด ชาวบ้านเกรงว่าโครงการดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตชุมชน

ในปี พ.ศ. 2545 ทางสถานาวัดตะโหมด ซึ่งเป็นจุดรวมและจุดเรียนรู้ทุกเรื่องราวของคนในชุมชนตะโหมด อันประกอบไปด้วยพระสงฆ์นักพัฒนา ผู้อาวุโส และชาวบ้านในชุมชน

ได้ร่วมกันพูดคุยเพื่อหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน ทั้งนี้เพื่อต้องการให้รัฐเห็นว่าชุมชนตะโหมดสามารถดูแลจัดการทรัพยากรน้ำ โดยไม่จำเป็นต้องสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ในขณะเดียวกันทางสถานีวิจัยได้ร่วมกันสำรวจลำห้วยต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชนและอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา พบว่าปริมาณน้ำลดลงอย่างมากในช่วงฤดูแล้ง ลำห้วยบางสายไม่มีน้ำ ชาวบ้านจึงร่วมกันวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาการขาดแคลนน้ำ ได้ข้อสรุปว่า เนื่องมาจากพื้นที่ป่าไม้ลดลง ซึ่งอาจเกิดจากปัจจัยหลายอย่าง เช่น การลักลอบตัดไม้ การบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อเปลี่ยนเป็นที่ดินทำกิน เป็นผลให้สภาพป่าและดินเสื่อมโทรมไม่สามารถดูดซับและควบคุมการไหลบ่าของน้ำได้ นอกจากนี้ระบบนิเวศป่าริมน้ำโดยเฉพาะป่าสาครซึ่งช่วยในการซับน้ำและชะลอการไหลของน้ำ ได้ถูกทำลายลงเนื่องจากการขุดลอกคูคลองเพื่อให้น้ำไหลได้สะดวกขึ้น จึงเป็นอีกสาเหตุใหญ่ที่ทำให้น้ำในลำห้วย คูคลองไหลเร็วขึ้น ส่งผลให้ปริมาณน้ำลดน้อยลงอย่างรวดเร็ว

พระสงฆ์และกลุ่มแกนนำอาวุโส ได้เสนอแนวคิดในการนำภูมิปัญญาดั้งเดิมของการทำท่อน้ำหัวนาหรือเหมืองฝายหัวนา (ภาพประกอบ 8-9) ซึ่งแต่เดิมนั้นจะใช้คันดินหรือก้อนหินกั้นขวางทางน้ำบริเวณลำธาร เมื่อต้องการใช้น้ำจึงขุดคันดินเพื่อเบี่ยงเส้นทางน้ำให้เข้ามาสู่พื้นที่นาของตน เมื่อไม่ต้องการใช้น้ำก็ปิดปากทางน้ำให้น้ำกลับไปสู่เส้นทางเดิม นอกจากนี้ได้นำแนวคิดจากการเรียนรู้วิธีการสร้างท่อน้ำชาวป่า (ชนเผ่าชาวกี้อาศัยอยู่ในบริเวณเทือกเขาบรรทัด) เพื่อต้องการจับปลา โดยการนำก้อนหินมาวางเรียงไว้บริเวณที่เป็นแอ่งเพื่อชะลอการไหลของน้ำ ทำให้น้ำในบริเวณแอ่งมีมากขึ้น ปริมาณของปลาจึงมีเพิ่มขึ้นไปด้วย ชาวป่าจึงสามารถจับปลาได้จากการสร้างท่อน้ำแบบง่าย ๆ

ภาพประกอบ 8-9 ท่อน้ำหัวนา หรือเหมืองฝายไส้ไก่ (เหมืองดิน)

พระครูสุนทรกิจจานุโยค หนึ่งในพระนักพัฒนาของวัดตะโหมด ได้รับทราบและเสนอให้กับสภากลานวัดเกี่ยวกับแนวพระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ให้สร้างฝายแม้ว (check dam) หรือฝายอย่างง่าย โดยใช้วัสดุที่หาได้จากธรรมชาติมาใช้ในการก่อสร้าง นอกเหนือจากประโยชน์ด้านการช่วยชะลอการไหลของน้ำ และการช่วยเพิ่มความชุ่มชื้นให้กับป่าที่อยู่ตอนบนของฝายและบริเวณข้างเคียงแล้ว ยังสามารถช่วยลดการเกิดไฟป่าและตัดตะกอนดินน้ำไว้ได้อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นการช่วยลดปริมาณตะกอน ที่จะไหลไปทับถมในอ่างเก็บน้ำหรือทะเลสาบ การก่อสร้างฝายต้นน้ำ ให้สามารถใช้งานได้ คือ การที่ชุมชนทุกภาคส่วนในหมู่บ้านมีส่วนในการคิด การปฏิบัติการดูแลบำรุงรักษา และมีการประยุกต์รูปแบบ การใช้วัสดุก่อสร้างที่ถาวร ให้เหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อม เป็นผลให้ป่าไม้บริเวณต้นน้ำคืนสู่สภาพที่สมบูรณ์

จากลักษณะของภูมิปัญญาและแนวพระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทางสภากลานวัดได้นำแนวคิดดังกล่าวมาผสมผสานและปรับใช้ในการทำทำนบน้ำหรือฝายกั้นน้ำตามลำห้วย ลำธารตลอดจนถึงลำคลองในพื้นที่ชุมชนตะโหมด โดยเริ่มดำเนินการในปี พ.ศ.2545 นำโดยพระสงฆ์และสามเณรได้ทำฝายตัวแรกบริเวณห้วยไทร ซึ่งอยู่ในเขตป่าที่ออกเขาบรรทัด เป็นลำห้วยที่มีทรายมาถมจนทำให้ลำห้วยบริเวณนั้นตื้นเขิน จึงช่วยกันขุดทรายใส่กระสอบแล้วนำมาวางเรียงขวางทางน้ำเพื่อกั้นชะลอการไหลของน้ำให้ช้าลง โดยเลือกจุดที่เป็นแอ่งน้ำ ในลำห้วยหนึ่ง ๆ สามารถทำฝายได้หลายจุดด้วยกัน โดยดูจากความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ หลังจากทำฝายแล้วปรากฏว่าปริมาณน้ำในแอ่งเพิ่มขึ้น ชาวบ้านโดยทั่วไปเริ่มเห็นผลที่เกิดขึ้น จึงเข้ามาร่วมช่วยกันทำ ขยายไปยังลำห้วยอื่น ๆ โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการทำ เนื่องจากรูปแบบของฝายที่ทำครั้งแรกนั้นเป็นแบบไม่ถาวร ไม่สามารถรับกระแส น้ำที่ไหลแรงได้ในกรณีที่ฝนตกหนัก ทำให้กระสอบทรายขาด พระสงฆ์จึงบริจาคปัจจัยและชาวบ้านร่วมกันบริจาคเงินเป็นทุนในการซื้อวัสดุ โดยเปลี่ยนวัสดุมาใช้ปูนซีเมนต์ เพื่อให้มีความคงทนถาวรมากยิ่งขึ้น และสามารถใช้ได้ยาวนาน นอกจากนี้บริเวณสองข้างฝายดังกล่าว จะปลูกต้นไม้ที่มีรากลึกจำนวนมากเพิ่มเติม เพื่อให้ต้นไม้เหล่านี้ใช้รากในการยึดตัวฝายให้แข็งแรงต่อการต้านทานแรงน้ำมากขึ้น

ผลที่เกิดขึ้นจากการทำฝายกั้นน้ำที่ช่วยบรรเทาปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำได้พอสมควร ทำให้ชาวบ้านในกลุ่มสภากลานวัดตะโหมดเรียกรูปแบบของฝายดังกล่าวว่า “ธนาคารน้ำ” ซึ่งเปรียบเสมือนกับสถานที่กักเก็บและสะสมน้ำต้นทุน น้ำที่ไหลผ่านธนาคารไปเปรียบได้กับดอกเบี้ยที่ให้ประโยชน์กับประชาชนอย่างทั่วถึงตลอดทั้งปี

3.2 วัตถุประสงค์ในการทำธนาคารน้ำ

ความต้องการที่สำคัญด้านการจัดการทรัพยากรน้ำโดยการทำธนาคารน้ำของคนในชุมชนตะโหมด คือ การมีน้ำไว้สำหรับใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น มีน้ำไว้สำหรับอุปโภค บริโภค การทำเกษตรกรรม ฯลฯ การทำธนาคารน้ำจึงเป็นวิธีการกักเก็บน้ำต้นทุน ทั้งน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติและน้ำฝนที่ตกลงมา ซึ่งในช่วงฤดูฝนปริมาณน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติจะมีปริมาณมาก ถ้าขาดการจัดการน้ำไว้ น้ำจะไหลไปอย่างไร้ประโยชน์ และในช่วงฤดูแล้งปริมาณน้ำจะยิ่งลดลง การทำธนาคารน้ำจึงเป็นการกักเก็บ สะสมน้ำ และชะลอการไหลของน้ำให้ช้าที่สุด เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติที่ไหลมาจากธนาคารน้ำและสามารถมีน้ำใช้ได้ตลอดปี ตลอดถึงเป็นการเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำตามธรรมชาติอีกด้วย

3.3 วิธีการทำธนาคารน้ำ

จากการวิจัยพบว่าชาวบ้านมีวิธีการและขั้นตอนในการทำธนาคารน้ำเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ดังนี้

3.3.1 การสำรวจพื้นที่ แต่ละกลุ่มที่ดูแลและจัดทำธนาคารน้ำจะเป็นผู้สำรวจศึกษาสภาพพื้นที่บริเวณสายตาระหรือสายยะ (เป็นชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกลำห้วยสาขาขนาดเล็ก) ลำห้วยน้ำตก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ทางกลุ่มเป็นผู้รับผิดชอบ เพื่อประเมินระดับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และตรวจสอบว่าพื้นที่ใดเหมาะที่จะทำธนาคารน้ำ วิธีการประเมินดังกล่าวต้องพิจารณาเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ขนาดความกว้าง ลึก ความลาดชันของลำน้ำ และปริมาณน้ำที่มีอยู่ในขณะนั้น ต้องอาศัยการประเมินร่วมกันของสมาชิกในแต่ละกลุ่มว่าพื้นที่ใด บริเวณใดเหมาะสมที่จะสร้างธนาคารน้ำ โดยอาศัยการปรับใช้ภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมผสมผสานเข้ากับหลักการสร้างฝายแม้ว่าตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หากเป็นลำน้ำขนาดใหญ่ จำเป็นต้องสร้างธนาคารน้ำแบบถาวร ทางคณะกรรมการจะต้องช่วยกันพิจารณาและบางครั้งต้องขอคำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่ของหน่วยจัดการป่าต้นน้ำ หรือเจ้าหน้าที่จากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด ให้ช่วยกันสำรวจและออกแบบธนาคารน้ำ เพื่อลดต้นทุนในการสร้างและเพื่อให้ได้ประโยชน์จากธนาคารน้ำให้มากที่สุด

3.3.2 การคัดเลือกสถานที่สำหรับทำธนาคารน้ำ ต้องพิจารณาเกี่ยวกับวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในพื้นที่ ระยะทางในการขนส่งวัสดุและอุปกรณ์ แหล่งน้ำที่ใช้สำหรับจัดเตรียมวัสดุ และตอนบนของธนาคารน้ำที่จะทำต้องมีลักษณะเป็นแอ่งหรือวังน้ำ สามารถกักเก็บน้ำได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของกลุ่มร่วมกัน

3.3.3 การออกแบบลักษณะของธนาคารน้ำ การทำธนาคารน้ำมีหลายรูปแบบ การทำแต่ละรูปแบบขึ้นอยู่กับความเหมาะสมกับสภาพแต่ละพื้นที่ ต้องพิจารณาเกี่ยวกับความกว้าง-ลึกของลำห้วย บริเวณที่จะทำจะต้องสามารถกักเก็บน้ำได้เป็นอย่างดี และที่สำคัญเมื่อทำเสร็จแล้วตัวธนาคารน้ำนั้น ไม่ทำให้ธรรมชาติบริเวณนั้นเสียสมดุลไปจากเดิมมากนัก ดังนั้นการออกแบบจึงต้องคำนึงถึงความเหมาะสมและสอดคล้องกับธรรมชาติให้มากที่สุด ซึ่งสมาชิกในกลุ่มจะร่วมกันออกแบบและพิจารณาถึงความเหมาะสมดังกล่าว จากการวิจัยครั้งนี้พบว่าลักษณะของธนาคารน้ำสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

1.) ธนาคารน้ำแบบไม่ถาวร ใช้วัสดุที่สามารถหาได้ง่ายในพื้นที่ เช่น หิน ทราย ดิน ไม้ไผ่ การใช้วัสดุแต่ละชนิดต้องคำนึงถึงสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกัน ดังนี้

1.1) ธนาคารน้ำแบบใช้หิน จะเหมาะกับลำห้วยที่มีน้ำไหลตลอดปี แต่ปริมาณน้ำไม่มากนัก ถ้าปิดกั้นโดยใช้หิน น้ำจะสามารถไหลซึมไปตามก้อนหินได้

1.2) ธนาคารน้ำแบบคันดิน ใช้กับสภาพพื้นที่ป่าพรุ หรือลำห้วยที่มีลักษณะเป็นแอ่งดิน การทำธนาคารน้ำแบบคันดิน สามารถกักเก็บน้ำไว้ให้ได้มากที่สุด เพื่อหล่อเลี้ยงพื้นที่ในบริเวณนั้นให้เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ

1.3) ธนาคารน้ำแบบใช้กระสอบทราย ใช้กับลำห้วยเล็ก ๆ ที่มีน้ำไม่มากนัก แต่มีน้ำไหลอยู่ตลอดปี

ภาพประกอบ 10-11 ธนาคารน้ำแบบใช้หิน

ภาพประกอบ 12-13 ธนาคารน้ำแบบคันดิน

ภาพประกอบ 14-15 ธนาคารน้ำแบบใช้กระสอบทราย

2.) ธนาคารน้ำแบบกิ่งถาวร มีสันฝายเป็นคอนกรีตปูทับด้วยหิน หรือทำด้วยตาข่ายเหล็กนำมาประกอบเป็นกล่อง นำหินหรือกระสอบทรายมาจัดวางในกล่องตาข่าย แล้วผูกยึดตาข่ายด้วยเหล็ก

ภาพประกอบ 16-19 ธนาคารน้ำแบบกึ่งถาวร

3.) ธนาคารน้ำแบบถาวร ใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก มีลักษณะเหมือนกับฝายน้ำล้น เหมาะกับลำห้วยที่ไม่มีน้ำ และเป็นลำห้วยหรือลำคลองที่กว้าง เพิ่มประสิทธิภาพในการกักเก็บน้ำมากขึ้น สามารถกักเก็บน้ำไม่ให้ไหลไปอย่างรวดเร็ว การทำธนาคารน้ำแบบถาวรชาวบ้านนิยมทำบริเวณที่ไม่มีความลาดชันมากนัก เพราะเน้นระยะทางและความสะดวกในการขนย้ายวัสดุ

ภาพประกอบ 20-21 ธนาคารน้ำแบบถาวร

3.3.4 ข้อควรระวังในการทำธนาคารน้ำ จากการสัมภาษณ์และสังเกตในการทำธนาคารน้ำของชาวบ้าน ผู้วิจัยสามารถสรุปข้อควรระวังในการทำธนาคารน้ำได้ดังนี้

1.) ต้องพิจารณาความสูงของฝาย โดยเฉพาะรูปแบบของธนาคารน้ำแบบถาวร (ใช้คอนกรีต) ต้องให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และขนาดของลำห้วย หากทำสูงเกินไปจะทำให้ไม่สามารถไหลได้ตามธรรมชาติ การกำหนดความสูงของฝาย จึงต้องคำนึงถึงลักษณะของน้ำให้ไหลอย่างเป็นธรรมชาติให้มากที่สุด

2.) ท่อพีวีซีที่ใช้ในการระบายน้ำของธนาคารน้ำแบบถาวร (คอนกรีตเสริมเหล็ก) ต้องมีขนาดที่เหมาะสม ถ้าท่อมีขนาดเล็กเกินไปจะทำให้ระบายน้ำได้ไม่ดี เกิดการทับถมของ

เศษใบไม้และทราย ทำให้บริเวณเหนือธนาคารน้ำต้นเงิน และเกิดการหมักหมมของเศษใบไม้ ทำให้น้ำเสียได้

3.) ต้องคำนึงถึงความแข็งแรงให้มากพอที่จะไม่เกิดการพังทลายเสียหายยามที่ฝนตกหนักและกระแสน้ำไหลแรง

4.) ควรก่อสร้างในบริเวณลำห้วยที่มีความลาดชันต่ำ

5.) วัสดุที่ใช้ในการทำธนาคารน้ำประเภทกิ่งไม้ ท่อนไม้ ที่นำมาใช้ในการสร้างจะต้องระมัดระวังใช้เฉพาะไม้ล้มขอนนอนไพรเป็นลำดับแรกก่อนที่จะใช้กิ่งไม้ ท่อนไม้ จากการตัดกิ่ง ถ้าจำเป็นให้ใช้น้อยที่สุด

6.) ควรจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่และต้องพิจารณาสภาพแวดล้อมและความรุนแรงของปัญหาในพื้นที่เป็นสำคัญ หากมีสภาพป่าที่ค่อนข้างสมบูรณ์หรือมีต้นไม้หนาแน่นความจำเป็นก็จะลดน้อยลง อาจจะสร้างบางจุดเสริมเท่านั้น

3.3.5 การเตรียมอุปกรณ์ เครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำธนาคารน้ำ ชาวบ้านจะพยายามจัดหาวัสดุที่มีอยู่ในพื้นที่ก่อนเป็นลำดับแรก หากจำเป็นจะต้องสร้างธนาคารน้ำแบบถาวร ซึ่งต้องซื้อวัสดุตามท้องตลาด โดยเฉพาะปูนซีเมนต์ เหล็ก ท่อพีวีซี การทำธนาคารน้ำในช่วงแรก ๆ ชาวบ้านจะอาศัยการเรียกรายเงินของสมาชิกในกลุ่มเพื่อซื้อวัสดุดังกล่าว ต่อมาได้มีหน่วยงานของรัฐ เช่น ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 8 สำนักงานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพัทลุง ได้ให้การสนับสนุนวัสดุในการก่อสร้างแต่ละจุด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทางกลุ่มได้เขียนโครงการเสนอไปยังหน่วยงานดังกล่าว การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ ต้องคำนึงถึงรูปแบบของธนาคารน้ำ เพราะแต่ละรูปแบบจะใช้วัสดุและอุปกรณ์แตกต่างกัน สำหรับวัสดุอุปกรณ์และเครื่องมือที่ใช้ในการทำธนาคารน้ำโดยทั่วไป ได้แก่

1.) เครื่องมือ ได้แก่ จอบ เสียม พลั่ว ขวาน พร้า ค้อน คีมผูกเหล็ก ฯลฯ

2.) วัสดุอุปกรณ์ ได้แก่ เหล็กกลม ลวดผูกเหล็ก กระจอบ เชือกฟาง ปูนซีเมนต์ หิน ทราย ท่อพีวีซี ไม้สำหรับหล่อแบบ ฯลฯ

3.3.6 ขั้นตอนการสร้างธนาคารน้ำ

1.) ปรับแต่งพื้นที่ ณ จุดที่จะทำการก่อสร้างธนาคารน้ำ

2.) ดำเนินการสร้างตัวธนาคารน้ำ ธนาคารน้ำแต่ละรูปแบบจะมีวิธีการสร้างที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับการออกแบบของคณะกรรมการในแต่ละพื้นที่

กรณีการทำธนาคารน้ำบริเวณน้ำตกท่าช้าง

น้ำตกท่าช้าง อยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด ตอนล่างของน้ำตกอยู่ในเขตหมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพิจิตร ด้านบนของน้ำตกท่าช้างล้อมรอบด้วยผืนป่าอุดมสมบูรณ์ มีลำห้วยเล็ก ๆ หลายสายไหลมารวมกันจนก่อให้เกิดน้ำตก ด้านล่างของน้ำตก ชาวบ้านได้เข้ามาแปรสภาพพื้นที่เป็นสวนยางพาราและสวนผลไม้ โดยอาศัยน้ำจากน้ำตกมาทำประปาภูเขาแจกจ่ายไปตามสวนผลไม้และบ้านเรือนในละแวกใกล้เคียง

ในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา สภาพพื้นที่บริเวณนี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว มีการเปลี่ยนพื้นที่จากป่าอุดมสมบูรณ์ไปเป็นสวนยางพาราและสวนผลไม้ ส่งผลให้ปริมาณน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติลดลง โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งลำห้วยและลำคลองบางแห่งถึงกับไม่มีน้ำอยู่เลย สอดคล้องกับคำพูดของชาวบ้านท่านหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า “ถ้าเปรียบเทียบระหว่างเมื่อก่อนสัก 10 ปีที่ผ่านมา ในช่วงหน้าแล้งน้ำที่ไหลมาจากน้ำตกไม่เคยแห้งหรือลดน้อยเท่ากับเมื่อ 4-5 ปีก่อน เนื่องจากมีการบุกรุกป่าเพื่อปลูกยางกันมากขึ้น ทำให้น้ำลดลงตามไปด้วย ชาวบ้านหลาย ๆ คนเริ่มพูดต่อกันว่า ขนาคอยุดันน้ำ กำลังจะไม่มีน้ำใช้ ส่วนคนอยู่ปลายน้ำจะทำกันอย่างไร” (เสิน เพชรทอง (สัมภาษณ์), 28 พฤษภาคม 2548) บริเวณห้วยไทร ซึ่งอยู่ใกล้กับน้ำตกท่าช้างจึงเป็นจุดแรกที่ทำธนาคารน้ำ นำโดยพระสงฆ์และสามเณรวัดตะโหมค เป็นผู้ริเริ่มดำเนินการสร้างธนาคารน้ำขึ้นมา แนวคิดในการทำธนาคารน้ำได้ขยายไปยังชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง ชาวบ้านเริ่มเห็นความสำคัญของทรัพยากรน้ำในพื้นที่ของตน ธนาคารน้ำตัวแรกในบริเวณน้ำตกท่าช้างจึงเกิดขึ้น นำโดยพระครูสุนทรกิจจานุโยค และพระครูสังฆรักษ์วิฑูยา ประจำวัดตะโหมค เป็นผู้ริเริ่มดำเนินการ โดยการพูดคุยกับคณะกรรมการสภาพานวัด และเสนอความคิดที่จะสร้างธนาคารน้ำบริเวณน้ำตกท่าช้างให้กับชาวบ้านที่ทำสวนและอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง โดยการดึงกลุ่มคนเหล่านี้เข้ามามีส่วนร่วม เพราะเป็นกลุ่มคนที่ใช้ประโยชน์จากน้ำโดยตรง และอาจจะเป็นกลุ่มคนที่คอยดูแลและจัดการทรัพยากรน้ำบริเวณพื้นที่นี้ในอนาคต

แม้ในวันแรกมีชาวบ้านเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่เข้าร่วมสำรวจพื้นที่บริเวณน้ำตกท่าช้างร่วมกับพระอาจารย์ทั้งสองรูป แต่ก็เป็นนิมิตหมายอันดีที่ชาวบ้านเริ่มให้ความร่วมมือ การสำรวจพื้นที่ดังกล่าวเป็นการสำรวจความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าและระดับน้ำ รวมถึงตรวจสอบว่าพื้นที่ใดเหมาะที่จะทำธนาคารน้ำ โดยพิจารณาจากความกว้าง ลึกและความลาดชันของลำห้วย และปริมาณน้ำที่มีอยู่ในลำห้วย หากบริเวณใดมีสภาพป่าที่ค่อนข้างสมบูรณ์หรือมีต้นไม้หนาแน่น ความจำเป็นในการสร้างธนาคารน้ำก็จะลดน้อยลง อาจสร้างบางจุดเสริมเท่านั้น หลังจากสำรวจพื้นที่เรียบร้อยแล้ว ได้มีการพูดคุยกันเพื่อคัดเลือกสถานที่สำหรับทำธนาคารน้ำ นอกจากนี้ยังได้พูดคุย

เกี่ยวกับสภาพพื้นที่ป่าต้นน้ำที่ได้ร่วมกันสำรวจ ชาวบ้านที่ได้ไปสำรวจร่วมกัน ได้สะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้น และวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่ส่งผลให้พื้นที่ป่าและปริมาณน้ำลดลง

สำหรับบริเวณที่จะสร้างธนาคารน้ำตัวแรกในพื้นที่น้ำตกท่าช้าง คือ ด้านล่างของน้ำตก บริเวณดังกล่าวจะมีลำน้ำที่ไหลมาจากน้ำตกสองสายมาบรรจบกัน ลำน้ำสายหนึ่งมีน้ำไหลอยู่น้อยมาก ชาวบ้านจึงเลือกที่จะสร้างธนาคารน้ำตรงลำน้ำที่มีน้ำน้อยกว่า เพื่อเป็นการเพิ่มปริมาณน้ำเพิ่มพันธุ์ปลา และเพิ่มความสวยงามของภูมิทัศน์เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวในอนาคต นอกจากนี้ บริเวณที่จะสร้างธนาคารน้ำดังกล่าว สามารถขนส่งวัสดุ อุปกรณ์ได้สะดวกกว่าบริเวณอื่น หลังจากคัดเลือกพื้นที่ที่จะสร้างธนาคารน้ำเรียบร้อยแล้ว จึงร่วมกันออกแบบลักษณะของธนาคารน้ำ บริเวณดังกล่าวเป็นลำน้ำค่อนข้างกว้าง แต่มีความลึกไม่มากนัก ชาวบ้านที่มาสำรวจครั้งนี้จึงตัดสินใจร่วมกันที่จะสร้างธนาคารน้ำแบบถาวร โดยใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก ใ้ท่อพีวีซีเพื่อระบายน้ำให้ไหลไปตามธรรมชาติ เมื่อสร้างเสร็จตัวธนาคารน้ำสามารถเป็นสะพานหรือทางเดินเชื่อมไปยังลำน้ำและทางเข้าน้ำตกได้สะดวกยิ่งขึ้น เมื่อออกแบบธนาคารน้ำเรียบร้อยแล้วจึงนัดวันที่จะมาสร้างธนาคารน้ำร่วมกัน และร่วมประชาสัมพันธ์กระจายข่าวให้ชาวบ้านมาช่วยกันทำธนาคารน้ำในวันที่นัดหมาย รวมไปถึงการเตรียมอาหารสำหรับถวายพระในวันที่จะสร้างธนาคารน้ำด้วย เพราะพระสงฆ์และสามเณร วัดตะโหมจะมาร่วมสร้าง และเป็นแกนนำหลักในการบริจาคปัจจัย เพื่อซื้อวัสดุ อุปกรณ์ที่จำเป็นในการสร้างธนาคารน้ำ โดยเฉพาะปูนซีเมนต์ ท่อพีวีซี เหล็ก ฯลฯ ส่วนหิน ทรายสามารถหาได้ในบริเวณที่จะสร้างธนาคารน้ำ สำหรับอุปกรณ์ที่จะใช้ในการสร้าง เช่น จอบ เสียม ขวาน พร้า ฯลฯ หากบ้านใดมีจะให้ชาวบ้านนำมาในวันที่จะสร้างธนาคารน้ำนั้นด้วย

เมื่อถึงวันนัดหมาย การประชาสัมพันธ์ของกลุ่มชาวบ้านเล็ก ๆ ค่อนข้างประสบความสำเร็จ เพราะมีชาวบ้านทั้งผู้ชาย ผู้หญิง เยาวชน และเด็ก ๆ มาร่วมกันทำหลายคน ส่วนผู้หญิงที่ไม่สามารถใช้แรงงานในการสร้างธนาคารน้ำได้ จะช่วยกันจัดเตรียมอาหารเพื่อถวายเพลและอาหารสำหรับผู้ที่ยังร่วมกันทำธนาคารน้ำ บรรยากาศในการทำธนาคารน้ำครั้งนี้เต็มไปด้วยความร่วมมือร่วมใจของทุกคน ใครมีความถนัดส่วนไหนจะเข้าไปช่วยในส่วนนั้น เช่น พวกผู้ใหญ่จะช่วยกันปรับแต่งพื้นที่ ก่อแบบ เทปูน ส่วนเด็ก ๆ ช่วยกันขนหิน ทรายหรือปูน ขึ้นอยู่กับกำลังของแต่ละคน จนกระทั่งเวลาใกล้เที่ยง เมื่อพระฉันเพลเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้เฒ่าผู้แก่เตรียมอาหารคาวหวานส่วนหนึ่งใส่ไปไม้เพื่อไหว้ทวดหัวช้าง ซึ่งเป็นเจ้าที่เจ้าทางเจ้าป่าเจ้าเขา ที่ชาวบ้านแถบนี้ให้ความเคารพมาเป็นเวลานาน เป็นการขออนุญาตในการทำธนาคารน้ำครั้งนี้ และขอขมาหากลูกหลานกระทำการใด ๆ ที่เป็นการรบกวนหรือทำสิ่งที่ไม่ถูกต้อง รวมทั้งเพื่อให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เป็นพิธีกรรมที่แสดงออกถึงความเคารพต่อธรรมชาติ สะท้อนความเชื่อที่ชาวบ้านชุมชนตะโหมคงยังปฏิบัติสืบทอดกันมาว่า หากจะกระทำการใด ๆ ในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ควรบอกกล่าวต่อ

ทวดหัวช้าง ซึ่งเป็นเจ้าที่เจ้าป่า ณ ผืนป่าแถบนี้ เพื่อป้องกันเหตุร้ายที่อาจจะเกิดขึ้นต่อตนเองและคนในชุมชน

หลังจากรับประทานอาหารร่วมกันแล้ว ทุกคนเริ่มช่วยกันทำธนาคารน้ำต่อจนกระทั่งเสร็จในเวลาเย็น ทุกวันนี้ธนาคารน้ำบริเวณน้ำตกทำช้างเกิดขึ้นอีกหลายจุด นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าและน้ำ และการเข้ามาให้การสนับสนุนของหน่วยงานต่าง ๆ ในการทำงานกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านท่านหนึ่งที่อาศัยน้ำบริเวณน้ำตกทำช้างในการประกอบอาชีพได้กล่าวไว้ว่า “การสร้างธนาคารน้ำตัวนี้ นับเป็นการจุดประกายทางความคิดให้กับชาวบ้านที่ต้องอาศัยพึ่งพาป่าและน้ำบริเวณน้ำตกทำช้าง ให้ความสำคัญของธรรมชาติมากยิ่งขึ้น เพราะพระเป็นแก่นนำทำให้พวกเราเห็น ท่านยอมสละแม่ปัจจัย (เงิน) ของท่านเองในการซื้อวัสดุต่าง ๆ ธนาคารน้ำตัวนี้จึงเป็นแรงบันดาลใจให้พวกเราได้รวมกลุ่มกัน จนเกิดชมรมอนุรักษ์น้ำตกทำช้าง มีชาวบ้านเข้าร่วมหลายคน นอกจากช่วยกันทำธนาคารน้ำแล้ว ยังช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มอีกด้วย และในวันที่ 18 เมษายนของทุกปี จะมีประเพณีวันว่างบริเวณศาลาด้านล่างของน้ำตกทำช้าง ชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงมาร่วมทำบุญกันมากมาย” (ปาน พลเพชร (สัมภาษณ์), 5 สิงหาคม 2548)

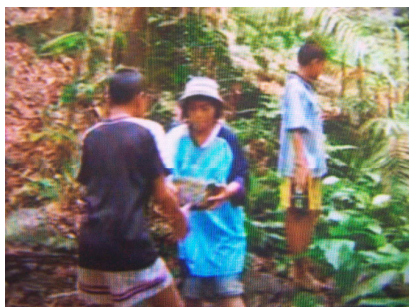
ภาพประกอบ 22-23 ชาวบ้านชุมชนตะโหมดร่วมกันทำธนาคารน้ำ

กรณีการทำธนาคารน้ำบริเวณห้วยลำตรน

ห้วยลำตรนเป็นลำห้วยขนาดเล็ก มีน้ำไหลตลอดทั้งปี เหมาะที่จะทำธนาคารน้ำแบบไม่ถาวร โดยเฉพาะแบบใช้หิน เพราะบริเวณห้วยลำตรนมีหินหลายขนาดจำนวนมาก ในวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ พระครูสังฆรักษ์วิชาญ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดตะโหมด ได้นัดกลุ่มเยาวชนของโรงเรียนประชาบำรุงประมาณ 10 คน เข้าร่วมกิจกรรมสำรวจป่าและร่วมกันทำธนาคารน้ำ กิจกรรมดังกล่าวเป็นการส่งเสริมให้เยาวชนในชุมชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองและเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ หนึ่งในกลุ่มเยาวชนได้กล่าวถึงกิจกรรมเหล่านี้ว่า “หากเข้ามา

เดินป่าด้วยตนเอง จะไม่ค่อยได้ความรู้มากนัก เพราะพวกเขาจะไม่รู้จักต้นไม้บางชนิด แต่ถ้ามากับพระอาจารย์ พระอาจารย์จะบอกเกี่ยวกับชื่อของต้นไม้ต่าง ๆ และความรู้เกี่ยวกับป่าอีกมากมาย” (ศตวรรษ จันทรเขียว (รายการโทรทัศน์: ทุ่งแสงตะวัน), 2 ตุลาคม 2547

กิจกรรมเริ่มต้นด้วยการเดินสำรวจบริเวณห้วยลำตรน เมื่อเห็นว่าบริเวณใดเหมาะที่จะทำธนาคารน้ำ เด็ก ๆ จะช่วยกันขนหินนำไปวางกั้นขวางทางน้ำ เพื่อให้ น้ำซึมไปตามซอกหิน และน้ำไหลไปตามธรรมชาติ บริเวณด้านบนของธนาคารน้ำจะมีปริมาณน้ำขังเพิ่มขึ้น ทำให้ปลาเข้ามาอาศัยในบริเวณดังกล่าวเพิ่มขึ้นตามไปด้วย พระครูสังฆรักษ์วิชาญ (รายการโทรทัศน์: ทุ่งแสงตะวัน), 2 ตุลาคม 2547 ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการทำธนาคารน้ำไว้ว่า “ ธนาคารทั่วไปเหมือนธนาคารการเงิน คือ เอาเงินไปเก็บไว้ในธนาคารแล้วค่อยทยอยให้กับผู้ที่ต้องการใช้เงิน เช่นเดียวกับธนาคารน้ำของพวกเราคือ การเก็บสะสมน้ำในลำห้วยต่าง ๆ น้ำที่ตกลงมาแต่ละปี ๆ มากมาย ถ้าเราไม่เก็บไว้ น้ำจะไหลไปหมด ฉะนั้นธนาคารน้ำ คือ การชะลอการไหลของน้ำให้ช้าที่สุด เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในอนาคต พอในห้วยไม่มีน้ำเราก็เลยเริ่มทำธนาคารน้ำตั้งแต่ปี พ.ศ.2546 ที่ห้วยรูमें ในการจัดการน้ำจะนำพระมาบ้าง ชาวบ้านบ้าง เด็ก-เยาวชนบ้าง ให้เกิดกระบวนการจัดการน้ำตลอดลำห้วยรูमेंเราทำครบทุกจุด จนเป็นที่พอใจ ” หนึ่งในเยาวชนที่ได้ช่วยในการทำธนาคารน้ำ กล่าวถึงการทำธนาคารน้ำครั้งนี้ไว้ว่า “บางทีก็มาช่วยขนหิน ขนทรายเพื่อถมกั้นน้ำ เพื่อให้ น้ำได้มีใช้และมีปลา ถ้าทำคนเดียวเสร็จช้า แต่ถ้ามาหลายคนได้เข้าแถวกันขนหิน ทำให้เสร็จเร็วขึ้น” (อภิชาติ เอกพิชัย (รายการโทรทัศน์: ทุ่งแสงตะวัน), 2 ตุลาคม 2547)

ภาพประกอบ 24-25 พระและกลุ่มเยาวชนช่วยกันทำธนาคารน้ำแบบใช้หินบริเวณห้วยลำตรน

นอกจากการทำธนาคารน้ำแล้ว จำเป็นจะต้องร่วมกันดูแลรักษาป่าควบคู่กันไป ด้วย เพราะป่าสามารถกักเก็บน้ำต้นทุนได้เป็นอย่างดี หากป่าหมดไป น้ำต้นทุนมีน้อยลงไม่สามารถกักเก็บน้ำได้นาน น้ำและป่าจึงเป็นของคู่กัน ดังที่ชาวบ้านบอกไว้ว่า “ป่าอยู่ได้กับน้ำ ถ้ามีน้ำมีป่า คนก็สามารถอยู่ได้” (สมเกียรติ ปัญญาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์) 8 กรกฎาคม 2548) สมาชิกที่เป็นคณะกรรมการในกลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำโดยส่วนใหญ่ จึงสมัครเป็นราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสทป.) ของหน่วยป้องกันรักษาป่า ได้ดำเนินการสำรวจ ดูแลรักษาป่าต้นน้ำ เพื่อป้องกันการบุกรุก

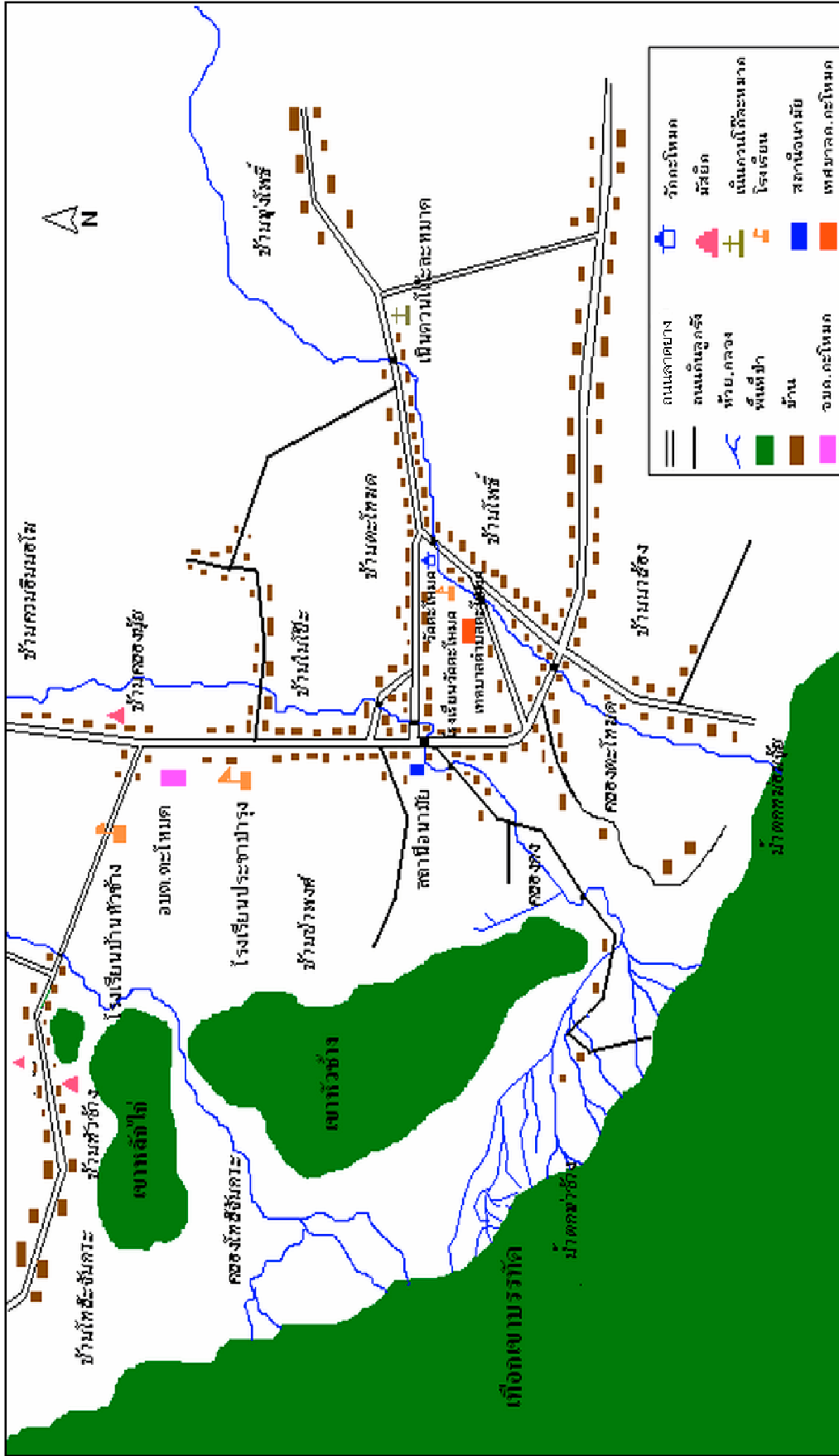
พื้นที่ป่า และการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าและสัตว์ป่า และได้จัดกิจกรรมปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ

3.4 ระบบการดูแลจัดการธนาคารน้ำ

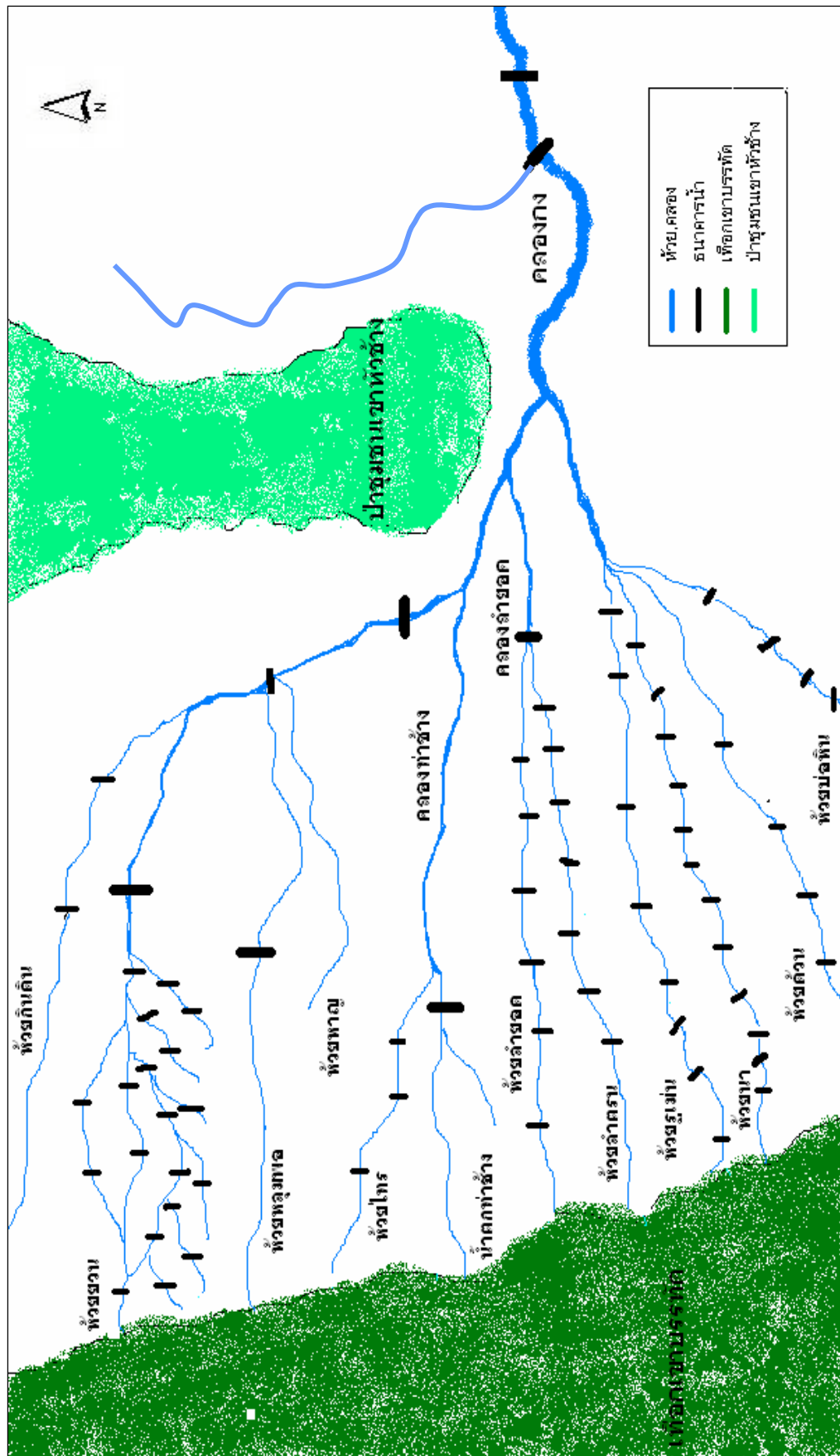
การทำธนาคารน้ำในแต่ละแห่ง ต้องอาศัยความร่วมมือและกำลังคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ดังนั้นทางสถานวัดตะโหมคจึงเป็นแกนกลางในการประสานงานเพื่อให้เกิดกลุ่มในการทำธนาคารน้ำ โดยแบ่งกลุ่มรับผิดชอบตามพื้นที่ เปิดโอกาสให้ผู้ที่อยู่ใกล้กับบริเวณลำห้วย ลำธาร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่จะทำธนาคารน้ำเข้าร่วมเป็นสมาชิก ซึ่งสะดวกต่อการดูแลและจัดการ ไม่เป็นการเพิ่มภาระในการประกอบอาชีพ แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสมัครใจของผู้เข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มด้วย โดยแต่ละกลุ่มที่ดูแลจะมีการจัดตั้งในรูปแบบของคณะกรรมการ โครงสร้างของคณะกรรมการดังกล่าว ประกอบไปด้วยประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก ประชาสัมพันธ์ ฯลฯ ต่อมากลุ่มเยาวชนของโรงเรียนประชาบำรุง ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับมัธยมในชุมชนตะโหมค ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการทำธนาคารน้ำ ปัจจุบันจึงเกิดกลุ่มต่าง ๆ ในการดูแลรับผิดชอบการทำธนาคารน้ำแต่ละพื้นที่ (ภาพประกอบ 26-27) ดังนี้

ตาราง 1 แสดงกลุ่มต่าง ๆ ที่รับผิดชอบธนาคารน้ำในแต่ละพื้นที่

ชื่อกลุ่ม	พื้นที่รับผิดชอบ
1. กลุ่มป่าชุมชนเขาหัวช้าง	คลองหัวช้าง
2. ชมรมอนุรักษ์น้ำตกท่าช้าง	น้ำตกท่าช้าง, ห้วยยาน, ห้วยไทร, ห้วยลำยอด
3. กลุ่มป่าต้นน้ำห้วยนา-ห้วยรูเม่น	ห้วยลำตรน, ห้วยนา, ห้วยรูเม่น, ห้วยควน, ห้วยบ่อหิน
4. กลุ่มป่าต้นน้ำห้วยแม	ห้วยแม
5. กลุ่มต้นหญ้า (กลุ่มเยาวชน)	ห้วยลำตรน

ภาพประกอบ 26 แผนที่แสดงชุมชนตะโหมก (สำรวจเมื่อ พ.ศ.2548)

ภาพประกอบ 27 แผนที่แสดงตำแหน่งลำห้วย, คลอง และธนาคารน้ำในพื้นที่ศึกษา (สำรวจเมื่อ พ.ศ. 2548)

1.) กลุ่มป่าชุมชนเขาหัวช้าง มีการจัดตั้งในรูปแบบคณะกรรมการป่าชุมชน มีสมาชิก 50 คน มีหน้าที่ดูแลตรวจตราสภาพป่าชุมชนเขาหัวช้าง เพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายป่า และได้ร่วมกันสร้างธนาคารน้ำบริเวณคลองหัวช้าง และได้ดำเนินการสร้างธนาคารน้ำไปแล้วในปี พ.ศ.2547-2548 10 ตัว คาดว่าจะทำเพิ่มอีก 20 ตัว

2.) ชมรมอนุรักษ์น้ำตกท่าช้าง เริ่มดำเนินการในปี 2547 มีสมาชิก 75 คน สมาชิกโดยส่วนใหญ่จะเป็นคนในพื้นที่น้ำตกท่าช้าง ภายในชมรมมีการจัดแบ่งกลุ่มผู้รับผิดชอบในแต่ละพื้นที่ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มด้วยกัน คือ

- กลุ่มน้ำตกท่าช้าง รับผิดชอบในเขตพื้นที่น้ำตกท่าช้าง และห้วยไทร
- กลุ่มห้วยยวน รับผิดชอบในเขตพื้นที่ห้วยยวน ห้วยหลุมพอและห้วยกินดิน
- กลุ่มคลองลำยอ รับผิดชอบ คลองลำยอ

ลักษณะการแบ่งกลุ่มรับผิดชอบในแต่ละพื้นที่ ผู้ที่เข้ามารับผิดชอบในแต่ละกลุ่มจะเป็นคนที่อาศัยและประกอบอาชีพในพื้นที่นั้น ๆ อยู่ก่อนแล้ว เป็นผู้ที่ใช้ประโยชน์จากน้ำและป่าต้นน้ำมาก่อน การดึงชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำแทนเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทำให้ลดการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำ นับว่าเป็นการตรวจสอบการบุกรุกและลักลอบตัดไม้ระหว่างชาวบ้านที่เป็นสมาชิกด้วยกันเอง

กิจกรรมที่ทางชมรมอนุรักษ์น้ำตกท่าช้างร่วมกันทำ คือ การทำธนาคารน้ำ ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2547 – 2548 ดำเนินการสร้างไปแล้ว 100 ตัว คาดว่าจะทำเพิ่มอีก นอกจากนี้มีการดูแลรักษาพื้นที่ป่าต้นน้ำ การตกแต่งภูมิทัศน์ของน้ำตกท่าช้าง จัดกิจกรรมปลูกป่าระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ และในวันที่ 18 เมษายน ของทุกปี จะมีประเพณีวันว่าง ณ ศาลาบริเวณน้ำตกท่าช้าง ชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงทั้งผู้สูงอายุ เด็ก คนวัยทำงาน มาร่วมทำบุญและพูดคุยในประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3.) กลุ่มป่าต้นน้ำห้วยนา-ห้วยรูเม่น ดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2546 มีสมาชิก 25 คน ชาวบ้านที่เข้าร่วมเป็นสมาชิก ส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่หรือพื้นที่ใกล้เคียง ได้ร่วมกันทำธนาคารน้ำและดูแลรักษาป่าในพื้นที่ป่าต้นน้ำ

4.) กลุ่มป่าต้นน้ำห้วยแม เป็นกลุ่มที่เพิ่งเริ่มจัดตั้ง ในปี พ.ศ. 2548 ได้ร่วมกันทำธนาคารน้ำมาแล้ว 5 ตัว คาดว่าจะทำเพิ่มอีก 20 ตัว

5.) กลุ่มต้นหญ้า เป็นกลุ่มเยาวชนจากโรงเรียนประชารัฐ ได้รวมตัวกันในการทำกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการทำธนาคารน้ำ ซึ่งทำมาแล้วหลายตัวด้วยกัน กลุ่มต้นหญ้าได้ผ่านกิจกรรมอบรมด้านสิ่งแวดล้อมมาแล้วหลายครั้ง เป็นกลุ่มที่มีโครงสร้างคณะกรรมการและ

ระบบการทำงานที่ชัดเจน โดยอยู่ในการดูแลควบคุมของอาจารย์และพระครูสังฆรักษ์วิชาญ ปสนุนจิตโต ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดตะโหมดเป็นที่ปรึกษา

การจัดตั้งกลุ่มดูแลจัดการธนาคารน้ำในพื้นที่ต่าง ๆ ของชุมชนตะโหมดดังกล่าว แต่ละกลุ่มยังมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ จัดประชุมกลุ่ม จัดเวทีเรียนรู้แลกเปลี่ยนกับหน่วยงานต่าง ๆ ศึกษาดูงาน เป็นวิทยากรในการทำธนาคารน้ำให้กับพื้นที่อื่น รมรงค์สร้างความสำเร็จให้กับชาวบ้านตลอดลำน้ำ ตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ เพื่อให้ชาวบ้านโดยทั่วไปได้เห็นความสำคัญของการทำธนาคารน้ำและให้เห็นความสำคัญของทรัพยากรน้ำและการจัดการ สร้างจิตสำนึกในการช่วยกันประหยัดน้ำมากยิ่งขึ้น และได้ร่วมกันกำหนดกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากธนาคารน้ำ

3.5 กฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมด

สมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ที่ทำธนาคารน้ำและชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากธนาคารน้ำ ได้ร่วมกันกำหนดกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากธนาคารน้ำ รายละเอียดมีดังนี้

- 1.) ห้ามปล่อยน้ำเสีย โดยเฉพาะน้ำเสียจากการทำยางแผ่นลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ
- 2.) หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีในการกำจัดวัชพืช ควรหันมาใช้เครื่องตัดหญ้าแทนสารเคมี โดยเฉพาะในสวนผลไม้และสวนยางพาราที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ
- 3.) หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมี ควรหันมาสนใจการทำเกษตรอินทรีย์
- 4.) งดการจับปลาบริเวณธนาคารน้ำในช่วงฤดูวางไข่
- 5.) หลีกเลี่ยงการจับปลาขนาดเล็ก หรือปลาที่มีขนาดไม่เหมาะสม ในบริเวณธนาคารน้ำ
- 6.) กรณีที่ต้องการจับกบบริเวณธนาคารน้ำ หากเสร็จภารกิจแล้ว ช่วยกันดูแลธนาคารน้ำให้เหมือนสภาพเดิมด้วย (เนื่องจากการจับกบบริเวณธนาคารน้ำ จะต้องปล่อยน้ำออกจากตัวธนาคาร เพื่อต้องการล่อกบให้ออกมาเล่นน้ำที่ปล่อยออกมาตามท่อ เมื่อเสร็จภารกิจและไม่ได้ปิดท่อน้ำให้เหมือนเดิม จะทำให้ไม่สามารถกักน้ำในบริเวณนั้นได้)
- 7.) ในช่วงหน้าแล้ง จะมีการกำหนดวันให้ชาวสวนที่ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติได้ใช้น้ำอย่างเหมาะสม ซึ่งจะร่วมกันกำหนดข้อตกลงในหน้าแล้งทุกปี
- 8.) คราวเรือนที่อยู่ในละแวกเดียวกัน ควรใช้ท่อน้ำร่วมกัน เพื่อลดค่าใช้จ่ายและประหยัดน้ำ
- 9.) ควรรีบน้ำอย่างประหยัด และก่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด
- 10.) ควรช่วยกันดูแลรักษาธนาคารน้ำ

การจัดสรรน้ำและร่วมกันกำหนดกฎกติกาดังกล่าว เกิดขึ้นได้ด้วยความร่วมมือของชาวบ้าน ชาวบ้านได้ดำเนินการตามกฎกติกาดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง การจัดการเช่นนี้ได้ เป็นเพราะชุมชนตะโหมดเป็นชุมชนแบบเครือญาติ ลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจึงมีความใกล้ชิดกัน ความผูกพันแบบเครือญาติจึงทำให้ลดความขัดแย้งในการใช้น้ำ มีการพูดคุยกันอย่างเปิดใจ และมีลักษณะพึ่งพากันมากกว่าต่างคนต่างอยู่ เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นต่างยื่นมือให้ความช่วยเหลือกัน ลักษณะดังกล่าวนับเป็นวัฒนธรรมชุมชนที่มีลักษณะเด่นของชุมชนตะโหมด ส่งผลให้กระบวนการจัดสรรน้ำและการทำธนาการน้ำของชุมชนตะโหมดมีประสิทธิภาพ และได้รับความร่วมมือจากชุมชน

3.6 หน่วยงานที่เข้ามามีส่วนร่วมและให้การสนับสนุนในการทำธนาการน้ำ

การทำธนาการน้ำต้องอาศัยแรงกายแรงใจ การสละเวลา และงบประมาณในการทำ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายหน่วยงาน หลายองค์กรและกลุ่มต่าง ๆ สามารถจัดแบ่งหน่วยงานที่เข้ามามีส่วนร่วมและให้การสนับสนุนในการทำธนาการน้ำของชุมชนตะโหมดได้ 2 ประเภท ดังนี้

3.6.1 หน่วยงานภายในชุมชน ได้แก่ วัด สถานานวัดตะโหมด ชมรมไม้ผล โรงเรียนประชาบำรุง โรงเรียนวัดตะโหมด องค์กรบริหารส่วนตำบลตะโหมด เทศบาลตำบลตะโหมด ฯลฯ

3.6.2 หน่วยงานภายนอกชุมชน ได้เข้ามาให้การสนับสนุนทั้งด้านความรู้วิชาการและด้านงบประมาณในการทำธนาการน้ำ ทำให้รูปแบบในการทำธนาการน้ำปรับเปลี่ยนเป็นแบบถาวรมากยิ่งขึ้น โดยใช้คอนกรีตเสริมเหล็กและท่อพีวีซี ทำให้เพิ่มความสามารถในการกักเก็บน้ำ ซึ่งหน่วยงานที่ให้การสนับสนุน ได้แก่

1.) หน่วยจัดการต้นน้ำคลองบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ให้การสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณ ข้อมูลวิชาการและการให้ความร่วมมือในกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้น

2.) สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพัทลุง สนับสนุนทั้งด้านงบประมาณในการทำธนาการน้ำ ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และช่วยประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ในการทำกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งทางคณะกรรมการสถานานวัดตะโหมดได้จัดทำโครงการเสนอไปยังสำนักงานและได้รับการอนุมัติและการสนับสนุนงบประมาณในการสร้างธนาการน้ำ ณ บริเวณน้ำตกทำซ้าง 1 จุด

3.) หน่วยป้องกันรักษาป่าแม่จริ จังหวัดพัทลุง สนับสนุนด้านความรู้และจัดเวทีอบรมราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต ให้กับชาวบ้านที่เข้ารับการอบรม นอกจากนี้ได้

ร่วมในกิจกรรมการปลูกป่าที่ชาวบ้านจัดขึ้น เช่น ในวันที่ 11 สิงหาคม 2548 ชาวบ้านชุมชนตะโหมด นักเรียน เจ้าหน้าที่หน่วยป้องกันรักษาป่าแม่ขริ เจ้าหน้าที่ตำรวจตระเวนชายแดน เจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัดและชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียง ร่วมกันจัดกิจกรรมปลูกป่าเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบรมราชินีนาถ ณ พื้นที่ป่าที่มีการบุกรุกแผ้วถางในเขตป่าห้วยนาและห้วยรุมน เพื่อต้องการฟื้นฟูป่าแถบนี้ให้กลับมาเหมือนเดิมและป้องกันการบุกรุกเพิ่มเติมในอนาคต

4.) ส่วนประสานและบริหารจัดการกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 8 กรมทรัพยากรน้ำ ให้การสนับสนุนด้านการพัฒนาและบรรจุความรู้เรื่องน้ำในหลักสูตรทุกระดับการศึกษา เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกให้ประชาชนเห็นคุณค่าของน้ำ และมุ่งให้ความสำคัญในการปลูกจิตสำนึกและสร้างเครือข่ายในกลุ่มนักเรียนทั้งที่อยู่ในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ และได้ประยุกต์รูปแบบธนาคารน้ำแบบต่าง ๆ ที่ราคาถูกและใช้เวลาสร้างน้อย ให้ชุมชนตะโหมดได้ไปก่อสร้าง ซึ่งโครงการที่ได้ดำเนินการไปแล้ว คือ โครงการฝึกอบรมเสริมสร้างขีดความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อฝึกปฏิบัติก่อสร้างฝาย ณ ชุมชนตะโหมด โดยมีนักเรียนโรงเรียนประชารัฐ และชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรม ในวันที่ 20 เมษายน 2548 กิจกรรมในช่วงเช้าจัดขึ้น ณ วัดตะโหมด กลุ่มชาวบ้านและนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรม โดยมีเจ้าหน้าที่จะทำการศึกษาการสร้างธนาคารน้ำแบบกึ่งถาวรแบบใช้ดาข่ายเหล็กนำมาประกอบเป็นกล่อง นำหินหรือกระสอบทรายมาจัดวางในกล่องดาข่าย แล้วผูกยึดดาข่ายด้วยเหล็กอีกครึ่งหนึ่ง ส่วนในช่วงบ่ายชาวบ้าน นักเรียนและเจ้าหน้าที่เดินทางไปยังห้วยหลุมพอ และได้สร้างธนาคารน้ำแบบใช้ดาข่ายเหล็กร่วมกัน โดยอาศัยความรู้ที่ได้ผ่านการอบรมมาจากช่วงเช้า

3.7 ผลที่ได้รับจากการทำธนาคารน้ำ

จากการสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ที่ทำธนาคารน้ำและประชาชนที่ใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติที่ไหลมาจากธนาคารน้ำ ทำให้ทราบว่า ก่อนที่จะมีการสร้างธนาคารน้ำ ในช่วงหน้าแล้งปริมาณน้ำในลำห้วย ลำคลองลดลงจำนวนมาก ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่มีอาชีพเกษตร ทั้งทำสวนผลไม้ ปลูกผัก และสวนยางพารา ซึ่งนับวันปริมาณน้ำเริ่มลดลงไปเรื่อย ๆ เวียงศักดิ์ วรศรี (สัมภาษณ์), 7 สิงหาคม 2548 หนึ่งในคณะกรรมการชมรมอนุรักษ์น้ำตกทำซ้างได้สะท้อนให้ฟังว่า “ในอดีตชาวบ้านได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติแถบนี้ทั้งน้ำทั้งป่ามานาน จากเดิมธรรมชาติสมบูรณ์ ต่างคนต่างก็ใช้ประโยชน์ ปัจจุบันสภาพทรัพยากรธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปในทางลบ เริ่มประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำ และพวกเราเห็นว่าพระเป็นผู้ริเริ่มในการจัดการน้ำ ชาวบ้านเริ่มเห็นผลที่เกิดขึ้น จึงเริ่มรวมตัวกันลุกขึ้นมาทำธนาคารน้ำกันมากขึ้น”

ผลที่เกิดขึ้นจากการทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมด ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ประโยชน์ทางตรงที่ได้รับ คือ ทำให้ปริมาณน้ำในลำห้วย ลำธาร ลำคลองมีเพิ่มขึ้นจากเดิม และมีน้ำตลอดทั้งปี โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้งทำให้ชาวบ้านมีน้ำใช้อย่างเพียงพอในการอุปโภค บริโภค และการเกษตร เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาทะเลชนิดต่าง ๆ และเป็นการฟื้นฟู

ระบบนิเวศ ส่งผลให้พื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ เพราะต้นไม้ต้องการน้ำในการหล่อเลี้ยงลำต้น ก่อให้เกิดความชุ่มชื้นต่อดิน เมื่อพื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ส่งผลให้เป็นแหล่งอาศัยอันอุดมสมบูรณ์ของสัตว์ป่าหลากหลายพันธุ์ สามารถกักเก็บตะกอนไม่ให้ไปทับถมลำคลองตอนล่าง และสามารถป้องกันน้ำท่วมในช่วงหน้าฝนได้ ปาน พลเพชร (บรรยาย), 5 สิงหาคม 2548 คณะกรรมการชมรมอนุรักษ์น้ำตกท่าช้าง ได้กล่าวถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการทำธนาคารน้ำให้กับกลุ่มผู้มาดูงานจากจังหวัดตรังฟังว่า “ปกติตามสายห้วย สายเตราะจะไม่ค่อยมีน้ำ พอพวกเราเริ่มทำธนาคารน้ำ น้ำเริ่มมีเพิ่มขึ้นและไหลอยู่ตลอดเวลา ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อกันและป่าไม้ ปลาก็สามารถอยู่ได้ ได้ประโยชน์หลายอย่างด้วยกัน สิ่งที่สำคัญของการทำธนาคารน้ำ คือ ต้องทำด้วยใจ เพราะบางครั้งต้องขนหินขนปูนแบกขึ้นไปบนที่สูงและลาดชัน ดังนั้นการทำธนาคารน้ำต้องช่วยกันดูแลจัดการป่าไปพร้อม ๆ กันด้วย จึงจะได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ นอกจากนี้การทำธนาคารน้ำที่ผ่านมาทำให้พวกเราได้เรียนรู้ว่า เมื่อผ่านพ้นช่วงหน้าฝนไปแล้ว หากธนาคารน้ำตัวใดไม่มีดินและทรายมาทับถม แสดงว่าบริเวณนั้นมีป่าที่อุดมสมบูรณ์ คอยดักตะกอนไม่ให้มาทับถมสายห้วยและคลอง”

ส่วนประโยชน์ที่เกิดขึ้นทางอ้อม คือ ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่และประกอบอาชีพในพื้นที่รอยต่อระหว่างเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัดกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ได้เห็นความสำคัญและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำและดูแลรักษาทรัพยากรป่าต้นน้ำและสัตว์ป่า ก่อให้เกิดความรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ และเกิดความตระหนักในการอนุรักษ์มากยิ่งขึ้น ส่งผลให้ปริมาณการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำบริเวณเทือกเขาบรรทัดลดลง รวมถึงการลักลอบตัดไม้และการล่าสัตว์ป่าลดลงตามไปด้วย นอกจากนี้ยังเป็นต้นทุนในการรักษาแรงใจของคนในชุมชนให้เห็นความสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและนำไปสู่การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน และคนภายนอกชุมชนที่เข้ามาท่องเที่ยวและศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโฮมด ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน รวมทั้งก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชนและภายนอกชุมชน สร้างความสัมพันธ์อันดี จนเกิดเครือข่ายในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นพลังในการพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน ผลที่เกิดขึ้นดังกล่าวนับว่าเป็นดอกเบี๋ยอันเกิดจากการทำธนาคารน้ำที่ชาวบ้านได้รับในปัจจุบันและอนาคต

3.8 ปัญหาและอุปสรรคในการทำธนาคารน้ำ

ปัญหาและอุปสรรคในการทำธนาคารน้ำที่สำคัญ คือ ยังขาดงบประมาณในการจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ สำหรับทำธนาคารน้ำโดยเฉพาะธนาคารน้ำแบบถาวร

3.9 ทักษะของประชาชนที่ใช้ประโยชน์จากธนาคารน้ำ

เมื่อการทำธนาคารน้ำเริ่มดำเนินการ ชาวบ้านโดยทั่วไปยังไม่เห็นผลที่เกิดขึ้น และยังไม่รับทราบและเข้าใจถึงจุดมุ่งหมายในการทำธนาคารน้ำ ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์และคาดการณ์ล่วงหน้าว่า การสร้างธนาคารน้ำจะส่งผลให้บริเวณที่ทำเกิดน้ำเน่าเสีย และเกิดการตื่นเงินของลำห้วย นอกจากนี้การทำธนาคารน้ำถือเป็นการกักน้ำให้อยู่เฉพาะบริเวณต้นน้ำ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ปลายน้ำไม่สามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติได้ดั้งเดิม

หลังจากการทำธนาคารน้ำบริเวณห้วยป่าทร ห้วยลำตรน ห้วยรูเม่น ผ่านไปประมาณ 1 ปี ชาวบ้านส่วนใหญ่ของชุมชนตะโหมดเริ่มเห็นผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการทำธนาคารน้ำ เพราะเมื่อถึงช่วงฤดูแล้งปริมาณน้ำในลำห้วยที่ทำธนาคารน้ำมีน้ำหลงเหลืออยู่ หากเปรียบเทียบในช่วงก่อนทำธนาคารน้ำ ในลำห้วยเหล่านั้นจะไม่มีน้ำเลย ชาวบ้านบางส่วนโดยเฉพาะชาวบ้านที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำและใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติ จึงเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการทำธนาคารน้ำ เกิดกลุ่มต่าง ๆ เพิ่มขึ้น สำหรับชาวบ้านในชุมชนตะโหมดส่วนใหญ่จะรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำธนาคารน้ำอย่างต่อเนื่อง

3.10 แนวทางการจัดการธนาคารน้ำในอนาคต

จากการประชุมร่วมกันของสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ที่ทำธนาคารน้ำ เพื่อต้องการหาแนวทางการจัดการธนาคารน้ำในอนาคต ที่ประชุมได้กล่าวถึงกิจกรรมที่จะร่วมกันทำเพิ่มเติม คือ การสร้างสวนป่าบริเวณริมห้วย ปลูกพืชชุ่มน้ำ ได้แก่ ผักกูด สละ สาคุ พืชสมุนไพร ปล่อยปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติ และทำป้ายรณรงค์ต่าง ๆ นอกจากนี้จะขยายแนวความคิดและการทำธนาคารน้ำไปยังพื้นที่อื่น ๆ ตามแนวเทือกเขาบรรทัดได้แก่ พื้นที่ใน ตำบลอื่น ๆ ของอำเภอตะโหมด อำเภอกงหรา อำเภอศรีบรรพต อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง

ส่วนกลุ่ม/องค์กรที่จะเข้ามาดูแลจัดการในอนาคต ทางคณะกรรมการที่ดำเนินการในปัจจุบัน คาดหวังไว้ว่าจะให้กลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นทายาท ให้เป็นผู้สืบทอดความคิดและกระบวนการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นทั้งการจัดทำธนาคารน้ำ การดูแลรักษาพื้นที่ป่าต้นน้ำ รวมถึงสัตว์ป่า

สำหรับหน่วยงานต่าง ๆ ที่ชาวบ้านต้องการให้สนับสนุนในอนาคต ได้แก่ หน่วยงานราชการทั้งองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง สนับสนุนทั้งในด้านงบประมาณ วัสดุสิ่งของ รวมไปถึงข้อมูลด้านวิชาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้านดิน น้ำ และป่า

4. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

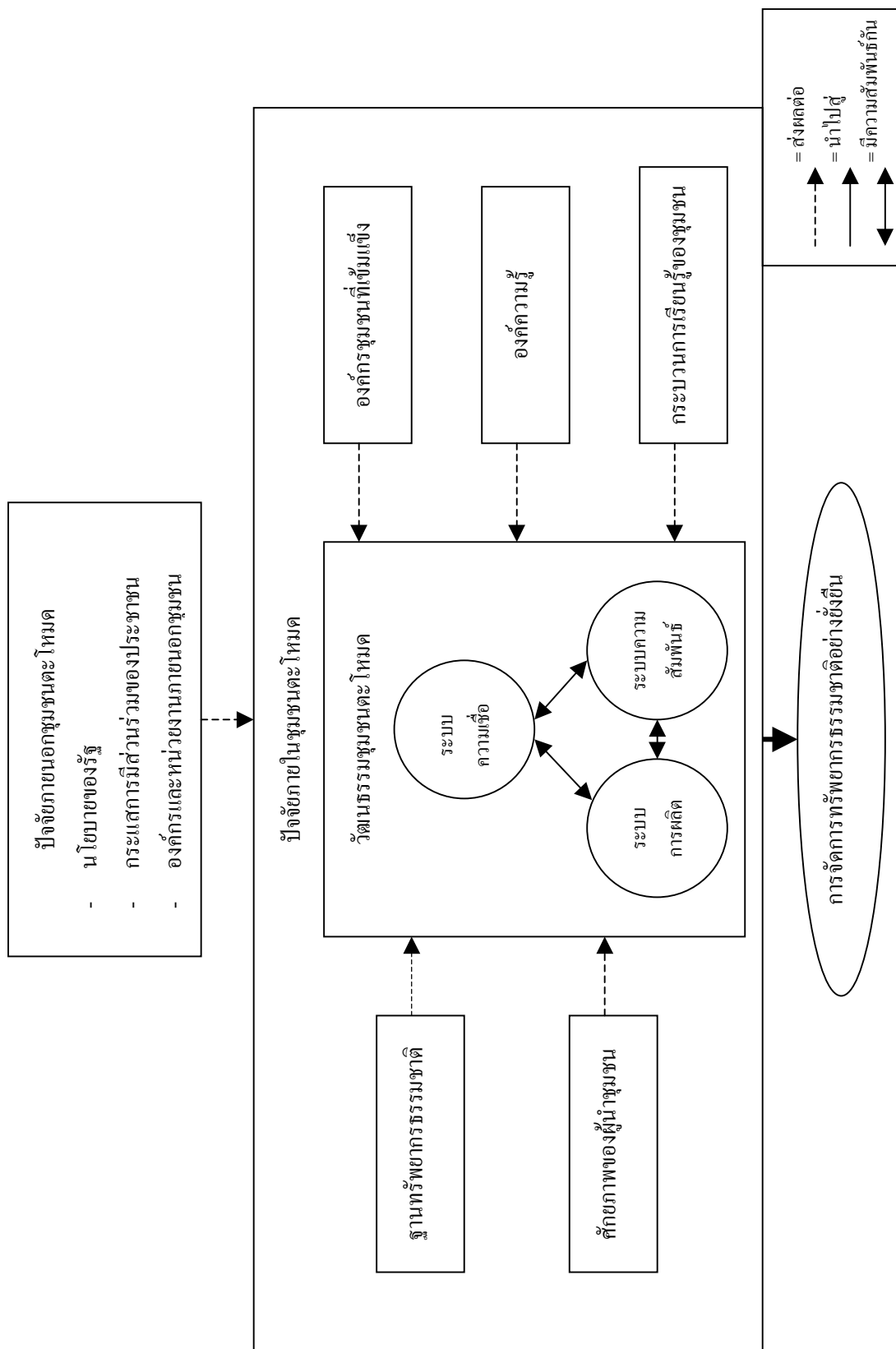
จากการศึกษาพบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน มีอยู่ด้วยกันสองกลุ่ม คือ ปัจจัยภายนอกชุมชนและปัจจัยภายในชุมชน (ภาพประกอบ 28)

4.1 ปัจจัยภายนอกชุมชน

การวิเคราะห์ถึงปัจจัยภายนอกชุมชน ที่ส่งผลต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น จะศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้มองเห็นภาพของชุมชนตะโหนดที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างระดับประเทศ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากนโยบายรัฐ การเข้ามาของระบบทุนนิยม กระแสการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการเข้ามาขององค์กรและหน่วยงานภายนอก ปัจจัยภายนอกชุมชนดังกล่าวมีผลต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันของชุมชนตะโหนด

4.1.1 นโยบายของรัฐ

นโยบายของรัฐนับว่าเป็นปัจจัยระดับโครงสร้าง มีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนทุกพื้นที่ของประเทศไทย แม้ในชุมชนตะโหนดเองได้รับการเปลี่ยนแปลงจากนโยบายของภาครัฐอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นนโยบายในการจัดการทรัพยากรของภาครัฐ และนโยบายการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งทั้งสองนโยบายหลักดังกล่าวที่รัฐได้ดำเนินการมา เพื่อให้สอดคล้องกับระบบทุนนิยมโลก ให้เป็นไปตามกระแสของแนวทางการพัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ การวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกอันเกี่ยวกับนโยบายของรัฐ จึงวิเคราะห์นโยบายสองส่วนด้วยกัน คือ นโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและนโยบายการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ภาพประกอบ 28 แสดงปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

4.1.1.1 นโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐยังไม่มีนโยบายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเด่นชัดมากนัก ชาวบ้านตะโหมดสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าและแหล่งน้ำต่าง ๆ ได้อย่างเสรี สามารถเข้าไปบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและทำกินเท่าที่กำลังความสามารถของตนมีอยู่ สำหรับชาวบ้านแล้วสิทธิเหนือที่ดินที่พวกเขาจับจองหรือบุกเบิกไว้กับการใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้นเป็นสิ่งเดียวกัน ใครก็ตามที่เข้าไปจับจองแต่ไม่ใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้น ย่อมไม่อาจอ้างสิทธิ์ครอบครองได้ ดังนั้นสิทธิในการครอบครองที่ดินยังเป็นแบบหลวม ๆ และถูกควบคุมโดยชุมชน นอกจากนี้ชาวบ้านกับป่าจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และให้ความเคารพและนอบน้อมต่อผืนป่าสูงมาก จึงเกิดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สำนักในบุญคุณและข่าเกรงต่อผืนป่า การเข้าถึงหรือใช้ประโยชน์จากป่าจึงถูกควบคุมโดยความเชื่อเหล่านี้ด้วย

ในรอบสี่สิบปีที่ผ่านมาได้มีการพัฒนาระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์อย่างรวดเร็ว เพื่อให้ทันกับกระแสของระบบทุนนิยมโลก วัตถุประสงค์ที่สำคัญในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจดังกล่าวได้แก่ ดิน น้ำ และป่า ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน ในขณะเดียวกันสิทธิของชาวบ้านตะโหมดซึ่งเป็นผู้ใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เนื่องด้วยรัฐเริ่มใช้พระราชบัญญัติป่าไม้ (พ.ศ.2502) และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ (พ.ศ. 2517) กำหนดให้ป่าเทือกเขาบรรทัด ซึ่งรวมถึงพื้นที่ป่าในเขตตำบลตะโหมดเป็นป่าสงวนด้วยเหตุผลว่า ป่าไม้แห่งนี้มีไม้ชนิดดีมีค่าเป็นปริมาณมาก เช่น ไม้ยาง ยุง สยา ตะเคียน ฯลฯ เหมาะสมที่จะสงวนไว้เพื่อให้มีไม้ไว้ใช้ตลอดไป อันจะเป็นประโยชน์มากกว่าที่จะปล่อยให้แผ้วถางลงเป็นที่เพาะปลูก หรือเพื่อกิจการอย่างอื่นจึงสมควรจัดการสงวนป่าแห่งนี้ไว้ เพื่อประโยชน์แห่งรัฐและประชาชน (พระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า อ้างถึงใน คำวินิจฉัย นวลสนอง, 2541 : 26-27) ชาวบ้านตะโหมดเริ่มเห็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนกับผืนป่าซึ่งแตกต่างไปจากเดิม โดยมีกฎระเบียบจากภายนอกมากำหนด ชาวบ้านเริ่มรับรู้ว่ารรัฐไม่ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าอีกต่อไป หากมีการบุกเบิกป่าก็จะกลายเป็นผู้บุกรุกและทำผิดกฎหมาย พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้แยกคนออกจากป่าอย่างชัดเจน รัฐได้ผูกขาดสิทธิในการจัดการป่า ทำให้ชาวบ้านสับสนและขาดความมั่นคงในการถือครองที่ดิน เนื่องจากการแบ่งเขตระหว่างพื้นที่ป่าสงวนกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านไม่ชัดเจน การประกาศเขตป่าสงวนดังกล่าวทับที่ดินทำกินของชาวบ้าน ซึ่งได้ใช้ประกอบอาชีพมาเป็นเวลานาน ภายใต้ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐดังกล่าว ส่งผลให้ชาวบ้านและชุมชนสูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากรและถูกเอารัดเอาเปรียบ

ในช่วงปี พ.ศ.2509-2513 รัฐบาลได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนเข้ามาสัมปทานป่าในเขตพื้นที่บ้านตะโหมด พื้นที่ป่าที่รัฐบาลอนุญาตให้บริษัทเอกชนได้รับสัมปทานเป็นบริเวณป่าที่ชาวบ้านเรียกว่า ป่าห้วยยวน ซึ่งมีอยู่ 2 แปลง นับว่าเป็นปรากฏการณ์ครั้งใหญ่ที่สุดที่ดินไม้ถูกโค่นและถูกขนย้ายออกจากป่า ต่อมาในปี พ.ศ. 2518 รัฐบาลได้ออกประกาศเป็นพระราชกฤษฎีกากำหนดบริเวณที่ดินป่าเขาบรรทัด ซึ่งรวมถึงพื้นที่ป่าในเขตตำบลตะโหมดให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า (คำนวณ นवलสนอง, 2541 : 27-28) ดังนั้น ป่าเทือกเขาบรรทัดในเขตตำบลตะโหมด นอกจากเป็นเขตป่าสงวนแล้ว ก็ยังเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าด้วย การเข้าไปใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยชุมชน จึงเป็นไปได้ยากยิ่ง

นอกจากนี้ นโยบายของรัฐในการจัดการทรัพยากรน้ำ ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนของคนในชุมชนตะโหมด ให้ถูกนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งนโยบายของรัฐในการจัดการทรัพยากรน้ำนั้น เกิดขึ้นมาจากความต้องการของภาครัฐในการจัดการน้ำภายใต้ต้นนโยบายที่เน้นประสิทธิภาพ และการเพิ่มปริมาณน้ำให้เพียงพอต่อความต้องการเพื่อหล่อเลี้ยงการผลิตเชิงพาณิชย์ ส่งผลให้เกิดความต้องการใช้น้ำเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และเป็นเหตุผลทำให้รัฐเข้ามาบริหารจัดการโดยการสร้างระบบชลประทาน การสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ขึ้นมา นโยบายการจัดการทรัพยากรน้ำของภาครัฐดังกล่าว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการน้ำของชุมชนอย่างมีนัยสำคัญ แต่เดิมชุมชนเคยมีสิทธิ์และอำนาจตัดสินใจในการจัดการน้ำ แต่เมื่อรัฐเข้ามาแทรกแซงโดยนำเอารูปแบบการจัดการแบบใหม่เข้าไปแทนที่ ทำให้กระบวนการตัดสินใจทั้งหมดขึ้นอยู่กับเจ้าหน้าที่ของรัฐและเกิดการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการทรัพยากรเข้ามาแทนที่ระบบกระจายอำนาจ (อุไรวรรณ ดันกิมหยง, 2536)

การสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำได้ถูกนำเสนอด้วยสื่อของรัฐให้กลายเป็นสัญลักษณ์ในการพัฒนาความเจริญให้กับประเทศชาติในด้านต่าง ๆ มากขึ้นจนเห็นได้ชัด หน่วยงานของรัฐนำเสนอภาพของเขื่อนว่ามีประโยชน์มากมายมหาศาล ทั้งในด้านของการชลประทานเพื่อเพิ่มผลผลิตของภาคเกษตรในฤดูแล้ง การผลิตไฟฟ้าพลังน้ำซึ่งเป็นพลังงานราคาถูก การช่วยบรรเทาอุทกภัยในฤดูน้ำหลาก การเป็นแหล่งสำรองน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคและการคมนาคม เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ อีกทั้งยังมีประโยชน์ในด้านของการประมง การเจือจางน้ำเสียและการผลักดันน้ำเค็ม เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2543 : 123)

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงแล้วผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อน ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อประชาชนที่อาศัยในพื้นที่สร้างเขื่อนและรอบพื้นที่เขื่อน ก่อให้เกิดความสูญเสียพื้นดินบางส่วนที่จมหายไปพร้อมกับป่าไม้และแร่ธาตุ เขื่อนยังเป็นตัวการก่อให้เกิดการพังทลายของดิน และสร้างแรงกดดันให้ชาวบ้านหาที่ทำกินแห่งใหม่ จนก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา

อีกมากมาย จากผลกระทบดังกล่าว กระแสการคัดค้านเขื่อนขยายวงกว้างขึ้นเรื่อย ๆ จนทำให้ชาวบ้านทั่วประเทศได้รับทราบข้อเท็จจริงต่าง ๆ อย่างมากมายเกี่ยวกับนโยบายการจัดการน้ำของรัฐ โดยเฉพาะคนในชุมชนตะโหมดได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้าง ซึ่งในปัจจุบันกำลังดำเนินการอยู่

โครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้าง (อันเนื่องมาจากพระราชดำริ) เป็นโครงการที่ต้องการช่วยเหลือพื้นที่เพาะปลูกในเขตโครงการชลประทานตามพระราชดำริ ได้แก่ พื้นที่เพาะปลูกในเขตโครงการชลประทานท่าเขียดจำนวน 100,000 ไร่ และลดอันตรายจากอุทกภัยด้วยโดยพื้นที่ของโครงการอยู่ในพื้นที่หมู่ 2 และหมู่ 9 ของตำบลตะโหมด ซึ่งสำนักงานชลประทานที่ 12 ในฐานะผู้รับผิดชอบโครงการวางแผนที่จะใช้พื้นที่บางส่วนของป่าสงวนแห่งชาติเขาหัวช้าง เขาตีนป่า เขาหลักไก่อ และเขาพระ และที่ดินทำกินของชาวบ้านบางส่วนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลตะโหมดก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ โดยมีพื้นที่ใช้งานในโครงการทั้งหมดดังนี้

พื้นที่กักเก็บน้ำ	2,700	ไร่
ปริมาณน้ำที่ระดับกักเก็บ	30	ล้านลูกบาศก์เมตร
ระดับน้ำสูงสุด	+66.22	เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง
ระดับน้ำกักเก็บ	+64.50	เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง
ระดับสันเขื่อน	+68.50	เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง
พื้นที่ตั้งสำนักงานโครงการ	150	ไร่

(<http://www.thai.net.th/th16/HOUCHANG.htm>)

ปัจจุบันโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้างมีความคืบหน้า คือ มีการสร้างถนนเข้าพื้นที่โครงการและมีการดำเนินการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำไปบ้างแล้ว ท่ามกลางความไม่เห็นด้วยของชาวบ้านชุมชนตะโหมด โดยชาวบ้านมีความกังวลว่าหากมีการก่อสร้างโครงการดังกล่าวจริง จะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน และชาวบ้านจะต้องสูญเสียที่ดินทำกินจากการเวนคืน และจะถูกน้ำท่วม นอกจากนี้จะต้องสูญเสียพื้นที่ป่าชุมชนเขาหัวช้าง เนื่องจากป่าแห่งนี้เป็นแหล่งเรียนรู้ของนักเรียน นักศึกษา นักวิจัยและนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อีกทั้งชาวบ้านมีความผูกพันอยู่กับป่า หากมีการสร้างอ่างเก็บน้ำจะทำให้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนล่มสลาย จึงถือได้ว่า โครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้าง เป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งต่อการดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน (สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์), 8 กรกฎาคม 2548)

ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้นทำให้ชาวบ้านในชุมชนตะโหมด โดยการนำของสถานาวัดตะโหมดมองเห็นผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อชุมชนภายหลังจากการสร้างอ่างเก็บน้ำ ชาว

บ้านจึงมีความเคลื่อนไหวและมีความมุ่งมั่นต่อการทำธนาคารน้ำ เพื่อจะได้มีแหล่งกักเก็บน้ำทางเลือกโดยที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตชุมชน และเพื่อพิสูจน์ให้ภาครัฐเห็นว่า ชุมชนตะโหมคมมีศักยภาพในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติและไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องก่อสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำขนาดใหญ่ เพียงแค่ทำในจุดเล็ก ๆ ก็สามารถรักษาน้ำไว้ได้และมีไว้ใช้อย่างพอเพียง โดยที่ทรัพยากรธรรมชาติไม่ถูกทำลาย

4.1.1.2 นโยบายการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีส่วนสำคัญที่ทำให้ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นระบบการผลิต การคมนาคม การศึกษา รวมไปถึงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของไทย ประเทศไทยมีบทบาทสำคัญในการกำหนดสาระสำคัญและทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ผลสะท้อนจากนักคิดและนักวิชาการในแวดวงต่าง ๆ ได้ให้ข้อคิดและคำวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับผลที่เกิดขึ้น จากการดำเนินงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่รัฐให้ความสำคัญกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นอันดับแรก โดยเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจภาคเมือง ภายใต้อำนาจขับเคลื่อนของวิสาหกิจเอกชน บทบาทของรัฐ คือ พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อสนับสนุนและรองรับการเจริญเติบโต ได้แก่ การคมนาคม พลังงาน ขลประทาน และสนับสนุนนักลงทุนทั้งในและต่างประเทศ ซึ่งวัตถุประสงค์ที่ป้อนให้กับการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมที่สำคัญ คือ ทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ชุมชนต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย เพราะรัฐให้ความสำคัญกับการพัฒนาเกษตรกรรมเพื่อการส่งออก โดยส่งเสริมเทคโนโลยีใหม่ ๆ ด้านเมล็ดพันธุ์ เครื่องจักรและสารเคมี สิ่งเหล่านี้เข้ามาทดแทนวิถีปฏิบัติเดิมของท้องถิ่น นอกจากนี้รัฐยังสนับสนุนให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวแทนการทำเกษตรแบบผสมผสานแบบดั้งเดิม ผลก็คือ ชาวบ้านเริ่มติดขัดกับตลาดโดยการผลิตสินค้าประเภทพืชและสัตว์เศรษฐกิจเพื่อป้อนตลาดเป็นสำคัญ ในขณะเดียวกันต้องแบกรับความเสี่ยงจากตลาดมากขึ้นด้วย การให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองและความมั่นคงของชาติทำให้เป้าหมายอื่น ๆ เช่น การมีส่วนร่วม ความสมดุล การปกป้องสิ่งแวดล้อมและความเสมอภาคถูกละเลยโดยนโยบายของรัฐ

จากการดำเนินงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยให้ความสำคัญด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ก่อให้เกิดการขยายตัวของภาคเมืองอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ภาคการเกษตรในชนบทถูกลดความสำคัญ เศรษฐกิจภาคเมืองดึงดูดคนหนุ่มสาวจากชุมชนท้องถิ่นไปทำงานในโรงงาน ทำให้เกิดความรู้สึกว่าเมืองเป็นใหญ่และชนบทเป็นรอง ก่อให้เกิดการขยายช่องว่างทางรายได้และทางวัฒนธรรมตลอดจนวิถีชีวิตมากยิ่งขึ้น

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาทางสังคม เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน รวมไปถึงปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐในการทับซ้อนที่ดินทำกินของชาวบ้านกับแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ การสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้าง และความอ่อนแอของหน่วยงานภาครัฐในการดูแลและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้ชุมชนตะโหมดจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและร่วมกันหาทางออกเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น นโยบายของรัฐจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ชุมชนตะโหมดได้นำวัฒนธรรมชุมชนมาปรับใช้ในการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านได้อาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมมาปรับเปลี่ยนรูปแบบในการจัดการน้ำ จนเกิดธนาคารน้ำ ในขณะที่เดียวกันคนในชุมชนได้รวมตัวกันเกิดเป็นองค์กรชุมชน เพื่อประสานงานและเจรจาต่อรองกับหน่วยงานของรัฐ และยืนยันให้รัฐเห็นว่าชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ด้วยตนเอง

4.1.2 กระแสการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การดำเนินนโยบายของภาครัฐ ที่มุ่งให้ความสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาอย่างมากมาย โดยเฉพาะปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการชุมนุมประท้วงของชุมชนรากหญ้า องค์กรพัฒนาเอกชน วรรณรงค์ขององค์กรประชาธิปไตย และความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจจากนักวิชาการ ได้สร้างแรงกดดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกรอบกติกาทางการเมืองและทิศทางนโยบายการพัฒนา ส่งผลให้ประชาชนเกิดความตื่นตัวในกระแสการมีส่วนร่วม ประกอบกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ได้กดดันให้ภาครัฐเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนและท้องถิ่นมีบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นมากขึ้น ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ได้บัญญัติรับรองการมีส่วนร่วมของประชาชนไทย โดยเฉพาะกรณีของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในมาตรา 79 “รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุง รักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุง รักษาและคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน”

นอกจากนั้น รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังมีบทบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ในมาตรา 46 “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและ

มีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

รัฐธรรมนูญฉบับนี้ สนับสนุนแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ซึ่งถือเป็นกระบวนการที่สำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เนื่องจากเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการคิดค้นปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหา ร่วมในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและที่มาของปัญหา ร่วมในการเลือกวิธีการวางแผนร่วมกันในการแก้ปัญหา ร่วมกันในการดำเนินงานตามแผน ร่วมในการประเมินผล วิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคและปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดผลสำเร็จในการพัฒนา และหมายถึง การเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีพลังของประชาชนในการตัดสินใจ กำหนดความต้องการของชุมชน ตัดสินใจใช้ทรัพยากร ซึ่งหมายถึงสิทธิของประชาชนต่อการตัดสินใจนโยบายที่เกี่ยวกับการจัดสรร (allocation) และการใช้ประโยชน์ (utilization) ของทรัพยากรเพื่อการผลิตให้สนองต่อคนส่วนใหญ่ในชุมชนได้อย่างทั่วถึงและยุติธรรม รวมทั้งการตัดสินใจในระดับต่าง ๆ ในการจัดการบริหารทางการเมือง เพื่อกำหนดความต้องการในชุมชน โดยผ่านองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งที่จะเป็นหลักประกันว่าจะสามารถแสวงหาทางเลือกหรือเสนอข้อเรียกร้อง เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของชุมชน และเป็นผู้มีบทบาทหลักในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม (กมรรัตน์ สุธรรม, 2545 : 3-4)

โดยปกติชาวบ้านในชุมชนตะโหนดมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนมาตั้งแต่อดีต ทั้งจากประเพณีประจำปี ประเพณีทางศาสนา รวมถึงกิจกรรมเพื่องานพัฒนาในชุมชน ซึ่งมีการรวมตัวกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดปีและทุกปี ในการร่วมกันทำกิจกรรม ชาวบ้านได้เรียนรู้ในการประสาน จัดการและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น จนสามารถประยุกต์ใช้ความรู้ ความชำนาญที่ได้รับไปใช้ในการทำงานที่เป็นกิจกรรมขององค์กรชุมชนหรือสถานวัดตะโหนด ที่ตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาในด้านต่าง ๆ รวมถึงด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงมีชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่สถานวัดดำเนินการ ทั้งมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ร่วมกันคิดค้นแก้ปัญหา วางแผนและดำเนินการร่วมกัน จนสามารถแสวงหาทางเลือกและเสนอข้อเรียกร้องเพื่อปกป้องสิทธิชุมชนและผลประโยชน์ของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่ได้บัญญัติรับรองการมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น จึงเป็นปัจจัยเสริมที่สำคัญและเป็นแรงสนับสนุนให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เกิดกำลังใจและความมั่นใจในบทบาทการมีส่วนร่วมของตนเองมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะบทบาทการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนทั้งป่า ดินและน้ำ ปัจจุบันชาวบ้านต้องต่อสู้มากยิ่งขึ้น เพื่อปกป้องทรัพยากรท้องถิ่นจาก

นโยบายรัฐและองค์กรภายนอกที่เข้ามาเพื่อตั้งทรัพยากรไปจากชุมชน แต่เมื่อมีรัฐธรรมนูญฉบับนี้รองรับ ทำให้ชาวบ้านที่เป็นคณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ มีความเชื่อมั่นในการทำงาน นอกจากนี้ยังเป็นแรงผลักดันในการเพิ่มกระแสนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมอย่างเต็มที่ ได้เห็นความสำคัญและเต็มใจในการมีส่วนร่วมต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาชุมชนในด้านอื่น ๆ โดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนให้เกิดประสิทธิภาพในการดำเนินงานมากยิ่งขึ้น

4.1.3 การเข้ามาขององค์กรและหน่วยงานภายนอก

เมื่อมีการจัดตั้งสถานีวิจัยตะโหมด ซึ่งเป็นองค์กรชุมชนที่สำคัญของคนตะโหมด ทำให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ในขณะเดียวกันชุมชนได้ประสานไปยังองค์กรทั้งของรัฐและเอกชนในการประชาสัมพันธ์และเชิญเข้าร่วมในกิจกรรมที่ทางสถานีวิจัยจัดขึ้นเป็นประจำ จนทำให้ชุมชนตะโหมดเป็นที่รู้จักขององค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ โดยผ่านกิจกรรมของชุมชน ทำให้องค์กรและหน่วยงานจากหลายพื้นที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนตะโหมด โดยเฉพาะประเด็นของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ องค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ เหล่านี้มีมาอย่างหลากหลาย ทั้งหน่วยงานภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา สื่อมวลชน รวมไปถึงองค์กรชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ ด้วย ซึ่งการวิเคราะห์ปัจจัยในประเด็นนี้ จะพิจารณาเกี่ยวกับองค์กรและหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาหลังจากมีการจัดตั้งสถานีวิจัยตะโหมด ในปี พ.ศ.2538 จนถึงปัจจุบัน จากการสังเกต สัมภาษณ์ และศึกษาข้อมูลจากสมุดเยี่ยมของสถานีวิจัยตะโหมด พบว่าในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีองค์กรเข้ามา มีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนในเรื่องที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในหลายลักษณะด้วยกัน คือ การทำวิจัย การเข้ามาทำกิจกรรมและโครงการ และการเข้ามาศึกษาดูงาน ซึ่งองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามามีดังนี้

4.1.3.1 หน่วยงานของรัฐ มีทั้งเข้ามาในลักษณะของการทำโครงการและกิจกรรม ได้แก่

- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ได้จัดทำโครงการนำร่องเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยสำนักงานนโยบายและสิ่งแวดล้อมได้รับงบประมาณให้มีการจัดทำโครงการนำร่องในปีงบประมาณ 2545 และชุมชนตะโหมดในฐานะเป็นพื้นที่ต้นน้ำได้รับคัดเลือกให้เป็นหนึ่งในพื้นที่นำร่องภายใต้โครงการการจัดการป่าชุมชนตะโหมด และชุมชนยังได้รับงบประมาณสนับสนุนในการทำธนาคารน้ำในปี 2546

- ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 8 กรมทรัพยากรน้ำ ได้ให้การสนับสนุนด้านการพัฒนาและปลูกจิตสำนึกให้

ประชาชนและนักเรียนในชุมชนตะโหมดได้เห็นคุณค่าของน้ำ และได้ประยุกต์รูปแบบธนาคารน้ำแบบต่าง ๆ ที่ราคาถูกและใช้เวลาสร้างน้อย ให้ชุมชนตะโหมดไปก่อสร้าง โครงการที่ได้ดำเนินการไปแล้วในปี 2548 คือ โครงการฝึกอบรมเสริมสร้างขีดความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อฝึกปฏิบัติก่อสร้างฝาย ณ ชุมชนตะโหมด โดยมีนักเรียนโรงเรียนประชาบำรุง และชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรม

- หน่วยจัดการต้นน้ำคลองบางแก้ว จังหวัดพัทลุง มีส่วนในการสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณ ข้อมูลวิชาการและการให้ความร่วมมือในกิจกรรมปลูกป่าที่ชุมชนจัดขึ้นเป็นประจำ

- สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพัทลุง เข้ามาให้การสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณ ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และช่วยประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ในการทำกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนในปี 2547 - 2548

- หน่วยป้องกันรักษาป่าแม่ขรี อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง สนับสนุนในด้านความรู้และจัดเวทื่อบรมอาสาสมัครพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต ให้กับชาวบ้านที่เข้ารับการอบรม นอกจากนี้ได้ร่วมในกิจกรรมการปลูกป่าที่ชาวบ้านจัดขึ้นทุกครั้ง

- กรมป่าไม้ โดยศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 15 สังกัดสำนักงานป่าไม้เขตสงขลา ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดตั้งป่าชุมชน เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานภาครัฐและประชาชนที่อาศัยในเขตพื้นที่อนุรักษ์ โดยส่งเสริมให้ชุมชนจัดตั้งองค์กร เพื่อทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าไม้ในพื้นที่ของชุมชนตะโหมด ตั้งแต่ปี 2542 จนถึงปัจจุบัน

- ศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการ พัฒนาชุมชนเขตที่ 9 จังหวัดยะลา โดยการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้เข้ามาศึกษาเรื่อง การเสริมสร้างความเข้มแข็งประชาคมตำบลตะโหมด เพื่อกำหนดมาตรฐานการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2544 – มีนาคม 2545

4.1.3.2 สถาบันการศึกษา ชุมชนตะโหมดนับเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ ทั้งในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและด้านการพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชน ทำให้สถาบันการศึกษาส่งนักเรียน นักศึกษาเข้ามาเรียนรู้ ทัศนศึกษาดูงาน ทำวิจัยและเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับชุมชน ซึ่งสถาบันการศึกษาที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนตะโหมด มีดังนี้

- มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มีทั้งคณะอาจารย์และนักศึกษาที่เข้ามาในชุมชนเพื่อศึกษาดูงาน จัดกิจกรรม ทำวิจัยและทำวิทยานิพนธ์ในหลายประเด็นด้วยกัน เช่น การมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนกับโรงเรียนในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับป่าชุมชนเขาหัวช้าง การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การพัฒนาป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียน

รู้และการประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของป่าชุมชนเขาหัวช้าง นอกจากนี้ยังมีการจัดค่ายเยาวชน เพื่อสิ่งแวดล้อมให้กับนักเรียนในชุมชนตะโหมคด้วย

- มหาวิทยาลัยทักษิณ มีทั้งอาจารย์และนักศึกษาเข้ามาทำวิจัยและศึกษาชุมชนตะโหมค
- มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีนักศึกษาเข้ามาทำวิทยานิพนธ์ในประเด็นของทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโหมค

4.1.3.3 องค์กรชุมชน มีชาวบ้านหลายชุมชนด้วยกันที่เข้ามาศึกษาดูงานกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนตะโหมค โดยเฉพาะการจัดทำป่าชุมชนและธนาคารน้ำ เป็นประเด็นที่องค์กรชุมชนในพื้นที่อื่นให้ความสนใจ องค์กรชุมชนที่เข้ามาดูงานในชุมชนตะโหมค ได้แก่ ผู้นำชุมชนจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดชุมพร คณะลูกเสือชาวบ้าน จังหวัดสระแก้ว แกนนำชาวบ้านตำบลกรุงชิง จังหวัดนครศรีธรรมราช แกนนำชาวบ้านในพื้นที่ป่าสาकुและพื้นที่ป่าเทือกเขาบรรทัด จังหวัดตรัง ภายใต้การนำของสมาคมหยาดฝน ฯลฯ

4.1.3.4 สื่อมวลชน ได้แก่ สื่อโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ วิทยุ นิตยสารและเว็บไซต์ ได้เข้ามาบันทึกข้อมูลเพื่อนำเสนอกิจกรรมและการดำเนินงานของสถานีวิจัยตะโหมค ทั้งในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงวิถีชีวิตและประเพณีวัฒนธรรมชุมชน เช่น รายการโทรทัศน์ ลานบ้านลานเมือง ทูงแสงตะวัน คนหวงแผ่นดิน เป็นต้น

การเข้ามาขององค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น เป็นบทพิสูจน์ให้เห็นว่า กิจกรรมที่ชุมชนกำลังดำเนินการ โดยเฉพาะในประเด็นของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้รับความสนใจ การยอมรับและการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ ของหน่วยงานและองค์กรภายนอก สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญ ก่อให้เกิดกำลังใจ ความรู้ใหม่ ๆ ความร่วมมือจากคนในชุมชนมากขึ้น และที่สำคัญทำให้ชุมชนมีความมั่นใจในการดำเนินกิจกรรมบนฐานวัฒนธรรมชุมชนของตนเองมากยิ่งขึ้น

4.2 ปัจจัยภายในชุมชน

ปัจจัยภายในชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนตะโหมคได้เรียนรู้ในการนำวัฒนธรรมชุมชนของตนมาใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันได้เป็นอย่างดี จากการวิจัยในครั้งนี้สรุปได้ว่า ปัจจัยภายในชุมชน ประกอบด้วย ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ศักยภาพของผู้นำชุมชน องค์กรชุมชนที่เข้มแข็งและองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งรายละเอียดมีดังนี้

4.2.1 ฐานทรัพยากรธรรมชาติ

ชุมชนตะโหนดเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณป่าเทือกเขาบรรทัด พื้นที่ดังกล่าวเป็นป่าต้นน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ ชุมชนได้อาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติของป่าต้นน้ำเหล่านี้มาอย่างยาวนานในการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรป่าไม้ สายน้ำและสัตว์ป่า ก่อให้เกิดความรัก ผูกพันและห่วงแหนทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ เกิดการสั่งสมเป็นภูมิปัญญาและองค์ความรู้เกี่ยวกับป่า อาหาร ยาสมุนไพร เมื่อเวลาผ่านไปนโยบายของรัฐและแผนพัฒนาต่าง ๆ ที่มุ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญ ส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวและการใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ ในการผลิต รวมไปถึงการเข้ามาของระบบชลประทานและโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ มีส่วนสำคัญที่ผลักดันให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมและมีปริมาณลดลง การเปลี่ยนแปลงฐานทรัพยากรธรรมชาติ จึงส่งผลให้ชุมชนต้องสูญเสียอำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของตนเอง

ในขณะที่คนจำนวนมากยังต้องอาศัยอยู่ในท้องถิ่นและมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ เมื่อเกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ มีส่วนผลักดันให้ชุมชนยิ่งตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติมากยิ่งขึ้น เนื่องจากชุมชนยังต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ และป่า เพราะเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของชุมชน จึงได้ร่วมกันปกป้องและจัดการทรัพยากรธรรมชาติในรูปของ “ธนาคารน้ำ” “ป่าชุมชน” และการหันกลับมาทำ “เกษตรผสมผสาน” เพื่อเป็นบทพิสูจน์ให้สังคมเห็นว่า ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรได้ด้วยวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง

4.2.2 ศักยภาพของผู้นำชุมชน

ชุมชนตะโหนด เป็นชุมชนที่มีประวัติก่อตั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา นับเป็นชุมชนเก่าแก่ชุมชนหนึ่งที่สามารถสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชนในปัจจุบันได้อย่างชัดเจน การที่ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ในปัจจุบัน จำเป็นต้องมีการจัดการภายในชุมชนในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม การเมือง ทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในทุกสถานการณ์ กระบวนการจัดการภายในชุมชนจึงต้องมีผู้นำชุมชนคอยเป็นผู้นำทางและริเริ่ม คิดค้นหาแนวทางในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ทุกยุคทุกสมัย ชุมชนตะโหนดจึงมีผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ โดยเฉพาะผู้นำธรรมชาติมีมาตั้งแต่อดีต ส่วนใหญ่จะเป็นผู้อาวุโส ซึ่งเป็นที่เคารพและได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้าน รวมไปถึงผู้นำทางศาสนา คือ พระเจ้าอาวาสวัดตะโหนดและโต๊ะอิหม่าม ผู้นำเหล่านี้เป็นบุคคลที่มีศักยภาพ มีความรู้ความสามารถในการพัฒนาชุมชน ในขณะเดียวกันยังเป็นที่พึ่งและเป็นผู้นำทางด้านจิตใจให้กับชาวบ้านเสมอมา จนกระทั่งทางรัฐส่วนกลางได้กำหนดให้มีการปกครองส่วนภูมิภาค จึงมีการเลือกตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

อย่างเป็นทางการ อย่างไรก็ตามบทบาทของผู้นำธรรมชาติ โดยเฉพาะผู้นำที่เป็นพระและฆราวาสยังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนเกือบทุกด้าน และยังเป็นที่เคารพและชาวบ้านให้การยอมรับในปัจจุบัน

จากการวิจัยในครั้งนี้พบว่า บทบาทและศักยภาพของผู้นำชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งเสริมและผลักดันให้เกิดการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน และดำรงอยู่ได้บนฐานวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง ศักยภาพของผู้นำชุมชนที่สำคัญที่สุด คือ การเป็นผู้จุดประกายและกระตุ้นชุมชนให้เห็นถึงคุณค่าดั้งเดิมของความเป็นชุมชน ภายใต้อิทธิพลต่าง ๆ จากภายนอกที่รุมเร้าเข้ามาอย่างมากมาย และต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการถูกกลืนด้วยอำนาจของรัฐและระบบทุนนิยม ชุมชนตะโหมดยังสามารถดำรงอยู่บนฐานวัฒนธรรมชุมชนค่อนข้างสูง และยังสามารถต่อสู้กับวัฒนธรรมบริโภคนิยมของเมืองได้ในระดับหนึ่ง แม้ว่าชาวบ้านบางส่วนจะถูกกลืนด้วยระบบทุนและบริโภคนิยมในปัจจุบัน แต่ระบบคุณค่าดั้งเดิมก็ยังคงดำรงอยู่ ด้วยความพยายามของผู้นำและผู้อาวุโสในชุมชนตะโหมด เพื่อที่จะแสวงหาและปรับประยุกต์วัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม ให้เหมาะสมเข้ากับยุคสมัยใหม่ได้อย่างลงตัว ด้วยการนำมาสอดแทรกเข้ากับกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม กิจกรรมในวันสำคัญต่าง ๆ เช่น การแสดงย้อนยุคในวันสงกรานต์ งานทำบุญสองศาสนา รวมไปถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะการทำธนาคารน้ำ พระสงฆ์ซึ่งเป็นแกนนำสำคัญได้ใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ หลักศาสนาและความเชื่อในการรื้อรัดให้ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมการทำธนาคารน้ำ จนก่อให้เกิดธนาคารน้ำและกลุ่มต่าง ๆ ในการดูแลจัดการทุกลำน้ำในชุมชนตะโหมด

ด้วยชุมชนตะโหมดมีผู้นำที่มีศักยภาพ และส่วนใหญ่เป็นผู้นำตามธรรมชาติ ประกอบด้วยพระสงฆ์ โตะอิหม่ามและชาวบ้านซึ่งเป็นแกนนำที่มีทุกวัยในชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความเสียสละต่อส่วนรวม มีความเมตตากรุณา นำเคารพและเชื่อถือ และมีความซื่อสัตย์และที่สำคัญเป็นที่เคารพและยอมรับของผู้คนในชุมชน ก่อให้เกิดความศรัทธาและเป็นศูนย์กลางทางจิตใจของคนในชุมชนให้เกิดความรู้สึกที่จะร่วมแรงร่วมใจในกิจกรรมส่วนรวมให้ประสบความสำเร็จได้ ซึ่งกลุ่มผู้นำดังกล่าวมีส่วนผลักดันให้เกิดสถานวัดตะโหมด ก่อให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ตามมามากมายจนถึงปัจจุบัน

4.2.3 องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง

องค์กรชุมชน นับเป็นสถาบันประเภทหนึ่งที่จะดำรงคงอยู่ได้ยาวนาน จำเป็นต้องมีศักยภาพในการปรับเปลี่ยนตนเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป เพื่อให้สามารถทำหน้าที่ตอบสนองต่อความต้องการใหม่ๆ ของชุมชนและคนในสังคม ปัจจุบันได้มีการย้อนกลับไปพัฒนา

และฟื้นฟูองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นสถาบันเก่าแก่ของชุมชนที่เคยมีบทบาทและหน้าที่มาตั้งแต่อดีต เพื่อแก้ไขปัญหาคือเป็นผลจากการพัฒนาที่ผิดพลาด และสามารถนำมาใช้เป็นทางออกร่วมกันในการแก้ปัญหาในหลายกรณี การแก้ไขปัญหาคือโดยอาศัยแนวทางขององค์กรชุมชน ได้พิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ว่า แม้แต่ภายใต้สถานการณ์แบบใหม่ แนวทางนี้ก็จะเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ค่อนข้างได้ผลแน่นอนและมีประสิทธิภาพ

องค์กรชุมชนที่ปรากฏอยู่ในชุมชนตะโหมด นับเป็นสถาบันเก่าแก่ที่อยู่คู่ชุมชนมาอย่างยาวนาน แม้ในอดีตการรวมตัวกันของคนในชุมชนจะมีรูปแบบเป็นองค์กรชุมชนที่ไม่ชัดเจนมากนัก กิจกรรมที่ดำเนินการ มักเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานบุญ ประเพณีและกิจกรรมเพื่องานพัฒนาในชุมชน เช่น การร่วมกันก่อสร้างศาลา โรงเรียน ถนนหนทาง เป็นต้น การรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการเพื่อร่วมกันทำกิจกรรมด้านสังคมดังกล่าว ถือเป็นพัฒนาการที่สำคัญในการก่อเกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งในปัจจุบัน

ด้วยสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ก่อให้เกิดปัจจัยที่ส่งผลให้การปรับเปลี่ยนขององค์กรชุมชนมีรูปแบบที่ชัดเจนมากขึ้น ผลกระทบจากการพัฒนา ก่อให้เกิดปัญหาสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ รวมไปถึงกระแสการมีส่วนร่วม ส่งผลให้ชุมชนต่าง ๆ ล้วนต้องหันมาพึ่งตนเอง มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นทางการมากยิ่งขึ้น เพื่อต้องการสร้างฐานพลังอำนาจชุมชนในการต่อรองกับอำนาจภายนอก ซึ่งนับวันมีกระแสรุนแรงมากยิ่งขึ้น ให้สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

ประกอบกับชุมชนตะโหมดมีรากฐานทางวัฒนธรรมมั่นคง ด้วยลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีระบบการผลิตที่ยั่งยืน และยังมีการสืบทอดระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อไปยังคนรุ่นใหม่ ผลิตซ้ำและผลิตใหม่ เพื่อปรับปรุงเสริมแต่งให้สอดคล้องตามยุคสมัยและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป มีการปรับใช้สิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาให้สอดคล้องกับยุคสมัยใหม่ โดยการอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนารูปแบบ วิธีการของประเพณี หรือพิธีกรรมใหม่ ๆ ขึ้นมา ซึ่งบางครั้งยังคงคุณค่าที่สะท้อนเนื้อหาอันแท้จริงของชาวบ้านลงไปในแต่ละกิจกรรม สิ่งเหล่านี้นับเป็นปัจจัยเสริมซึ่งกันและกัน นำไปสู่การสร้างองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง

สถานานวัดตะโหมด เป็นองค์กรชุมชนที่นับว่าเข้มแข็งของคนในชุมชนตะโหมดเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปของหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ สถานานวัดตะโหมดเกิดจากการที่วัดตะโหมดเป็นศูนย์รวมพลังศรัทธาของชาวชุมชนตะโหมดมาอย่างยาวนาน อีกทั้งท่านพระครูอุทิศกิจจาทรได้ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านจึงใช้วัดเป็นจุดศูนย์กลางในการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นศูนย์รวมการระดมทุนต่าง ๆ เพื่อนำมาพัฒนาชุมชน และวัด

ตะโหมดยังเคยเป็นสถานที่ใกล้เคียงข้อพิพาทหลายคู่กรณี กิจกรรมต่าง ๆ ได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง สมาชิกในชุมชนจึงรวมตัวกันเพื่อจัดตั้งองค์กรชุมชนให้มีรูปแบบและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น โดยได้จัดตั้งสภาลานวัดตะโหมดยืนอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2538 ภายในสภาลานวัดตะโหมด ประกอบไปด้วยผู้คนหลากหลายวัยและอาชีพ กระจายอยู่ทุกหมู่บ้านของตำบลตะโหมด ประกอบด้วยพระสงฆ์ ผู้นำอาวุโส แกนนำวัยผู้ใหญ่ แกนนำวัยหนุ่มสาวและกลุ่มเด็กและเยาวชน นอกจากนี้สภาลานวัดตะโหมดยังเป็นต้นกำเนิดในการเกิดกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนอย่างหลากหลาย ซึ่งสอดคล้องกับการดำเนินงานทั้ง 4 ด้านของสภาลานวัดตะโหมด ก่อให้เกิดเครือข่ายของชุมชนที่เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

ตาราง 2 แสดงกลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับสภาลานวัดตะโหมด

กิจกรรมและการดำเนินงานของสภาลานวัด ฯ	กลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับสภาลานวัด
1. <u>ด้านสังคม</u> มุ่งหวังให้ประชาชนมีสุขภาพอนามัยที่ดี สามารถเข้าถึงบริการของรัฐได้มากขึ้น มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีน้ำสะอาดเพื่อใช้อุปโภค-บริโภคอย่างเพียงพอตลอดปี เยาวชนมีการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นและปลอดภัยจากยาเสพติดทุกประเภท โดยเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมพัฒนาและแก้ไขปัญหาและมีการประกาศเกียรติคุณครอบครัวตัวอย่างทุกปี	<ul style="list-style-type: none"> - เทศบาลตำบลตะโหมด - องค์กรบริหารส่วนตำบลตะโหมด - กรรมการชุมชน - ดำรวจชุมชน - กลุ่มผู้สูงอายุ - กลุ่มเยาวชนบ้านตะโหมด - สถานีอนามัยตำบลตะโหมด
2. <u>ด้านการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม</u> มุ่งหวังจะส่งเสริมและพัฒนาศิลปะ วัฒนธรรม เอกลักษณ์ของท้องถิ่นและเสริมสร้างความรู้และจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟู โดยมุ่งหวังจะพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น จัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมและจัดกิจกรรมตามวันสำคัญทางศาสนาและประเพณีไทย	<ul style="list-style-type: none"> - วัดตะโหมด - มัสยิด - โรงเรียนประชาบำรุง - โรงเรียนวัดตะโหมด - ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านตะโหมด - กลุ่มพุทธบุตร
3. <u>ด้านเศรษฐกิจ</u> มุ่งหวังจะส่งเสริมให้มีการประกอบอาชีพที่เป็นไปตามฤดูกาล มีศูนย์ส่งเสริมอาชีพในชุมชน มีการรวมกลุ่มเพื่อออมทรัพย์และระดมทุน และมีธุรกิจชุมชน	<ul style="list-style-type: none"> - กลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมด - ชมรมไม้ผลบ้านตะโหมด - กลุ่มแม่บ้านตะโหมด - กลุ่มออมทรัพย์

กิจกรรมและการดำเนินงานของสถานวัด ฯ	กลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับสถานวัด
<p>4. ด้านทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว มุ่งหวังจะส่งเสริมและปลูกฝังจิตสำนึกให้ชุมชนรู้คุณค่าและรักทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น จัดภูมิทัศน์ของชุมชนให้สวยงามโดยริเริ่มจากการดูแลบ้านของตนให้ถูกสุขลักษณะและสวยงาม ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จัดโครงการคืนต้นไม้สู่ป่า โครงการป่าชุมชนเขาหัวช้าง โครงการธนาคารน้ำ และจัดการดูแลทรัพยากรดิน</p>	<ul style="list-style-type: none"> - กลุ่มธนาคารน้ำ ได้แก่ ชมรมอนุรักษ์น้ำตกท่าช้าง กลุ่มป่าต้นน้ำห้วยนา-ห้วยธรม่น กลุ่มป่าต้นน้ำห้วยแม กลุ่มต้นหญ้า - คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง - อาสาสมัครพิทักษ์ป่าเขาบรรทัดหน่วยรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบ้านตะโหมด - ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชนรอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด

จะเห็นได้ว่า สถานวัดตะโหมด เป็นองค์กรชุมชนหนึ่งที่มีความเข้มแข็ง เป็นกุญแจสำคัญของการพัฒนาที่จะนำชุมชนไปสู่เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อมที่ดี รวมไปถึงความสามารถขององค์กรชุมชนในการแสวงหาและดึงฐานวัฒนธรรมชุมชนมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันได้ โดยเฉพาะการสร้างกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้กับชุมชน อย่างกรณีของการทำธนาคารน้ำ ชุมชนได้ปรับใช้และสอดแทรกวัฒนธรรมชุมชนในกระบวนการทำธนาคารน้ำ เช่น การขอความร่วมมือในการสร้างธนาคารน้ำ ต้องอาศัยทั้งกำลังคนและกำลังทรัพย์ ด้วยความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ทำให้การออกปากช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นไปได้ไปอย่างง่ายดาย อีกทั้งการแสดงออกด้วยความเคารพและความเชื่อต่อศาสนาและธรรมชาติ ซึ่งแสดงออกในกระบวนการของพิธีกรรมที่สอดแทรกในกิจกรรมการสร้างธนาคารน้ำ นำไปสู่การสร้างคุณค่าให้ก่อเกิดในจิตใจของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านตระหนักว่าการสร้างธนาคารน้ำเป็นสิ่งที่มีความสำคัญไม่เฉพาะมีประโยชน์สำหรับกักเก็บน้ำเท่านั้น แต่ยังมีคุณค่าทางจิตใจ ควรแก่การดูแลจัดการในอนาคต ดังนั้นการมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ซึ่งประกอบไปด้วยพลังแห่งการจัดการ พลังแห่งความรู้ และพลังแห่งธรรม จึงเป็นปัจจัยภายในชุมชนที่สำคัญ ในการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ได้อย่างเหมาะสมในยุคปัจจุบัน

4.2.4 องค์ความรู้

องค์ความรู้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากที่เป็นสิ่งตัดสินว่า ชุมชนสามารถเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคได้มากน้อยเพียงใด ชุมชนที่อยู่มานานในท้องถิ่นส่วนใหญ่จะมีการพัฒนาความรู้ของตนเองขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิต ยิ่งชุมชนสามารถเรียนรู้ ปรับตัว รับความรู้ใหม่ ๆ จากภายนอกมาต่อ ยอดกับความรู้เดิมที่มีอยู่ได้มาก ชุมชนนั้นจะยิ่งเข้มแข็งมาก อย่างชุมชนตะโหมดมี

พัฒนาการด้านองค์ความรู้ที่น่าสนใจ 2 ประเด็นด้วยกัน คือ องค์ความรู้ด้านการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน

4.2.4.1 องค์ความรู้ด้านการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความรู้ของชุมชนตะโหมคนั้น คือ ฐานทรัพยากรธรรมชาติในอดีตชุมชนได้สร้างและพัฒนาองค์ความรู้ที่ใช้ในการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรป่า โดยอาศัยผลผลิตจากป่าในการยังชีพ เช่น การรักษาโรค การล่าสัตว์ป่า การจับสัตว์น้ำ การจับผึ้ง การเก็บน้ำมันยาง การเก็บสะดอป่า เป็นต้น รวมไปถึงความสัมพันธ์ของลมฟ้าอากาศกับวิถีชีวิต ในขณะที่ยังไม่มีเทคโนโลยีหรือเครื่องมือช่วยในการทำมาหากิน นอกจากแรงงานคนเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีจำนวนคนในชุมชนมากขึ้นและต้องเผชิญกับสถานะต่าง ๆ ชุมชนจึงเกิดการเรียนรู้ที่จะสร้างความมั่นคงให้กับตนเอง จึงเริ่มให้ความสำคัญกับการทำเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวนยางพารา ทำสวนผลไม้ ทำเกษตรผสมผสาน ทำให้ต้องมีการบุกเบิกพื้นที่ป่า แต่เนื่องจากการเกษตรดังกล่าวยังเป็นการพึ่งพิงทรัพยากรป่าเช่นเดิม แต่เปลี่ยนรูปแบบไปเท่านั้น ประกอบกับความเชื่อที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองป่าถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมา ทำให้ชาวบ้านต้องจำกัดตนเองในการบุกรุกถางป่า

เมื่อเข้าสู่ยุคปัจจุบันที่ชุมชนอยู่ภายใต้การควบคุมโดยนโยบายของรัฐและกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้ทรัพยากรถูกดึงไปรับใช้ปัจจัยภายนอกมากขึ้น ส่งผลให้ชุมชนต้องเรียนรู้และปรับตัวเพื่อให้เท่าทันกับกระแสจากภายนอก และสามารถดำรงอยู่ได้ จึงต้องนำความรู้ใหม่ ๆ ในการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรจากภายนอกมาต่อยอดกับความรู้เดิม จนก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ในการจัดการทรัพยากร อย่างการทำธนาคารน้ำ ชุมชนได้นำความรู้จากภูมิปัญญาดั้งเดิม และนำความรู้จากภายนอกชุมชน เช่น แนวพระราชดำริในการสร้างฝายแม้วของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและความรู้จากการเรียนรู้วิธีการสร้างทำนบของชาวป่า มาปรับประยุกต์ใช้จนเกิดธนาคารน้ำ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะในการจัดการน้ำของชุมชนตะโหมค

4.2.4.2 องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน

คนในชุมชนตะโหมคให้ความสำคัญกับเรื่องราวในอดีต ทำให้เกิดความสำนึกและเรียนรู้ในประสบการณ์ของบรรพบุรุษ ว่าแต่เดิมคนในชุมชนดำเนินชีวิตมาอย่างไร มีปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้ชุมชนมีความมั่นคงอยู่ได้ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ได้สั่งสมวัฒนธรรมที่มีคุณค่าบางอย่างสืบต่อมาถึงปัจจุบัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีอยู่ในสำนึกของผู้คนในชุมชนตะโหมค เป็นผลให้ชุมชนตะโหมคมีเกราะป้องกันตนเองได้ในระดับหนึ่ง สำหรับการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงในกระแสสังคมปัจจุบัน กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน ที่มีอยู่ในชุมชนตะโหมคทำให้สมาชิกของชุมชนตะโหมคเข้าร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างมีสำนึก มีศักดิ์ศรีและมีทางเลือกอันเหมาะสมสำหรับตัวเอง ไม่ใช่เป็นฝ่ายถูกกระทำจาก

กระแสสังคมให้เป็นอย่างไรทิศทาง เพราะขาดรากเหง้าของชุมชน เหมือนที่เกิดขึ้นกับหลายชุมชนในปัจจุบัน

การเรียนรู้ถึงความเป็นมาของชุมชนตะโหมคอย่างเป็นระบบ มีการสั่งสม ปรับปรุง แก้ไข และถ่ายทอดความรู้กันในชุมชน จนรู้ว่าตัวเองมีอดีต ปัจจุบันและอนาคต รู้จุดอ่อน จุดแข็งและข้อจำกัดในประวัติศาสตร์ ทำให้คนในชุมชนตะโหมคเกิดสำนึกรักในท้องถิ่นตัวเอง มีความภูมิใจในถิ่นกำเนิดและมั่นใจในรากเหง้าของตัวเอง สิ่งเหล่านี้นับเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะพัฒนามาสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็ง โดยอาศัยรากฐานของวัฒนธรรมชุมชนให้สอดคล้องต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

กระบวนการสร้างและถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นประเด็นสำคัญในการสร้างความมั่นใจให้ชุมชนและสร้างสำนึกร่วมในหมู่คนรุ่นใหม่ ให้ได้ร่วมเรียนรู้และปรับเปลี่ยนองค์ความรู้ที่มีมาในประวัติศาสตร์ นำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์และเหมาะสมกับยุคสมัยปัจจุบันได้อย่างลงตัว เครื่องมือและกลไกที่สำคัญของการสร้างและถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชนตะโหมค ประกอบด้วย สถาบันศาสนา ไม่ว่าจะเป็นวัด ตะโหมคหรือมัสยิดต่าง ๆ ในชุมชน ล้วนเป็นแหล่งเรียนรู้หลักที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดสมบัติทางวัฒนธรรมชุมชน ผ่านประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ รวมตลอดจนถึงเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เรียนรู้ความก้าวหน้า และความเคลื่อนไหวทั้งในและนอกชุมชน นอกจากนี้ยังมีกลไกที่สำคัญอีกหลายประการ ได้แก่ โรงเรียน ประชาชนท้องถิ่น และรวมไปถึงผู้นำ ทั้งผู้นำทางศาสนา ผู้นำตามธรรมชาติและผู้นำทางการ กลไกเหล่านี้จะทำให้องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชนไม่สูญหายไปจากตะโหมค

4.2.5 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐานจนมาถึงปัจจุบัน โดยในระยะแรกเป็นการเรียนรู้ในการพึ่งพิงป่าเพื่อการยังชีพเป็นหลัก กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวเกิดจากการลงมือทำจริง ลองผิดลองถูกและสรุปเป็นบทเรียน การถ่ายทอดความรู้จึงเป็นไปในลักษณะแลกเปลี่ยนเรียนรู้บทเรียนหรือประสบการณ์ของคนที่เคยทำมาก่อนภายในครอบครัวไปจนถึงการแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชน ซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนเครือญาติและชุมชนเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยการทำงานเป็นกลุ่ม โดยวิธีการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่จะใช้ชีวิตเข้าหาคนรุ่นเก่าเพื่อซักถามและสังเกต ในขณะที่คนรุ่นเก่าจะมีวิธีสอนเพื่อสืบทอดความรู้ด้วยการใช้งานให้คนรุ่นใหม่ได้ทดลองทำจริง ส่วนกระบวนการเรียนรู้ในด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้ถูกสืบทอดมาสู่คนรุ่นหลังในแบบอยู่ไปก็รู้อเอง ควบคู่ไปกับการถ่ายทอดผ่านกลไกของชุมชน คือ สถาบันศาสนา โดยเฉพาะวัดตะโหมคเป็นแหล่งเรียนรู้และถ่ายทอด

ทอดประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน ความเป็นไปของชุมชน ข้อมูลข่าวสารความเคลื่อนไหวภายในและภายนอกชุมชน ผ่านกิจกรรมของชุมชนและพิธีกรรมทางศาสนาที่จัดขึ้นในวัดเป็นประจำ

เมื่อชุมชนมีการพัฒนาตนเองจากการเป็นชุมชนเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพมาเป็นชุมชนเกษตรกรรมเพื่อการผลิตตามอทธิพลของกระแสการพัฒนาและนโยบายของรัฐ รูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าจึงเปลี่ยนไปเป็นการบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็นที่ดินทำกินมากขึ้น จนปรากฏเป็นปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชุมชน กลุ่มแกนนำชุมชนได้ตระหนักต่อปัญหาที่เกิดขึ้น จึงได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อแสวงหาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน ได้จัดตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้างเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว

สถานานวัดตะโหมดเป็นองค์กรชุมชนที่คนในชุมชน โดยเฉพาะแกนนำได้ร่วมกันจัดโครงสร้างองค์กรขึ้นมา เพื่อให้สถานานวัดเป็นศูนย์กลางในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และประสานงานให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และด้านทรัพยากรธรรมชาติและเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานขององค์กรอย่างทั่วถึง

นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในยุคปัจจุบันเกิดขึ้นได้เพราะมีองค์กรภายนอกเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ในเชิงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน เช่น การทำวิจัยด้านชุมชน ทำให้ชุมชนตะโหมดได้รับความรู้ใหม่ ๆ มาปรับใช้หรือต่อยอดเข้ากับความรู้เดิมของชุมชน แล้วนำมาใช้ในงานพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ก่อให้เกิดการจัดการป่าชุมชน และได้ขยายประเด็นการจัดการออกไปอย่างหลากหลาย เช่น เกิดการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เนื่องมาจากการเข้ามาทำวิทยานิพนธ์ของธฤชวรรณ นนทพุทธและปาริฉัตร วงศ์พานิช ที่ต่อยอดความรู้ด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชนเขาหัวช้างให้กับชุมชน การเข้ามาทำโครงการนำร่องเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ที่ส่งผลให้ชุมชนตะโหมดขยายงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากการจัดการป่าเพียงอย่างเดียวในช่วงแรกมาสู่การจัดการน้ำและการจัดการดินด้วยในเวลาต่อมา ในขณะที่เดียวกันอาจารย์และนักศึกษาหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เข้ามาทำกิจกรรมและทำวิจัยร่วมกับคณะกรรมการกลุ่มธนาคารน้ำ ป่าชุมชนเขาหัวช้าง สถานานวัดและกลุ่มเยาวชน ทำให้เกิดการเรียนรู้ในการจัดการป่า น้ำและดิน และเป็นการถ่ายทอดคุณธรรมของคนรุ่นเก่าและคนรุ่นกลางไปสู่เด็กรุ่นใหม่ การเข้ามาทำวิจัยดังกล่าวเป็นการให้ความรู้ใหม่แก่ชุมชนและนำความรู้ใหม่เหล่านี้มาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาและการดำรงชีวิตของชาวบ้านได้ต่อไป

ดังนั้นชุมชนตะโหมดเกิดกระบวนการเรียนรู้ไปสู่การพัฒนา เกิดจากการที่สถานการณ์ต่าง ๆ เคลื่อนตัวไปข้างหน้า โดยส่วนหนึ่งเกิดจากการวิจัยด้านชุมชน และการมีองค์กรภายนอกเข้า

มามีปฏิสัมพันธ์กับชุมชน โดยมีการนำข้อมูลและการวิเคราะห์มาใช้ในกระบวนการดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านนำความรู้เหล่านี้ไปใช้แก้ปัญหา ในขณะที่เดียวกันก่อให้เกิดเครือข่ายเพิ่มขึ้น นำไปสู่การตื่นตัวทางวัฒนธรรมชุมชน สามารถสร้างอัตลักษณ์และเห็นคุณค่าของความเป็นชุมชนมากยิ่งขึ้น

ด้วยอิทธิพลของปัจจัยทั้งภายในและภายนอกดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนตะโหมดได้รับประสบการณ์ ก่อให้เกิดการบ่มเพาะความรู้ในการแก้ไขปัญหาและรู้เท่าทันสถานการณ์ในปัจจุบัน ก่อให้เกิดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนที่จะรับมือปัญหาต่าง ๆ ทั้งนี้ชุมชนได้อาศัยวัฒนธรรมชุมชนซึ่งมีมาแต่เดิมอย่างเหนียวแน่น เป็นรากฐานสำคัญในการปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยต่าง ๆ จนก่อให้เกิดวัฒนธรรมชุมชนในรูปแบบใหม่ ภายใต้บริบทใหม่ขึ้นในชุมชน ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนหรือบูรณาการรูปแบบใหม่ ๆ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงการร่วมกันค้นหาแนวทางการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน แม้บางกิจกรรมอาจทำได้ยาก แต่ผู้นำและผู้อาวุโสได้พยายามปรับเปลี่ยนระบบคุณค่าดั้งเดิม เพื่อสอดคล้องคุณค่าดั้งเดิมเหล่านี้ในรูปของประเพณีและกิจกรรมต่าง ๆ เป็นการปลูกจิตสำนึกให้กับสมาชิกชุมชนเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนของตน นับเป็นการทำงานที่สวนกระแสการพัฒนาที่ไร้ทิศทางและไม่ยั่งยืนจากภายนอก ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนตะโหมดสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยความสะดวกบนฐานวัฒนธรรมชุมชนของตนที่สามารถนำมาปรับใช้และยึดหยุ่นได้ ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน